

Bytes, bøger og læsere

En editionshistorisk analyse af medieskiftet fra trykte til digitale videnskabelige udgaver med udgangspunkt i Søren Kierkegaards Skrifter

Rasmussen, Krista Stinne Greve

Publication date:
2015

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Document license:
[CC BY-NC-ND](#)

Citation for published version (APA):
Rasmussen, K. S. G. (2015). *Bytes, bøger og læsere: En editionshistorisk analyse af medieskiftet fra trykte til digitale videnskabelige udgaver med udgangspunkt i Søren Kierkegaards Skrifter*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Krista Stinne Greve Rasmussen

Bytes, bøger og læsere

En editionshistorisk analyse af medieskiftet fra trykte til digitale videnskabelige udgaver med udgangspunkt i *Søren Kierkegaards Skrifter*

Ph.d.-afhandling

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

Københavns Universitet

Vejleder: Johnny Kondrup

Oktober 2014

Indhold

Forord	6
1. Indledning	7
2. Tekster og materialitet	28
3. Udgaver og videnssider	50
4. Den videnskabelige udgave og læseren	71
5. <i>Søren Kierkegaards Skrifter</i> (SKS)	87
6. Afslutning: Konklusioner og perspektiver	143
Litteratur	149
Resumé	162
Abstract.....	163

Detaljeret indholdsfortegnelse

Forord	6
1. Indledning	7
1.1 Forskningsprojektet	7
1.2 Problemformulering	11
1.3 <i>Dansk Editions historie</i>	12
1.4 Medieskiftet	13
1.5 Digital humaniora	18
1.6 Afhandlingen	24
1.6.1 Opbygning	24
1.6.2 Projektets placering i forskningen	24
1.6.3 Wikipedia som kilde	25
1.6.4 Teknisk bemærkning	26
1.7 Metodisk overvejelse	26
2. Tekster og materialitet	28
2.1 Bibliografi og boghistorie	29
2.2 Tekster	30
2.2.1 Bøger og dokumenter	32
2.2.2 Værk, tekst og dokument	33
2.3 Materialitet	40
2.3.1 Objekter	41
2.3.2 Forensisk og formel materialitet	45
3. Udgaver og videnssider	50
3.1 Den videnskabelige udgave	50
3.1.1 Editionsfilologi	53
3.1.2 Den historisk-kritiske udgave	55
3.1.3 Arkivudgaven	57
3.2 Den digitale videnskabelige udgave	59
3.3 'Knowledge sites'	65

4. Den videnskabelige udgave og læseren	71
4.1 Fortolkning	72
4.2 Tilstedeværelse	75
4.3 Hypertekst	78
4.4 Læserroller: Læser, bruger og bidragyder	81
5. <i>Søren Kierkegaards Skrifter</i> (SKS)	87
5.1 Kapitlets opbygning	88
5.2 SKS historisk betragtet: rammer og afslutning	89
5.3 Tidligere trykte udgaver	93
5.4 Tidligere digitale udgaver	95
5.4.1 Kierkegaard: <i>Samlede Værker</i> , Inter Edition, [1987], 1999	99
5.4.2 Kierkegaard: <i>Samlede Værker</i> , InteLex, 1991 & 1995	101
5.4.3 Kierkegaard: <i>Samlede Værker</i> , InteLex, 1996-	104
5.5 Den nye udgave	105
5.5.1 En redaktørs status over udgaven	106
5.5.1.1 Nye tekstkritiske principper	107
5.5.1.2 En historisk-kritisk ambition	109
5.5.1.3 Det arkivaliske princip	110
5.5.1.4 Håndskrifternes spatialitet	112
5.5.1.5 Historisk rekontekstualisering	115
5.5.1.6 Den elektroniske udgave	116
5.5.4 SKS efter 2013	118
5.6 Læserroller	119
5.6.1 Læser	119
5.6.1.1 Adgang til udgaven	120
5.6.1.2 Hermeneutisk fordybelse	123
5.6.2 Bruger	130
5.6.2.1 SKS som autoritativ reference	130
5.6.2.2 Brug af kommentarer og tekstkritiske noter	132
5.6.2.3 Resursefiler	134
5.6.2.4 Adgang til kilden	137
5.6.3 Bidragyder	138

5.7 Konklusion.....	142
6. Afslutning: Konklusioner og perspektiver	143
Litteratur	149
Resumé	162
Abstract.....	163

Forord

En videnskabelig udgave bliver altid til under særlige historiske omstændigheder, hvor enkeltpersoner, begivenheder og fællesskaber spiller en afgørende rolle for det endelige projekt. Det samme er tilfældet med en afhandling. En tak skal derfor lyde til alle, der var med til at gøre denne afhandling til en realitet. Jeg kan ikke nævne jer alle, men ingen er glemt.

Først og fremmest tak til min vejleder, professor Johnny Kondrup. Tak til Velux Fonden, der gjorde projektet *Dansk Editions historie* til en realitet.

Tak til Det Kongelige Bibliotek og Det Informationsvidenskabelige Akademi for at huse mig i kortere perioder og lade mig arbejde på andet end min afhandling. Jeg har følt mig vel modtaget begge steder og lært nyt, jeg nødtigt ville have været foruden.

Tak til min tidligere arbejdsplads Grundtvig Centeret på Aarhus Universitet, hvor kimen til afhandlingen blev lagt. Tre kolleger skal nævnes særskilt: Klaus Nielsen, Karsten Kynde og Kim Steen Ravn. I har en stor aktie i projektet og har altid beredvilligt stillet op til spørgsmål og diskussioner. Særlig tak til Karsten for at introducere mig til McKinnons digitale univers.

Tak til mine forskergrupper Tekstvidenskab og DigiComm. Tak til mine kolleger og fagfæller på INSS, IVA og Engerom for uundværlige diskussioner og kaffeslabberaser. Tak til ph.d.-miljøet på INSS/NFI, der på tværs af faggrænser giver støtte, opmuntring og luft. Tak til Niels Grotum Sørensen for faglig sparring af høj kaliber, et skarpt blik på teksten og værdifulde samtaler.

Tak til venner og familie, der i høj grad var med til at gøre det muligt, særligt de der skubbede på, da læsset blev tungt, især: min mor, Heidi, Lisbeth, Kristine, Susanne, Cecilie, Hanne og Rosa.

Til Sophus – der stiller spørgsmål langt vigtigere end dem, som er med i denne bog.

1. Indledning

If the book and its history are used for modelling new knowledge environments, then, by trial and error informed by history, new environments will improve with each iteration. Reciprocally, each iteration will also improve our understanding of both the new knowledge environment and of what made the book the most successful model for reading, user experience, and the dissemination of knowledge in human history.¹

1.1 Forskningsprojektet

Et forskningsprojekt begynder altid med en undren eller et spørgsmål, hvor man skubbes ud i omsiggribende refleksioner uden helt at vide, hvor de vil føre en hen. Det ligger lige for at sammenligne forskningsprojektet med en rejse: Først beslutter man sig for en destination, som i denne afhandlings tilfælde er den videnskabelige udgave i Danmark. Dernæst vælger man et ankomsttidspunkt, nemlig den historiske periode, man vælger at fordybe sig i. Jeg har valgt et brydningstidspunkt i den danske editionshistorie, hvor udgaverne gennemgår en medietransition fra papirbårne til digitale udgivelser, altså afhandlingens egen umiddelbare samtid. Endelig kan man vælge at planlægge rejsen selv eller at slutte sig til et rejseselskab. Jeg gjorde begge dele.

Ph.d.-projektet blev søgt og finansieret inden for rammerne af forskningsprojektet *Dansk Editionshistorie*, der er finansieret af Velux Fonden og gennemført under ledelse af professor Johnny Kondrup, der også har været vejleder på dette projekt. *Dansk Editionshistorie* var den perfekte ramme for den undren, der sendte mig af sted på denne rejse: hvad sker der med læseren, når den videnskabelige udgave tilgås på en computer som digitale filer, der distribueres over internettet? Men forskningsprojektet er gennemført mere som en rygsækrejse rundt i det nye medielandskab end en flyrejse fra punkt A i historien til punkt B. Det medieskift vi oplever, hvor ikke kun de digitale udgaver forsøger at vinde fodfæste, men hvor også

---

¹ Alan Galey et al., «Beyond Remediation: The Role of Textual Studies in Implementing New Knowledge Environments», *Scholarly and Research Communication* 3, nr. 1 (26. marts 2012): 5, <http://src-online.ca/index.php/src/article/view/46> (sidst tjekket 27. oktober 2014).

teoretikere, praktikere og forskere må tage højde for fænomenernes omskiftelighed, er et landskab under hastig forandring. Detaljer der virkede væsentlige for fire år siden, da min projektbeskrivelse blev affattet, kan i dag synes forældede og selvindlysende.

I 2005 deltog jeg i et overbygningskursus om editionsfilologi på Københavns Universitet, der var med til at ændre mit syn på tekster fundamentalt. Den umiddelbare oplevelse af bøger som materielle artefakter, der altid havde ligget bag mine studier, blev her sat ind i en ramme, der både kunne levere et vokabular til at tale om disse ting og en teoretisk og metodisk tilgang til at arbejde med litteraturen som både tekst og værk. I 2006 blev jeg ansat som studentermedhjælper på den elektroniske udgave af *Søren Kierkegaards Skrifter* på Søren Kierkegaard Forskningscenteret på Vartov i København. Her sad jeg ved en computer og arbejdede med de opmærkede xml-filer, der udgjorde kernen i den digitale udgave, men når jeg løftede hovedet, stod de mange trykte bind og tog sig godt ud på reolen.² Det hændte ofte, at jeg benyttede den trykte udgave i mit arbejde. Så sad jeg med venstre hånds pegefinger i den trykte bog og højre hånd på musen for derefter at sætte begge mine hænder på tastaturet, når der skulle rettes og skrives til i filen.

Mit arbejde bestod mestendels i udarbejdelse af et personregister. Et program indsatte mærker, hvor det mente at genkende en person, og jeg tjekkede, at programmet havde gættet rigtig, og der vitterligt var tale om en person. Derefter tilføjede jeg en normaliseret stavning af personens navn. Jeg gjorde det samme for steder og datoer. Den tekst jeg så på min skærm kunne se nogenlunde sådan ud:

```
<typ art="init">V</typ>i gaae nu over til en Oversigt over de
Opfattelser af
<pers norm="Sokrates">Socrates</pers>, som hans nærmeste
Samtid leverede. Vi have i denne Henseende Tre at lægge Mærke
til,
<spa><kom id="bi-97">
<pers norm="Xenofon">Xenophon</pers>
</kom>,</spa>
<spa><kom id="bi-98">
<pers norm="Platon">Plato</pers>
```

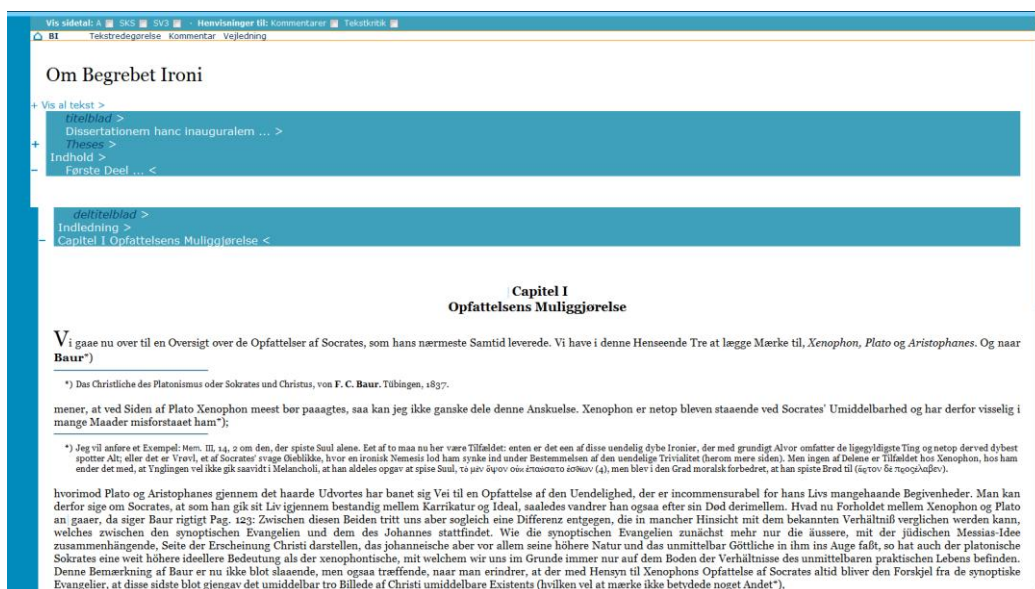
² Xml er et akronym for **Extensible Markup Language**. Xml er et opmærkningssprog, der standardiseres af internetkonsortiet W3C, se: «Extensible Markup Language (XML)», The World Wide Web Consortium. <http://w3.org/XML> (sidst tjekket 4. oktober 2014).

```

</kom></spa>
og <spa><kom id="bi-100">
<pers norm="Aristofanes">Aristophanes</pers>
</kom>.</spa> Og naar
<kom id="bi-101">
<typ art="schw">
<pers norm="Baur, Ferdinand Christian">Baur</pers>
</typ>
<ref type="sk" id="bi.3"/> mener
</kom>, at ved Siden af
<pers norm="Platon">Plato</pers>
<pers norm="Xenofon">Xenophon</pers> meest bør paaagtes, saa
kan jeg ikke ganske dele denne Anskuelse.3

```

Det her gengivne tekstudsnit er af de tre første linjer af kapitel 1 af *Om Begrebet Ironi*, der hedder ”Opfattelsens Muliggjørelse”. Der er ingen grund til at gå i detaljer med opmærkningen endnu. Citatet er alene medtaget for at demonstrere den umiddelbare fremmedartethed, som denne tekst er præget af i forhold til de tekster, vi normalt møder i bøger eller på internettet:

³ På sks.dk har man som bruger direkte adgang til den opmærkede tekst. Man kan eksempelvis højreklikke med musen i browseren Firefox og vælge ”Vis sidens kildekode”. (Funktionen kaldes forskelligt afhængig af browser, eksempelvis ”Vis kildetekst” i Googles browser Chrome, ”Vis kilde” i Internet Explorer og ”Vis kildekode” i Apples Safari. Se i øvrigt »Vejledning til enkeltfunktioner» i SKS-E, der introducerer til xml: http://sks.dk/vejl/xml_d.xml (sidst tjekket 11. juli 2014).

I den opmærkede tekst kan man se, at navnene er placeret inden for det, man kalder mærker. Hvis vi tager følgende eksempel med en person: `<pers norm="Platon">Plato</pers>`, så er der rundt om navnet Plato sat et startmærke (`<pers>`) og et slutmærke (`</pers>` – skråstegen markerer, at der er tale om et slutmærke). I startmærket er indsat en såkaldt attribut (`norm=""`). Denne specifikke attribut, `norm`, er en forkortelse for normalisering, og attributten indeholder altså en normaliseret stavemåde for personnavnet, i dette tilfælde den danske form Platon som normalisering af Kierkegaards latinske Plato. Normaliseringen vil gå igen i personregisteret, og den vises ved såkaldt mouse over, dvs. når musen føres hen over navnet. Det var blandt andet disse mærker, jeg efterså.

Det var muligt for mig at bruge den elektroniske fil og den trykte bog sammen, fordi *Søren Kierkegaards Skrifter* er en såkaldt hybridudgave, dvs. den er planlagt som både en trykt og elektronisk udgave.⁴ Bogudgivelsen byggede på filer, der fra begyndelsen var opmærkede, så de kunne indgå i den elektroniske udgave, men bøgerne blev udgivet først. Det første trykte bind i *Søren Kierkegaards Skrifter* udkom i 1997, mens den elektroniske udgave første gang gik i luften i 2007. Selv arbejdede jeg som studentermedhjælper på den elektroniske udgave fra 2006 til 2009, og under den store Kierkegaard-fejring i 2013 overgik udgaven til det Kongelige Bibliotek, hvor den nu huses.

Den elektroniske udgave af *Søren Kierkegaards Skrifter* indgår i de nye vidensmiljøer, som internettet og digital tekstudgivelse har skabt grobund for. Den er opstået og udtænkt i en brydningstid, hvor en videnskabelig udgave ikke per se er en trykt udgave, men altid bygger på etableringen af en række elektroniske filer. Opblomstringen af internettet, især fra 1995 og frem, skabte hidtil usete perspektiver for videnskabelig udgivelse, hvor teori og metode kunne spille sammen på nye måder og skabe nye former for udgaver. Uden den store erfaring at læne sig op ad i forhold til udgivelse på internettet eller andre elektroniske platforme, måtte udgivere og teoretikere så at sige lære ved at gøre det.

---

⁴ Johnny Kondrup, «Store tekstkritiske udgaver i Norden : et overblik», *Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger* 49 (2010), 527.

Selvom internettet er et nyt og hidtil uset form for medie, så skabes de nye digitale vidensmiljøer ikke ud af ingenting. Som det indledende citat meget rammende indfanger, så er det på baggrund af fortidens erfaringer, ikke mindst dens forsøg og fejl, at vi skaber nutidens udgaver. I vores samtid bliver det derfor måske tydeligere end nogensinde før, at de videnskabelige udgaver ikke kan eller bør ses som neutrale produkter i en positivistisk forstand. Den videnskabelige udgave er i lige så høj grad som alle andre kulturelle genstande et produkt af sin samtid, men endnu vigtigere er forståelsen af, at den videnskabelige udgave også altid er et forskningsprojekt, i hvilket er indlejret tids- og personafhængige valg af teorier og metoder. Disse forhold søger editionshistorien at kaste lys over, hvorfor den udgør den perfekte ramme for afhandlingens problemformulering.

1.2 Problemformulering

Formålet med denne afhandling er at analysere overgangen fra trykte til digitale videnskabelige udgaver i en dansk editionshistorisk kontekst. Dette medieskifte antages at have særlig betydning for læserens adgang til og muligheder for at anvende udgaven. Problemformuleringen bygger på en antagelse om, at læseren ved overgangen til digitale videnskabelige udgaver får mulighed for ikke blot at agere som læser, men tillige kan indtræde i rollen som bruger og bidragyder, alt efter hvilket formål læseren ønsker den videnskabelige udgave skal tjene. Derudover anlægger afhandlingen et bredt teoretisk blik på den editionsfilologiske og mediemæssige periode, hvorunder medieskiftet har fundet sted, dvs. ca. 1990-2014. Den brede teoretiske tilgang til emnet tjener til at afdække aspekter af den medievirkelighed, der påvirker den videnskabelige udgave. Omdrejningspunkterne er tekster, materialitet og editionsfilologi.

Sigtet med afhandlingen er desuden at bidrage til den danske editionshistorie gennem en analyse af hybridudgaven *Søren Kierkegaards Skrifter* (1997-2013). Perspektivet er editionshistorisk. Det vil sige, at udgavernes teorier og videnskabelige opfattelser er en vigtig nøgle til forståelse af den konkrete udgave. Selve det videnskabelige miljø, hvori udgaven blev til, er med andre ord lige så afgørende som de nye mediers muligheder og betydninger for teksters ontologi. Derfor bliver udgaven ikke alene betragtet som den fremstår på skærmen, men dens

udgivelseshistorie bliver tillige inddraget i analysen af brugerens muligheder i de digitale udgaver. Således betragtet anlægges der i analysen et helhedsperspektiv. Det er således, i modsætning til mange beskrivelser af digitale udgaver, ikke et evalueringsarbejde.

1.3 Dansk Editionshistorie

Interessen for editionshistorie, altså historien om videnskabelige udgaver, er blomstret op inden for de sidste 10 år, hvor feltet har markeret sig som et selvstændigt forskningsfelt. Der har været afholdt konferencer og publiceret antologier og tidsskrifter, og der er blevet skrevet egentlige editionshistorier. Den første editionshistoriske konference blev afholdt i Amsterdam i 2005 af European Society for Textual Scholarship (ESTS) under titlen "Histories of Editions".⁵ Samtidig hermed påbegyndtes et endnu aktivt udgivelsesprojekt i Tyskland med fællestitlen *Bausteine zur Geschichte der Edition* ved Rüdiger Nutt-Kofoth og Bodo Plachta. Der er nu udkommet fire bind i serien, blandt andet et bind om skandinavisk editionshistorie redigeret af Paula Henrikson og Christian Janss.⁶ Paula Henrikson fra Uppsala Universitet i Sverige arbejder på en afhandling om *Texternas slagfält. Svensk editionshistoria 1767–1907*, og ved universitetet i Oslo har ph.d.-stipendiat Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy medio 2014 indleveret en afhandling om *Teksters hviskelek. Norsk teksthistorie for skjønnlitterære verk utgitt gjennom 1900-tallet*.⁷ I 2011 holdt Nordisk Netværk for Editionsfilologer (NNE) en konference i Sønderborg om *Editionshistorie og editionsfilologiens faglige status*. Bidragene på konferencen er udgivet som bind 10 i NNE's skriftserie.⁸

---

⁵ I forlængelse heraf udkom antologien *Editing the Nation's Memory. Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe* ved Dirk van Hulle og Joseph Th. Leerssen. (Amsterdam/New York: Rodopi, 2008) samt ESTS' eget tidsskrift *Variants 5. Texts in Multiple Versions. Histories of Editions* (Amsterdam/New York: Rodopi, 2006). Der findes desværre ingen konferencewebside at henvise til. Se desuden: <http://danskeditionshistorie.ku.dk/om/> (sidst tjekket 11. juli 2014).

⁶ Paula Henrikson og Christian Janss, red., *Geschichte der Edition in Skandinavien*, Bausteine zur Geschichte der Edition 4 (Berlin: De Gruyter, 2013).

⁷ Se præsentation af det svenske projekt her:

http://www.litvet.uu.se/forskning/profilomraden/textkritik/pagaende_projekt/texternas_slagfalt/ (sidst tjekket 11. juli 2014) – og det norske her: <http://www.hf.uio.no/iln/forskning/doktorgrad-karriere/phd-prosjekter/bjorkoy-bjorvand-aasta-marie/index.html> (sidst tjekket 11. juli 2014).

⁸ Johnny Kondrup og Klaus Nielsen, *Editionshistorie*, Nordisk Netværk for Editionsfilologers Skrifter 10 (København: Museum Tusulanums Forlag, 2014).

Dansk Editionshistorie tog sin begyndelse med et åbent seminar i maj 2008, hvor blandt andre Paula Henrikson holdt oplæg og berettede om erfaringer fra sit eget igangværende projekt.⁹ Efterfølgende blev der holdt et internt seminar i januar 2009, hvor der blev drøftet ansøgning samt organisatoriske og faglige spørgsmål. I 2010 blev projektet bevilget 6 millioner kroner fra Velux Fondens humanvidenskabelige satsning, og 1. januar 2011 blev projektet igangsat ved Københavns Universitet.¹⁰

Det teoretiske udgangspunkt for *Dansk Editionshistorie* er et syn på udgivervirksomheden som ”en selvstændig videnskab med egne mål, motiveringer, metoder, teoridannelser, vilkår, resultater og institutioner – alt sammen underkastet historisk forandring.”¹¹ Editionshistorien er derfor en gren af videnskabshistorien og i sig selv udtryk for et hermeneutisk og postpositivistisk videnskabsideal. Udgivelsesarbejdet er ikke en neutral eller værdifri videnskabelig proces, men historisk bundet til foranderlige videnskabsidealer. Det er blandt andet disse idealer, der søges belyst i firebindsværket *Dansk Editionshistorie*, der efter planen vil udkomme i 2015 og præsentere resultaterne af forskningsprojektet.

1.4 Medieskiftet

Når jeg i dette afsnit vil tale om medieskift, er det mere præcist publiceringsmediet, jeg tænker på, altså overgangen fra trykte videnskabelige udgaver til digitale videnskabelige udgaver. Med medie menes altså den teknologi, der understøtter kommunikationen (bog, cd-rom, internet), og med skift menes udviklingen fra bøger som det primære medie til internettet som det primære medie for så vidt angår de videnskabelige udgaver.

Det var brugen af digitale arbejdsgange, der muliggjorde og udløste dette medieskifte, der i en snæver dansk editionshistorisk kontekst placeres i 1990’erne, hvor udgivelsen af *Søren Kierkegaards Skrifter* tog sin begyndelse.

---

⁹ Dagsorden for seminaret kan findes her: http://danskeditionshistorie.ku.dk/resultater/fagligt_seminar/ (sidst tjekket 11. juli 2014).

¹⁰ En detaljeret projektbeskrivelse kan findes på undersiden ”Om projektet” på projektets website: <http://danskeditionshistorie.ku.dk/om/> (sidst tjekket 11. juli 2014).

¹¹ Citeret fra forsiden på projektets website: <http://danskeditionshistorie.ku.dk/> (sidst tjekket 25. oktober 2014).

Den digitale teknologi blev udviklet og den personlige computer udbredt, så ved årtusindskiftet var det ved at blive en alment anerkendt talemåde, at »en udgave er en database« eller – mindre slagordsagtigt og mere korrekt – at grundlaget for en udgave er en database, som kan generere både en elektronisk version og en eller flere bogversioner. I dag kan man sige, at det elektroniske medium er blevet den videnskabelige udgaves primære medium.¹²

Den gradvise indførelse af digitale arbejdsgange fik først og fremmest betydning for det videnskabelige arbejde (man oparbejdede databaser) og senere også for udgivelsesarbejdet (man publicerede sine databaser i elektroniske udgaver).

Medieskiftet for de videnskabelige udgaver skete imidlertid ikke som et enkelt skridt fra tryk til digital, men kan betragtes som en generationsinddelt udvikling. I *Digitala och tryckta utgåvor. Erfarenheter, planering och teknik i förändring*, bind 9 i NNE's skriftserie, findes forslag til at inddele de første elektroniske udgaver i Norden i både to og tre generationer. I det følgende tager jeg udgangspunkt i den tredeling, som Johnny Kondrup foreslår i »Store tekstkritiske udgaver i Norden»:¹³

- *retrodigitaliseringer*: bogtrykte udgaver, der ikke oprindeligt var tænkt i et elektronisk miljø, men som senere digitaliseres;
- *hybridudgaver*: udgaver planlagt og publiceret i både trykt og elektronisk form;
- *primært elektroniske*: udgaver, der er koncipieret i og for det elektroniske medie, men med mulighed for publicering på tryk.

De tre udviklingsfaser repræsenterer den overgang fra bogtryk til elektronisk udgivelse, som har fundet sted inden for videnskabelig udgivelse i Norden. I den danske editionshistorie findes blandt udgaver af nyfilologisk, dansk litteratur af større udgaver én hybridudgave, nemlig *Søren Kierkegaards Skrifter*, samt to primært elektroniske

---

¹² Johnny Kondrup, *Editionsfilologi* (Kbh.: Museum Tusculanum, 2011), 422.

¹³ Kondrup, »Store tekstkritiske udgaver i Norden : et overblik», 28–31.

udgaver: *Grundtvigs Værker* og *Ludvig Holbergs Skrifter*. Endelig findes der også flere retrodigitaliseringer på websiden *Arkiv for Dansk Litteratur* (ADL).

Opdelingen i generationer er interessant, fordi den gør det klart, at de elektroniske udgaver, vi har i dag, ikke er fuldt sammenlignelige, men befinder sig på forskellige medieevolutionære trin. Der er tale om en historisk og kronologisk udvikling snarere end en teoretisk skelnen mellem forskellige udgavetyper. Skellet mellem generationer har således ikke den store betydning for udgavernes tekstkritiske retningslinjer, men er snarere en del af et generelt medieskift, der vil gøre den elektroniske udgave til den primære inden for en årrække.¹⁴

Medieskiftet har medført en opfattelse af læseren som bruger, og udviklingsmæssigt har der været en stigende interesse for denne bruger. Teoretisk kommer det til udtryk i den vægt, der lægges på brugerens autonomi, og hvordan man kan tilbyde hende stadig flere handlemuligheder. Retrodigitaliseringer giver eksempelvis lettere adgang til udgaverne og muliggør eventuelt søgninger i de digitale tekster, såfremt der er tale om tekstdigitaliseringer og blot billeddigitaliseringer.¹⁵ Hybridudgaver derimod består snarere af to separate udgaver, der fungerer på hver sine mediemæssige præmisser, ofte med ekstra materiale i den digitale version. Endelig er de primært elektroniske udgaver specifikt rettet mod det digitale miljø. Disse udgaver kan ideelt set ikke blot manipuleres, dvs. tilpasses forskellige visninger og gennemses, de rummer også potentialer for at inddrage læseren aktivt, enten i selve udgivelsesarbejdet eller ved at tilbyde mulighed for at kunne modulere og tilpasse udgave efter brugerens eget ønske.

For alle tre generationer af udgaver gælder, at det elektroniske medie rummer både en frigørelsestankegang og en forventning om forøget værdi. Udgaven kan gøre sig fri af bogmediets begrænsninger i omfang og fremstillingsform, fordi den i

---

¹⁴ Patrick Sahle, *Digitale Editionsformen. Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels. Teil 2: Befunde, Theorie und Methodik*, Schriften des Instituts für Dokumentologie und Editorik, Band 8 (Norderstedt: Books on Demand, 2013), 154.

¹⁵ ”För textorienterad digitalisering är dokument i första hand intressanta som bärare av en lingvistisk, sekventiell text, snarare än som grafiska och materiella föremål. Uppgiften är där att skapa en elektronisk (maskinläsbar och sökbar) *transkription* av texten samt oftast också koda denna text enligt något schema för textkodning (vanligen XML-baserat). Utprodukten är textfiler. Bildorienterad digitalisering är däremot i första hand intresserad av att fånga och representera källdokumentet såsom bilder, dvs. visuella avbildningar av exempelvis sidytorna i en bestämd handskrift eller en tryckt bok (digitala *faksimiler*), och dess främsta verktyg är i dag skanning eller digitalfotografering.” Mats Dahlström, «Kritisk digitalisering. En ny strategi?», i *Digital formidling af kulturarv. Fra samling til sampling*, red. Niels D. Lund et al. (Kbh.: Multivers, 2009), 174.

praksis råder over uendelig lagringsplads og derfor kan rumme mere materiale og samtidig gøre det tilgængeligt på hidtil usete måder. Websiders hypertekstuelle strukturer muliggør ikke-lineære præsentationsformer, som tillader brugeren at vælge en vej gennem udgaven uafhængigt af udgiveren, hvis organisering af udgaven heller ikke er bundet til bogens sekventielle og fremadskridende logik. Omfangsmæssigt kan den digitale udgave potentielt indeholde alle tekstkilder til et værk, og de kan gives både som faksimiler og som transskriptioner. Læseren kan bruge dette materiale til at tjekke udgiverens rettelser i grundteksten og på den måde gå udgiveren efter i kortene. Fælles for de her nævnte fordele er, at de alle har udgangspunkt i læseren og tilbyder hende noget mere i form af enten materiale eller handlemuligheder, hvoraf søgning er langt den vigtigste.

Det er vigtigt at skelne skarpt mellem digitalisering og materiale, der er digitalt født. Digitaliserede tekster repræsenterer et materielt objekt, de reproducerer ikke dette. Med repræsentationen følger altid en fortolkning, og den digitaliserede tekst vil altid være et udsagn om det digitaliserede.¹⁶ Digitalt fødte objekter er derimod skabt i og for det digitale miljø. En meget anvendt definition på digitalt født litteratur findes hos Katherine D. Hayles, der har skrevet den første egentlige grundbog på området: "Electronic Literature, generally considered to exclude print literature that has been digitized, is [...] "digital born," a first-generation digital object created on a computer and (usually) meant to be read on a computer."¹⁷ Det ligger i den digitalt fødte litteraturs natur, at den ikke kan oversættes til trykte bøger uden at ændre betydning. Ligesom trykte tekster heller ikke kan oversættes til digitale tekster uden en vis grad af meningstab.

De senere år er der sket en massiv digitalisering af kulturarven. Både private og offentlige aktører har været ansvarlige for denne udvikling, hvor det digitaliserede distribueres via internettet. De private aktører kan vælge at lægge de digitaliserede objekter frit tilgængeligt på internettet (eksempelvis Google Books) eller oprette digitale betalingsressourcer (eksempelvis InteLex' serie *Past Masters*, der

---

¹⁶ "Ein digitales Dokument ist die *Abbildung eines Dokumentes* und damit eine *Sicht auf ein Dokument*." Patrick Sahle, «Digitales Archiv – Digitale Edition. Anmerkungen zur Begriffsklärung», i *Literatur und Literaturwissenschaft auf dem Weg zu den neuen Medien. Eine Standortbestimmung*, red. Michael Stolz, Lucas Marco Gisi og Jan Loop (Zürich: Germanistik.ch, Verlag für Literatur- und Kulturwissenschaft, 2007), 65.

¹⁷ N. Katherine Hayles, *Electronic Literature: New Horizons for the Literary* (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame, 2008), 3.

indeholder digitaliserede udgaver af filosofiske klassikere, som jeg vender tilbage til i kapitel 5.4). I offentligt regi er materialet ofte frit tilgængeligt, og det indoptages i stigende grad i portaler som *Digital Public Library of America* og den europæiske pendant *Europeana*.¹⁸ Disse portaler giver adgang til digitaliseret materiale fra forskellige samarbejdsinstitutioner og indeholder i sig selv kun metadata.¹⁹

Man kan skelne mellem massedigitalisering, der gerne har ambitioner om totale digitaliseringer af eksempelvis et helt fysisk bibliotek eller andre store samlinger, og kritisk digitalisering, der er en 'eksklusiv strategi'.²⁰ Sidstnævnte introduceres af Mats Dahlström i artiklen "Kritisk digitalisering. En ny strategi?" og består i en kritisk reflekteret digitaliseringsproces, hvor man tager højde for de forhold, der altid påvirker digitaliseringen, men som ofte er uudtalte ved massedigitalisering. Nogle af de vigtigste punkter ved den kritiske digitalisering er, at man udvælger et mindre materiale, evt. blot et enkelt dokument, at materialet håndteres forsvarligt, og at man tilføjer det metadata, altså at "*bädda in bibliografisk och annan forskning i objekten själva*."²¹ Den digitalisering der foregår på Det Kongelige Bibliotek og andre offentlige institutioner er således kritisk digitalisering, og de metadata der tilføjes objekterne kan sendes til eksempelvis Europeana, som lægger dem ind i deres portal. Herfra kan brugere finde frem til materialet og dernæst tilgå det på den ansvarlige institutioners egne websider. Værtsinstitutionerne frigiver altså ikke selve det digitaliserede materiale, men alene materialets metadata.

De videnskabelige udgavers medieskift fra trykte til digitale udgaver er altså en evolutionær udvikling, hvor første generation bestod af digitaliseringer, mens andengenerationsudgaver blev publiceret på to medier, og først tredjegenerationsudgaverne blev lagt primært an på digitale publiceringsmedier. Digitalisering som institutionel og privat kulturarvsformidling kan med kritisk digitalisering være med til at skabe mere tilgængeligt materiale på internettet, men på en reflekteret og kritisk måde, der kan nå en vis grad af videnskabeligt niveau.

---

¹⁸ DPLA (*Digital Public Library of America*) kan findes på internetadressen: <http://dp.la/> (sidst tjekket 20. juli 2014) og *Europeana* kan findes på: <http://www.europeana.eu/> (sidst tjekket 20. juli 2014).

¹⁹ Metadata er bibliografiske informationer indlejret i et digitalt objekt, der gør det muligt at finde og hente oplysninger om objektet til eksempelvis søgemaskiner, kataloger og referenceværktøjer.

²⁰ Dahlström, «Kritisk digitalisering. En ny strategi?», 181.

²¹ Ibid., 180.

1.5 Digital humaniora

Denne afhandling er ikke et digitalt humanistisk projekt, der anvender digitale metoder på sit analysemateriale. Et afsnit om digital humaniora hører imidlertid hjemme, da de digitale videnskabelige udgaver selv anvender digitale metoder og teorier, og da de er historisk indlejret i udviklingen af digital humaniora som et selvstændigt tværdisciplinært forskningsfelt.

Oprindelsen til digital humaniora kan ret præcist tidsfæstes til 1949, da Roberto Busa begyndte arbejdet på sin konkordans over alle Thomas Aquinas' værker, *Index Thomisticus*, i samarbejde med IBM.²² Busas arbejde er anerkendt som fødslen af feltet 'humanities computing', og i 1998 stiftede The Alliance of Digital Humanities Organizations Busa-prisen, som første gang blev uddelt til Busa selv, der døde i 2011.²³ *Index Thomisticus* blev trykt i 1970'erne og kan nu tilgås på internettet.²⁴

Digital humaniora bliver defineret på mange måder, men kan med Susan Hockneys ord kort karakteriseres som et forskningsfelt, der er: "concerned with the applications of computing to research and teaching within subjects that are loosely defined as "the humanities", or in British English "the arts"."²⁵ Grænsen mellem digital og traditionel humaniora synes derfor ikke at være entydig eller klar, hvilket også har ledt en af pionererne på området, Jeffrey Schnapp, til den holdning, at humaniora slet og ret er digital, og at det derfor ikke giver mening at tale om digital humaniora som et særskilt forskningsfelt.²⁶ Hockneys definition ovenfor stammer fra hendes artikel "The History of Humanities Computing", der indleder den første antologi på området, *A Companion to Digital Humanities* fra 2004. Antologien markerer en konsolidering af feltet samt skiftet fra at kalde området 'humanities computing' til 'digital humanities'.

---

²² Denne tidsfæstelse genfindes mange steder, bl.a. i: Susan Hockney, «The History of Humanities Computing», i *Companion to Digital Humanities*, red. Susan Schreibman, Ray Siemens og John Unsworth, Hardcover, Blackwell Companions to Literature and Culture (Oxford: Blackwell Publishing Professional, 2004), <http://www.digitalhumanities.org/companion/> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

²³ «Roberto Busa», *Wikipedia, the Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Roberto_Busa (sidst tjekket 11. juli 2014).

²⁴ Robert Busas arbejde er fortsat i projektet Corpus Thomisticum, hvor *Index Thomisticus* kan tilgås i en netudgave på internetadressen: <http://www.corpusthomisticum.org/it/index.age> (sidst tjekket 11. juli 2014).

²⁵ Hockney, «The History of Humanities Computing», 1. afsnit.

²⁶ Jeffrey Schnapp og Todd Presner, «The Digital Humanities Manifesto 2.0», udateret, http://jeffreyschnapp.com/wp-content/uploads/2011/10/Manifesto_V2.pdf (sidst tjekket 11. juli 2014).

Det kommer blandt andet til udtryk i forskellen mellem titlen på Hockneys overbliksskabende artikel og titlen på antologien.²⁷

Siden udgivelsen af *A Companion to Digital Humanities* er feltet internationalt set vokset kraftigt og er blevet præget af mange forskelligartede projekter, der ofte giver deres egne bud på, hvad digital humaniora er og kan.²⁸ Professor Manfred Thaller fra universitetet i Köln arbejder på at konsolidere feltet inden for rammerne af Cologne Centre for the eHumanities.²⁹ I 2012 afholdt centeret workshoppen *The Cologne Dialogue on Digital Humanities 2012*, der førte til en dobbeltudgivelse af indlæggene under titlen "Controversies around the Digital Humanities".³⁰ Manfred Thaller stillede en række kontroversielle spørgsmål vedrørende digital humaniora, som en gruppe af ledende forskere på området herefter blev bedt om at adressere. Spørgsmålene er gengivet i Thallers eget bidrag "Controversies around the Digital Humanities: An Agenda", der også indeholder en historisk inddeling og et forsøg på definition af feltet. De skal gennemgås relativt detaljeret i det følgende, da de kan bidrage til historisk og faglig indramning af afhandlingens analysegenstande.

Den historiske inddeling starter i 1949 med Roberto Busa, selvom årstallet ifølge Thaller er diskuterbart, og det snarere med sikkerhed er i 1960'erne, at feltet opstår. Historisk set består digital humaniora indtil videre af fire faser:

---

²⁷ Da *A Companion to Digital Humanities* udkom i 2004, havde den været fire år undervejs. I den tid var der sket et terminologisk skift, hvor forskere i højere grad var begyndt at anvende betegnelsen 'digital humanities', der således kom til at indgå i antologiens endelige titel. Susan Schreibman, «Digital Humanities: Centres and Peripheries», *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 37, nr. 3 (141) (2012): 50–51.

²⁸ Manfred Thaller, «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda.», *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 37, nr. 3 (141) (2012): 14.

²⁹ Centerets mål defineres blandt andet som: "the intellectual consolidation of Humanities Computing/Computing in the Humanities/Humanities' Computer Science/Digital Humanities/eHumanities." Manfred Thaller, «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda. A slightly adapted version of the introduction of the printed version of the workshop papers, written after the workshop», 2012, 8, <http://www.cceh.uni-koeln.de/files/ThallerIntroWahn.pdf> (sidst tjekket 19. januar 2014).

³⁰ Indlæggene er både publiceret på tryk og online på en hjemmeside, hvor der findes yderligere indlæg og kommentarer. Online-udgaven findes her: «Controversies around the Digital Humanities: Proceedings of a Workshop», udateret, <http://www.cceh.uni-koeln.de/events/CologneDialogue> (sidst tjekket 28. oktober 2014); de trykte indlæg er udgivet i et særnummer af *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 37, nr. 3 (141) (2012), redigeret af Manfred Thaller under titlen *Controversies around the Digital Humanities*.

1. 1949 - ca. 1970: den spirende periode.
2. Ca. 1970 - ca. 1985: ankomsten af programpakker.
3. Ca. 1985 - ca. 1997: PC-revolutionen.
4. Ca. 1997 - ca. 2010 (?): internetrevolutionen.

I den første periode fordrede enhver brug af computere, at der blev programmeret særlige programmer tilpasset det individuelle projekt, hvorimod den anden periode er markeret ved ankomsten af programpakker, der kunne anvendes gennem universiteternes computerafdelinger. Enkeltpersoner kunne relativt let lære kommandoerne til disse pakker, og det blev muligt at gennemføre projekter i mindre skala. Perioden er kendetegnet ved en stor interesse for kvantitativ forskning.³¹ I den tredje periode, PC-revolutionen, bliver det muligt for forskeren at arbejde ved sit eget skrivebord, hvilket medfører gennemførelsen af de første enkeltmandsprojekter. Forskningsmetodologisk bliver interessen for kvantificering erstattet af en interesse for databaser. Internetrevolutionen er den fjerde periode, og der befinder vi os nu. Den typiske brug af informationsteknologi synes at ændre sig i denne periode, således at computeren primært er et præsentationsmedie og en adgangsgiver til store korpora, mens analysearbejdet er en menneskelig opgave, der finder sted efter computeren har indsamlet data.³²

Det optager, måske ligefrem bekymrer, Thaller, at digital humaniora synes at anvende meget snævre definitioner, der ikke direkte kan overføres fra et projekt til et andet. I artiklen giver Thaller en meget bred og meget udførlig definition af digital humaniora, der synes at have den styrke, at den samler de forskellige interdisciplinære tilgange og derudover er i stand til at pege på de dominerende felter, der i høj grad sætter dagsordenen for digital humaniora. Thaller skelner mellem 'eHumanities' og 'Digital Humanities' – førstnævnte er den overordnede institutionelle forankring, mens sidstnævnte beskriver de forskellige forskningsområder. Han definerer 'eHumanities' ved at omplante en beskrivelse af 'eScience' (der løseligt kan beskrives som digitalt funderet naturvidenskab) til en humanistisk ramme:

---

³¹ Thaller observerer i den forbindelse, at tidens store interesse for kvantitativ forskning måske primært skyldes de muligheder, man blev givet med disse programpakker, mere end en egentlig interesse for kvantificering. Thaller, «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda. A slightly adapted version of the introduction of the printed version of the workshop papers, written after the workshop», 15.

³² Ibid., 14–15.

eHumanities describes the concept of performing Humanities research in a distributed digital working environment, which supports equally well: (1) access to the information needed to tackle a research question, (2) the analysis of that information by tools reflecting the methodological requirements of the specific discipline and research problem and (3) the publication of the new information gained by the analytical process.³³

Thallers egen erfaring fra feltet siger ham, at interessen for de analytiske værktøjer (punkt 2) ikke er på højde med begejstringen over mulighederne for at tilgængeliggøre store mængde data. Denne betragtning rammer eksempelvis den store interesse for digitalisering, der i en dansk kontekst ikke modsvares af en lignende interesse for værktøjer til at arbejde med de digitaliserede objekter.³⁴

Videre i artiklen gengiver Thaller en omfattende og meget detaljeret beskrivelse af digital humaniora, som han selv plejer at introducere sine studerende for. Jeg vil ikke gå i detaljer med den meget omfattende definition, der også indeholder områder, der er irrelevante for denne afhandling. I stedet vil jeg nævne de fire underkategorier, som Thaller inddeler digital humaniora i. De er fordelt efter den type materiale, der arbejdes med:

1. Tekst som tekst.
2. Informationsbidder fra mange kilder.
3. Ikke-tekstuelle ressourcer.
4. Humanistisk computervidenskab.³⁵

Punkterne indeholder flere underpunkter. Det relevante punkt i denne sammenhæng er 1, hvorunder hører litterære studier, editionsfilologisk udgivelse ("editorial philology")

---

³³ Ibid., 11.

³⁴ Eksempelvis er størstedelen af Det Kongelige Biblioteks digitaliserede samlinger kun tilgængelige via fremvisningsværktøjer eller kuraterede digitale udstillinger, eksempelvis webudstillingen "Søren Kierkegaard", som bygger på udstillingen "Den originale Kierkegaard", der blev vist på Diamanten i forbindelse med Kierkegaard-jubilæet i 2013: <http://www.google.com/culturalinstitute/exhibit/soren-kierkegaard/QRf3bzQ1> (sidst tjekket 21. juli 2014). *Europeana* derimod stiller værktøjer til rådighed, så brugerne selv kan lave webudstillinger på sitet Europeana Labs (foreløbig kun i betaversion), se: <http://labs.europeana.eu/> (sidst tjekket 21. juli 2014).

³⁵ Thaller, «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda.», 11–13.

og computerlingvistik. Antallet af filologisk relaterede projekter er støt stigende og har en voksende og dominerende plads inden for digital humaniora.³⁶ Thaller hilser denne interesse velkommen, men spørger alligevel om det ikke kan føre til et for snævert syn på, hvad computermetoder kunne betyde for humaniora.³⁷

Denne afhandlings analyseobjekt hører med andre ord til et af kerneområderne inden for digital humaniora set i et internationalt perspektiv. I en mere snæver dansk kontekst er videnskabelig udgivelse imidlertid ikke et kerneområde i digital humaniora og har endnu ikke har markeret sig iøjnefaldende på de danske universiteter.³⁸ I Danmark findes p.t. kun ét egentligt center for digital humaniora, nemlig DigHumLab (Digital Humanities Lab Denmark), der blev stiftet i 2012 ved Aarhus Universitet.³⁹ Der bedrives imidlertid meget digital forskning indenfor humaniora, eksempelvis under det danske projekt CLARIN-DK, der hører under den europæiske forskningsinfrastruktur CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure).⁴⁰ Flere danske forskningsinstitutioner samarbejder desuden med det tilsvarende DARIAH-EU, hvis formål ligeledes er udbygning, understøttelse og drift af en infrastruktur for forskning, der er baseret på informations- og kommunikationsteknologi.

I en dansk kontekst bør omtales arkivet LARM, der er en digital forskningsinfrastruktur for dansk radiofonisk kulturarv.⁴¹ LARM har markeret sig ret markant, hvilket sandsynligvis skyldes samarbejdet med en af Danmarks største kulturinstitutioner, Danmarks Radio, og ikke mindst den omstændighed, at materialet kan være interessant for forskere og studerende på tværs af mange discipliner. Selvom LARM stiller værktøjer til rådighed til at arbejde med materialet, så ligger projektet ikke i kernen af 'eHumanities', som tidligere defineret af Thaller, hvilket skyldes, at

---

³⁶ Ibid., 14.

³⁷ Thaller, «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda.», 14.

³⁸ På Nordisk Forskningsinstitut ved Københavns Universitet arbejdes der med digitale videnskabelige udgaver, men i mindre skala. Eksempelvis har lektor Anne Mette Hansen lavet en digital udgave af *Marine Jespersdatters bønnebog* fra 1517, se: <http://downloads.navneforskning.ku.dk/Afhandling/amh-afhandling/index.html> (sidst tjekket 16. oktober 2014).

³⁹ Jf. også netværket centerNets fortegnelse over digitale humanistiske centre verden over: <http://digitalhumanities.org/centernet/> (sidst tjekket 28. oktober 2014). DigHumLab har blandt andet til formål at give adgang til digitale data og kilder, udvikle software-baserede analysemetoder og fremme interdisciplinært forskningssamarbejde, jf. <http://dighumlab.com/about/vision-mission-goals/> (sidst tjekket 25. juli 2014).

⁴⁰ Se: <http://dkclarin.ku.dk/> (sidst tjekket 25. juli 2014).

⁴¹ Se: <http://larm.blogs.ku.dk/> (sidst tjekket 25. juli 2014).

LARM ikke er et egentligt forskningsværktøj, men i sig selv et arkiv. LARM er med andre ord et eksempel på interessen for at stille store mængder data til rådighed. Selvom LARM kan have interesse for den almindelige offentlighed, så er adgangen til arkivet begrænset til studerende, forskere m.m., og man skal oprette sig som bruger. LARM markerer sig i øvrigt ved at være udviklet i samarbejde med CHAOS:_ (Cultural Heritage Archive Open System), der er et open source samarbejde mellem en række store og mindre kultur- og forskningsinstitutioner i Danmark, bl.a. DR, samtlige danske universiteter og en række museer.⁴²

Ingen af disse initiativer er imidlertid rettet mod videnskabelig udgivelse, der adskiller sig markant fra eksempelvis LARM ved hverken at falde indenfor kategorien kulturarvsformidling eller være en forskningsinfrastruktur. De store danske videnskabelige udgaver, *Søren Kierkegaards Skrifter*, *Grundtvigs Værker* og *Ludvig Holbergs Skrifter* markerer sig ret unikt ved at være egentlige forskningsprojekter, hvis udbytte i sidste ende ikke blot er et arkiv eller en afsluttet webside, men en digital samling af videnskabelige versioner af litterære tekster. Forskellen kan siges at være, at det ikke er et arkivalsk materiale med dertil knyttede paratekstuelle forskningsresultater, men helt nye tekster, der ikke er identiske med deres arkivalske udgangspunkt. En videnskabelig digital udgave kan aldrig være en krystalliseret form af en forfatters værk, men vil altid være en udgivers egne filologisk bearbejdede tekster. Forholdet mellem det udgivne værk (forfatterens) og de tilgængeliggjorte tekster (udgiverens), stiller de digitale udgaver i en anderledes og særegent position i forhold til andet digitaliseret kulturarv, hvor identifikationen mellem det oprindelige fysiske og det digitaliserede værk kan synes mere fuldstændig. Udgiverens tekster i en videnskabelig udgave kan ikke reduceres til paratekster, metadata og opmærkning. De er integrerede i udgaven, hvilket udfordrer deres videre skæbne efter de har sluppet udgiverens hænder og stiller udgaverne i en speciel situation i dansk digital humaniora. At kaste lys over de digitale videnskabelige udgavers editionshistorie vil være et første skridt i retning af at belyse deres særegne status.

---

⁴² Se: <http://chaos-community.org/> (sidst tjekket 16. oktober 2014).

1.6 Afhandlingen

Jeg vil i dette afsnit beskrive afhandlingens opbygning, dens placering i forskningen samt præsentere nogle metodiske overvejelser og en enkelt kommentar vedrørende Wikipedia som reference i videnskabelige studier.

1.6.1 Opbygning

Afhandlingens teoretiske del falder i tre kapitler: Kapitel to omhandler ”Tekster og materialitet”, som behandles inden for en bibliografisk og boghistorisk ramme. Denne fremstilling rummer generelle betragtninger vedrørende de forandringer, der sker med tekster og materialitet ved overgangen til det digitale. Kapitel tre er editionsfilologisk og beskriver ”Udgaver og ’knowledge sites’”. Kapitlet trækker de udgiverteoretiske forestillinger frem og beskriver den teoretiske baggrund for de digitale videnskabelige udgaver vi p.t. har i Danmark. Herefter følger kapitel fire, der rummer forfatterens teoretiske refleksioner over læserens forhold til digitale tekster samt en opstilling af tre læserroller: læser, bruger og bidragyder (kapitel 4.4). Den editionshistoriske analyse af *Søren Kierkegaards Skrifter* følger i kapitel fem, og endelig sættes denne analyse ind i en bredere kontekst i kapitel seks (Fra hybridudgaver til primært elektroniske udgaver), der samtidig tjener som perspektivering i forhold til den aktuelle situation inden for digital videnskabelig udgivelse af nyfilologisk materiale i Danmark. Endelig afsluttes med en konklusion i kapitel syv.

1.6.2 Projektets placering i forskningen

Denne afhandling er nært forbundet med det kommende værk *Dansk Editionshistorie* og det forskningsprojekt, afhandlingen har været en del af. Det editionshistoriske forskningsfelt er nyt, som tidligere beskrevet i kapitel 1.3. Afhandlingen tager som en del af editionshistorien udgangspunkt i de historiske omstændigheder samt mediemæssige og videnskabsteoretiske opfattelser, der har præget tilblivelsen af *Søren Kierkegaards Skrifter*. Afhandlingen adskiller sig dog også væsentligt fra de øvrige bidrag til den danske editionshistorie, idet bredden i beskrivelsen af de bagvedliggende teoretiske paradigmer er væsentlig større i afhandlingen.

Afhandlingen indskrives sig ligeledes i en mere generel opblomstring af tekstvidenskabelige forskningsinteresser samlet om forskergruppen Tekstvidenskab på Københavns Universitet. Det drejer sig både om afhandlingens fokus på materialitetens betydning og den bibliografiske og boghistoriske interesse for tekster. En række artikler fra forskergruppens leder, professor Johnny Kondrup, har haft afgørende betydning for en øget editionsfilologisk teoribevidsthed og diskussion, både inden for forskergruppen og i relation til større videnskabelige udgaver, særligt *Søren Kierkegaards Skrifter* og *Grundtvigs Værker*. Johnny Kondrups *Editionsfilologi* fra 2011 markerer i dansk kontekst en kulmination på denne interesse og indtager en central placering i afhandlingen som teoretisk forankring og diskussionspartner.

Internationalt har filologi og videnskabelig udgivelse haft en central rolle for opblomstringen af digital humaniora. Den videnskabelige udgave har været omdrejningspunkt for eksperimenter og standardiseringer, såsom xml og TEI, og den praksisnære tilgang til litteraturen har været et frugtbart arnested for digitaliseringen. Diskussioner, analyser og teoriudvikling har fundet sted i antologier, tidsskrifter og på internetbårne diskussionsforum. Eksempelvis i *European Society for Textual Scholarship*, hvis årlige konference jeg deltog i i 2011, samt deres hjemmeside og tidsskrift *Variants*.

1.6.3 Wikipedia som kilde

Wikipedia må siges at være en endog meget omdiskuteret kilde i forskningen og uden den store videnskabelige autoritet. Ikke desto mindre har Wikipedia nogle væsentlige fordele, når det kommer til områder vedrørende computere og tekniske områder generelt. Disse områder udvikler sig i hastig fart og flere teknikker og begreber er så nye, at de ikke har fundet vej til almindelige opslagsværker eller ordbøger, hvorfor Wikipedia kan være eneste kilde til en definition. Samtidig er encyklopædien blevet forbedret igennem de senere år.

Jeg har valgt at henvise til Wikipedia, hvor det efter mit skøn udgør en pålidelig og relevant kilde til begrebsafklaring eller historiske fakta. Da Wikipedia imidlertid er ugleset i forskningen, har jeg valgt at medtage dette lille afsnit om mit valg, der er inspireret af Matthew Kirschenbaum. Han bringer i forordet til *Mechanisms. New media and the forensic imagination* et lille afsnit med overskriften "A Note on

Wikipedia as a Scholarly Source of Record”. Heri skriver han, at informationsvidenskabelige artikler er blandt de mest troværdige på *Wikipedia*, og at brugeren kan lave en kritisk vurdering af artiklerne ved at undersøge deres redigeringshistorik.⁴³ Denne holdning tilslutter jeg mig.

1.6.4 Teknisk bemærkning

Alle websider er som udgangspunkt tilgængelige med browseren Mozilla Firefox. Bemærkninger om funktioner, der skal udføres i browsere er i nogle tilfælde testet i de mest anvendte browsere i Danmark, der ifølge en artikel fra Computerworld er: Chrome, Internet Explorer, Safari og Firefox på fjerdepladsen.⁴⁴ Overordnet set har valg af browser ikke nogen afgørende betydning for tilgangen og brugen af websider, der omtales i afhandlingen, men det er ikke desto mindre et forhold, man bør holde sig bevidst. Funktionaliteter knyttet til browseren kan afvige, og man oplever ofte, at websider direkte deklarerer, hvilke browsere de fungerer bedst med. Visningen kan også variere, selvom variationerne for de digitale videnskabelige udgavers vedkommende er minimale. Eksempelvis har den tekstboks, der indeholder venstremenuen i *Grundtvigs Værker*, afrundede hjørner i Chrome og Safari, mens hjørnerne er skarpe i Internet Explorer og Firefox.

De anvendte skærmpoint til illustrationsbrug opbevares i kopi hos forfatteren tillige med al upubliceret materiale, som der henvises til.

1.7 Metodisk overvejelse

Afhandlingen er som tidligere beskrevet ikke et digitalt humanistisk projekt, men et editionshistorisk projekt, der indkredser medieskiftet fra trykte til digitale videnskabelige udgaver med et særligt blik på læseren og dennes forandrede muligheder i det digitale miljø. Med udgangspunkt i editionshistorien er den metodiske fremgangsmåde for analysen i kapitel 5 derfor primært lagt an på den historiske

---

⁴³ Matthew Kirschenbaum, *Mechanisms : new media and the forensic imagination* (Cambridge, Massachusetts / London: MIT Press, 2012), xvii.

⁴⁴ Nicolai Devantier, «Her er danskernes foretrukne browser», Computerworld, 10. marts 2014, <http://www.computerworld.dk/art/230252/her-er-danskernes-foretrukne-browser> (sidst tjekket 16. oktober 2014).

beskrivelse af udgivere, udgivelsesmiljøer og udgivelsesteorier med det formål at fremstille udgaven i sin kontekst.

Denne tilgang minder om den boghistoriske metode til analyse af litterære tekster, som Klaus Nielsen og undertegnede har præsenteret i antologien *Blink. Litteraturanalyse og metode* fra 2014.⁴⁵ Artiklen ”At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie” er beregnet til anvendelse i litteraturanalytiske studier, men dens grundantagelse om, at vores analysegenstande altid kommer til os i en materialiseret form, der har betydning for analysen, er naturligvis også relevant i forhold til en analyse af digitale videnskabelige udgaver. Det forhold kommer tydeligst til udtryk i den teoretiske fremstilling af tekster og materialitet i kapitel 2.

En afhandling der beskriver læserens forandrede roller ved et medieskift fra trykt til digitalt kunne man måske forvente ville anvende empiriske brugerundersøgelser i form af eksempelvis fokusgrupper, spørgeskemaundersøgelser, adfærdsanalyser af trafikken på de digitale udgaver eller lignende. Sådanne undersøgelser vil imidlertid primært tjene et evalueringsformål af ’best practice’ og/eller udarbejdelse af forbedringsforslag. Med sådanne undersøgelser kan man besvare spørgsmål som, hvad virker, hvad virker ikke og hvordan kan det blive bedre. I projektets startfase blev der gjort store overvejelser omkring sådanne empiriske brugerundersøgelser og hvilken betydning, de ville kunne have for afhandlingen, men de blev hurtigt forkastet. Min analyse koncentrerer sig om en udgave, der er redaktionelt og teknisk afsluttet inden for dens oprindelige institutionelle rammer, det vil sige i regi af Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Selvom centeret i fremtiden skulle bevare det redaktionelle ansvar for udgaven, så har den nået et punkt, hvor den trykte del er afsluttet, og den elektroniske del skal indgå i andre tekniske og redaktionelle sammenhænge. Mit fokus er retrospektivt, ikke prospektivt. Teori vægtes højt i afhandlingen, og empiriske brugerundersøgelser var aldrig en del af den oprindelige projektbeskrivelse.

Undervejs i arbejdet med afhandlingen fik jeg mulighed for at gennemføre en empirisk brugerundersøgelse af et andet website, nemlig *Arkiv for Dansk Litteratur*. Det skete under en 3 måneders projektansættelse, april-juni 2013, ved Digital

---

⁴⁵ Krista Stinne Greve Rasmussen og Klaus Nielsen, «At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie», i *Blink. Litteraturanalyse og metode*, red. Rene Rasmussen og Gorm Larsen (Aalborg Universitetsforlag, 2014).

Infrastruktur (DIS) på Det Kongelige Bibliotek. Resultatet af ansættelsen blev en rapport, der skal anvendes som et inspirationskatalog til den fremtidige opdatering og fornyelse af websitet.⁴⁶ Til brug for rapporten blev der gennemført en bruger- og behovsanalyse med fokusgrupper og individuelle interviews. Rapporten vil finde anvendelse som et konkret værktøj til en konkret arbejdsopgave: relanceringen af *Arkiv for Dansk Litteratur*. En bruger- og behovsanalyse kan være et godt redskab i en sådan sammenhæng, men den har ikke samme værdi for denne afhandlings editionshistorisk funderede analyse af de bagvedliggende teorier, videnskabelige paradigmer og medieopfattelser, der ønskes anskueliggjort.

2. Tekster og materialitet

Understanding the technologies of book culture is the beginning of wisdom for any practical approach to the so-called digital humanities. But you can't do *that* well unless you have an intimate acquaintance with the scholarship of textualities. That scholarship once had a name to conjure with: philology.

- Jerome J. McGann⁴⁷

Man må gribe tilbage for at kunne skue frem, og fortiden rummer væsentlige nøgler til forståelse af fremtiden. Digital humaniora er, som tidligere beskrevet, ikke et nybrud inden for humanistisk forskning, men snarere en naturlig forlængelse af allerede etablerede forskningstraditioner. At der eksisterer stor interesse omkring digital humaniora er utvivlsomt, men som filologen og litteratursociologen McGann slår fast i sin seneste bog, så begynder det alt sammen med bogen. Forståelsen af tekstualitet er

---

⁴⁶ Krista Stinne Greve Rasmussen, *Rapport om brugerbehov i ADL* (Det Kongelige Bibliotek, 31. juli 2013). Der er tale om en intern rapport, der findes på KB og DSL. En kopi af rapporten findes derudover hos forfatteren.

⁴⁷ Jerome J. McGann, *A New Republic of Letters: Memory and Scholarship in the Age of Digital Reproduction* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2014), 2.

derfor ikke blevet mindre relevant, og den i dag ofte negligerede disciplin filologi bør bringes tilbage som en væsentlig og grundlæggende del af de humanistiske fag.

I dette afsnit vil jeg bringe klassiske tekstdiscipliner, som bibliografi, editionsfilologi og boghistorie i spil. Formålet er dels en præcisering og kvalificering af begreberne værk, tekst og dokument, dels en mere nuanceret beskrivelse og anvendelse af materialitetsbegrebet. Begrebsafklaringen i dette kapitel er således ikke knyttet til editionshistorien eller editionsfilologien isoleret set, men kan finde anvendelse inden for alle områder af tekstvidenskaben.

2.1 Bibliografi og boghistorie

Lad os indledningsvis indkredse den bibliografiske disciplin. I denne afhandling bruges 'bibliografi' i overensstemmelse med den første af definitionerne i *Ordbog over det danske Sprog* (ODS): "gren af litteraturvidenskaben, der beskæftiger sig med at optegne, klassificere og beskrive bøger og andre skrifter." Den anden definition i ODS lyder: "systematisk bogfortegnelse (m. angivelse af bogens forfatter, trykkeaar osv.)"⁴⁸ Det er alene den sidste opfattelse af bibliografien, der har overlevet til nutidens *Den Danske Ordbog* (DDO). Her skelnes der ikke længere mellem bibliografien som disciplin og som produkt, men bibliografi bliver slet og ret defineret som en "fortegnelse over litteratur vedr. et emne, en forfatter eller en periode."⁴⁹

Fagterminologisk kan vi skelne mellem den enumerative (opregnende) eller systematiske bibliografi på den ene side, der svarer til den "systematiske bogfortegnelse" nævnt i ODS, og den analytiske og deskriptive bibliografi på den anden side. Den analytiske bibliografi undersøger bogen som et fysisk objekt for at afdække dens tilblivelsesproces, mens resultaterne af denne undersøgelse beskrives ved hjælp af den deskriptive bibliografi.⁵⁰ Den enumerative (opregnende) bibliografi er altså blevet den dominerende opfattelse af bibliografi, men det er i kraft af den systematiske og deskriptive bibliografi, at vores tekstbegreb kan gøres mere nuanceret, hvilket gør denne disciplin relevant i afhandlingens kontekst. De spor som dokumenter bærer af deres

---

⁴⁸ «Bibliografi», *Ordbog over det danske Sprog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=bibliografi> (sidst tjekket 19. januar 2014).

⁴⁹ «Bibliografi», *Den Danske Ordbog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=bibliografi> (sidst tjekket 19. januar 2014).

⁵⁰ Kondrup, *Editionsfilologi*, 274–276.

egen tilblivelse kan hjælpe os til bedre at forstå skellet mellem tekst og dokument, da disse spor ikke er tekstlige (indholdsmæssige), men derimod materielle.

Det er en grundantagelse inden for boghistorie og tekstsociologi, at tekster må forstås som uadskillelige fra deres materialitet er en af grundantagelserne indenfor boghistorie og tekstsociologi. Det er mest markant formuleret af tekstsociologen D.F. McKenzie i følgende slagordsagtige og ofte gengivne spidsformulering: ”forms effect meaning.”⁵¹ Denne opfattelse er styrende for den udlægning af forskningsfeltet boghistorie, der gør boghistorie til en vigtig metode i litteraturanalytiske sammenhænge. Klaus Nielsen har givet sit bud på ”Et udkast til en materiel poetik – boghistorie som litteraturanalytisk metode” i sin ph.d.-afhandling fra 2012.⁵² Siden har Klaus Nielsen og jeg skrevet et bidrag til metodegrundbogen *Blink* (2014) med titlen ”At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie”. Her karakteriserer vi boghistorie på samme måde, nemlig som en litteraturanalytisk metode, der tager højde for værket som ”et konkret historisk og fysisk produkt, der er frembragt af forfatteren i samarbejde med en række øvrige medspillere, fx forlagsredaktører, grafikere og bogtrykkere.”⁵³ Den form, man som læser møder værket i, har betydning for læsningen og kan artikulere med begreber fra ikke kun boghistorien, men også editionsfilologien.⁵⁴ Den beskrivelse, der skal gives i det følgende af tekstbegrebet, tager udgangspunkt i bibliografi, boghistorie og editionsfilologi.

2.2 Tekster

Udgivelse er altid en udgivelse af noget. Det ligger i ordet; noget gives ud, det kommer ud i verden og møder andre, der kan læse, fortolke, diskutere og recensere det udgivne, hvorved en receptionshistorie kan sættes i gang. Dette ’noget’ kalder vi ofte bøger – man kan høre udtalelser som: ”Jeg har lige læst Rifbjergs seneste bog” – men man taler lige så gerne om værker, tekster, romaner, digte, dokumenter og så videre. I faglige

---

⁵¹ D. F. McKenzie, *Bibliography and the sociology of texts* (Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press, 1999), 13.

⁵² Klaus Nielsen, *Døm altid bogen på omslaget. Om boghistorie og litteraturanalyse – og Gittes monologer*, ph.d.-afhandling (Kbh.: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, 2012), 235–286.

⁵³ Rasmussen og Nielsen, »At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie«, 204.

⁵⁴ Kondrup, *Editionsfilologi*, 24: ”Grundsynspunktet for denne bog er altså, at der eksisterer et uløseligt bånd mellem litteraturforskning og editionsfilologi, mellem tekstetablering og fortolkning.” For en nærmere beskrivelse af editionsfilologi se kapitel 3.2.

kredse bliver terminologien naturligvis mere specialiseret uden nødvendigvis at blive mere præcis af den grund. De mange forskellige ord dækker ikke over det samme, der er ikke tale om redundans. Terminologien afspejler snarere, at man kan tale om den samme ting på flere niveauer, og at vi ofte sammenblander dagligsproget med fagterminologien.

Vender vi tilbage til eksemplet ”Jeg har lige læst Rifbjergs seneste bog”, så kan vi specificere den underdeterminerede bog ved at gøre klart, hvilket værk, der er tale om (titlen), hvilken genre værket tilhører (roman, digte m.m.) og hvilken type dokument bogen udgør (et trykt oplag, en e-bog eller en lydbog). Endelig kan vi, når vi ved hvilket dokument, det ytrende jeg i eksemplet har læst i, afgøre, hvilken tekst han eller hun har læst. For to dokumenter, der bærer samme titel (og dermed tilhører samme værk), behøver ikke at have samme ordlyd, men kan have små forskelle, som vi i fagterminologien kalder varianter. Således kan vi altså give en nærmere præcisering af, hvad ’bog’ dækker over, og tale om ”Rifbjergs seneste bog” på flere forskellige niveauer. Vi har her at gøre med en teoretisk tredeling mellem værk, tekst og dokument. Værket er en abstraktion vi foretager på baggrund af en konkret tekst, der findes i et fysisk dokument. Personen bag ytringen mener altså, set med de tekstfaglige briller, at han eller hun har læst Rifbjergs seneste værk. Denne tilegnelse er sket gennem en tekst, der, som eksemplet peger på, er gengivet i en bog. Hvilken konkret fysisk bog, der er tale om, er mindre relevant i denne sammenhæng.

Senere i dette kapitel vil jeg diskutere og redegøre for dette treleddede begrebsapparat (værk, tekst, dokument), der burde være centralt i de fleste grene af litteraturforskningen, men som især er flittigt anvendt inden for de discipliner, der i deres navne rummer en eller anden form for afledning af disse begreber: tekstvidenskab, editionsfilologi, boghistorie og bibliografi.⁵⁵ Genrebetegnelserne er derimod mindre væsentlige i denne afhandlings kontekst (digital videnskabelig udgivelse). Et værks genre kan være af betydning for tekstkritikken og kommenteringen, men da vil det være inden for det konkrete udgivelsesprojekts rammer nærmere at bestemme betydningen af genren. Det er med andre ord et lokalt problem, der kræver lokale løsninger.

---

⁵⁵ Tekstvidenskab kan bruges som ækvivalent til det engelske ”Textual Scholarship” og fungerer som paraply for en række andre discipliner.

2.2.1 Bøger og dokumenter

Inden vi fortsætter er det relevant med en kort diskussion af forholdet mellem de to begreber bøger og dokumenter. En bog er en fysisk genstand, man kan tage ud af reolen, slå op i, og forudsat at man kender sproget og at bogen faktisk indeholder ord, kan man læse i den. Bogen er med andre ord ét objekt blandt alle verdens objekter, men idet den træder frem for os som noget læsbart optræder den, med et begreb lånt fra bibliografien, som et dokument og først dér bliver den interessant for editionsfilologien. Bogen som objekt kan nemlig være tømt for den type indhold som editionsfilologen interesserer sig for, hovedsageligt tekster bestående af sprog. Men tomme bøger er stadig bøger, hvad enten det er uskrevne notesbøger eller tressernes og halvfjerdsernes *bogobjekter*, der var bøger uden skrift, der befinder sig på grænsen mellem kunstværker og bøger. Det bærende i bogobjekterne er ikke en udforskning af skriften, men derimod af bogen som medie.⁵⁶

Disse bøger er også dokumenter, og de kan behandles bibliografisk, men vil næppe være oplagte kandidater til en videnskabelig udgave. Det betyder dog ikke, at de er uden interesse for tekstvidenskaben. Eksempelvis kan boghistorie som litteraturanalytisk metode være særligt befordrende for arbejde med bøgerne i eksempelvis undervisningssammenhænge.⁵⁷ I forhold til videnskabelig udgivelse vil bogobjekter dog kræve en anden teoretisk fremgangsmåde end den, der primært behandles i denne afhandling, nemlig den historisk-kritiske udgave.

I en editionsfilologisk kontekst er det altså bøgerne som dokumenter, der har interesse, og som dokumenter betragtet kan de beskrives bibliografisk.⁵⁸ Men en bog kan også være elektronisk, og e-bogen er det straks sværere at opfatte som ét objekt, blandt andet fordi den principielt kan kopieres i et uendeligt antal identiske kopier. E-bøger har dog en materialitet, der kommer til udtryk i både deres visning på

---

⁵⁶ Thomas Hvid Kromann behandler i sin ph.d.-afhandling fra 2009 en del eksempler på danske bogobjekter. Han skriver om selve begrebet 'bogobjekt': "termen har en umiddelbar funktionalitet, der allerede i sit navn fremviser at der både er tale om en "bog" og om et "objekt", dvs. at bogmediet ikke er en transparent 'container' for et givent indhold, men at bogmediet i større eller mindre grad transformeres og/eller tematiseres." Thomas Hvid Kromann, *Appropriering, system, bogobjekt: litterære afføringsstrategier hos den danske tresseravantgarde 1964-1970*, ph.d.-afhandling. ([Roskilde]: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet, 2009), 254.

⁵⁷ Et eksempel på brug af boghistorie som metode i litteraturundervisningen kan findes i: Rasmussen og Nielsen, «At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie».

⁵⁸ En bibliografisk beskrivelse redegør for bogens materielle udformning; titelblad, format, kodikologisk opbygning (som kan udtrykkes i en kollationsformel), signaturer, paginering, typografi, papir m.m. Se Kondrup, *Editionsfilologi*, 303 f.

skærme og i lagringen som fysiske bits. Digital materialitet er en omstændighed, der ofte lades ude af diskussioner om digital kultur, men jeg vil komme mere ind på den i kapitel 2.3. Eksempelvis kan det virke som fantasi at forestille sig, at en udgiver, der om 100 år kaster sig over en videnskabelig udgave af et digitalt født værk, skulle give sig i kast med en bibliografisk beskrivelse. Ikke desto mindre er materialiteten også for digitale værker en styrende faktor, og det kan være af interesse for videnskaben at kende de fysiske omstændigheder for et værks tilblivelse og receptionshistorie; hvilken maskine blev værket produceret på, og hvilke maskiner blev det læst på af forskellige læsere til forskellige tider?

Forholdet mellem tekster og deres materialitet bliver ofte overset eller taget for givet i litteraturstudier. I en tid med omfattende digitalisering hører man ofte forskellen mellem trykt og digitalt omtalt som en dikotomi mellem materialitet og immaterialitet. Som vi senere skal gå i detaljer med, er digitale tekster absolut ikke uden materialitet, ligesom trykte teksters materialitet heller ikke er en entydig størrelse. Det samme gælder begrebet om teksten, der sjældent bliver diskuteret, selvom det langt fra er en fast kategori, vi kan bestemme a priori.

2.2.2 Værk, tekst og dokument

Den svenske bibliograf Rolf E. DuRietz har gjort et stort arbejde for at sikre en ensartet terminologi inden for bibliografien. Hans bog *Den tryckta skriften. Termer och begrepp* fra 1999 har i nordisk sammenhæng fungeret som netop en terminologisk grundbog, hvis definitioner diskuteres i eksempelvis Johnny Kondrups *Editionsfilologi* (2011), den første håndbog om editionsfilologi i Norden, og Mats Dahlströms doktorafhandling fra 2006: *Under utgivning. Den vetenskapliga utgivningens bibliografiske funktion*, der er skelsættende i sin sammenkobling af videnskabelig udgivelse og medieteoritiske overvejelser. Når tekst, værk og dokument skal diskuteres og (re)defineres i det følgende, vil det derfor blive med udgangspunkt i DuRietz' definitioner holdt op mod både Kondrup og Dahlström.

DuRietz' baggrund for arbejdet med at definere bibliografiens grundbegreber var en årelang stræben efter en udredning af tekstbegrebet, der altså kulminerede i 1999 med udgivelsen af *Den tryckta skriften*. Han karakteriserer selv

værket som ”en selvbiografisk redogørelse for min gradvisa ”opptäckt” av textbegreppets definition.”⁵⁹ Det havde slået DuRietz, at man aldrig fik et entydigt svar, om man overhovedet fik et svar, når litterater blev spurgt om deres definition af tekst. Tekst er en af de mest brugte termer inden for humaniora, men ifølge DuRietz altså også en af de mest misbrugte. Alle bruger begrebet, men få er klar over eller enige om dets betydning. Sammenblanding af begreberne tekst og værk er den væsentligste årsag til misforståelse. Inden for litteraturvidenskaben fungerer de som pendulord, der kan skifte betydning alt efter det fortolkningsfællesskab eller den forskningstradition, de bruges i. Men problemet ligger ikke så meget i, at begreberne kan have en kontekstafhængig betydning – vi finder det egentlig uproblematisk, at et ord, der i dagligsproget betyder en ting, kan betyde noget andet eller være snævrere defineret i fagterminologien. De virkelige problemer opstår, når forskerne glemmer at være sig deres definition af begrebet bevidst, eller når de forudsætter en fælles forståelse af tekstbegrebet, der i mange tilfælde viser sig at være ikke-eksisterende.

DuRietz opererer med to hovedkategorier inden for værker: henholdsvis stationære og sekventielle værker. Skellet udspringer af G.E. Lessings essay *Laokoon* fra 1766, hvori Lessing argumenterer for, at billed- og ordkunst er to adskilte kunstarter, der ikke bør sammenblandes.⁶⁰ Billedkunst definerer han ved *Koexistenz*, mens ordkunst (poesi) er kendetegnet ved *Sukzessivität*. Førstnævnte er udfoldet og skal konciperes i rum (skulpturer, malerier m.m.), mens sidstnævnte udfoldes og konciperes i tid (litteratur). Lessings begreber får stor betydning for senere tiders kunstteorier og fører i tekstvidenskabelige sammenhænge til den nu accepterede terminologiske skelnen mellem stationære og sekventielle værker, der i sin nuværende form stammer fra G. Thomas Tanselle, hvorfra den hentes ind i DuRietz’ afhandling.⁶¹ En lignende skelnen finder man i Nelson Goodmans to semiotiske kategorier *allografisk* og *autografisk*, som også genfindes hos Gérard Genette.⁶² Autografiske objekter er unikke og kan ikke reproducere uden at blive ontologisk anderledes, mens det er en del af de allografiske

---

⁵⁹ Rolf E. DuRietz, «Textbegreppet än en gång», *Arkiv för nordisk filologi* 123 (2008): 158.

⁶⁰ Rolf E. DuRietz, *Den tryckta skriften. Termer och begrepp*. (Uppsala: Dahlia Books, 1999), 33.

⁶¹ *Ibid.*, 35.

⁶² Nelson Goodman, *Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols* (Indianapolis: Hackett, 1976); Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

objekters natur at være reproducerbare, fordi der indgår en notation, eksempelvis alfabetet (tekster) eller et nodesystem (musik).

DuRietz gør opmærksom på, at man naturligvis ikke bør opfatte skellet mellem stationære og sekventielle værker som vandtæt eller endeligt. Der findes såvel kombinationsformer, eksempelvis illustrerede bøger, hvor stationære og sekventielle værker er sammenblandede, som tilfælde, hvor forfatteren til et sekventielt værk også har udfoldet sin kunstneriske praksis i den stationære udformning, hvad man normalt vil kalde materialiteten. De tidligere nævnte bogobjekter er et godt eksempel på en sådan blandingsform, fordi de på den ene side kan bladres i og ”læses” (selvom de ikke indeholder skrift) som bøger (de fik også i samtiden en litterær reception), mens de på den anden side ofte udstilles i monter.⁶³ Kombinationsformerne er ikke identiske med de værker, hvor forfatteren har haft bestemte hensigter med den typografiske eller materielle præsentation, hvilket er en normal interesse for de fleste forfattere, og, fornemmer man på DuRietz, uden egentlig interesse for den videnskabelige udgiver. Mere præcist definerer han kombinationsværkerne som de eksempler, hvor ”författarens bestämda önskemål om denna gestaltning ingår som ett väsentligt element i själva verkkonceptionen.”⁶⁴ Disse værker må antagelig være af interesse for tekstkritikken. Den meget anvendelige skelnen mellem sekventielle og stationære værker har efterhånden vundet indpas i faglitteraturen og udfoldes hos både Kondrup og Dahlström.

DuRietz giver ingen præcis definition af værkbegrebet, men bruger skellet mellem sekventielle og stationære værker til at afgrænse tekstkritikkens genstandsområde.⁶⁵ I hans øjne kan arkitektur eksempelvis aldrig gøres til genstand for tekstkritisk udgivelse. Det kan imidlertid synes lidt svært at se, hvorvidt hans argumentation virkelig går fra en definition af kunst i almindelighed (såvel stationære som sekventielle værker) til en bestemmelse af tekstkritikken, eller om det ikke snarere er den anden vej rundt? Teksten, der er hans naturlige arbejdsområde som bibliograf, danner udgangspunkt for en differentiering af de sekventielle og stationære værker. Han definerer snarere den delmængde af objekter i verden, der kan gøres til genstand for tekstkritik.

---

⁶³ Kromann, *Appropriering, system, bogobjekt*, 249.

⁶⁴ DuRietz, *Den tryckta skriften*, 35.

⁶⁵ DuRietz, «Textbegreppet än en gång», 159.

Der er en udbredt tendens til at tale om værket som noget immaterielt, uden at det derved skal opfattes som en platonisk idé. Kondrup formulerer det således: ”Et litterært værk forstås som en immateriel størrelse. (...) At et værk er immaterielt betyder ikke, at det er en fast og ideal størrelse i stil med en platonisk idé.”⁶⁶ At opfatte værk som en platonisk idé ligger lige for, fordi det immaterielle kan virke som noget, der ligger forud for det materielle som en ideal størrelse, der kun delvist og måske endda uperfekt kan gengives i en tekst. Men det ville være at opfatte værket som en a priori kategori. Snarere er værket en a posteriori kategori, som vi kun kan udtale os om på baggrund af de foreliggende tekster.

Forholdet mellem værk og tekst skal altså ikke nødvendigvis opfattes tidsligt. Snarere går skellet mellem de to ved materialiteten, og det er først, når begreberne værk og tekst sættes i relation til dokumentkategorien, at værkets immaterielle status fuldt ud forstås. Det er i denne bibliografiske treenighed, at værket som immateriel a posteriori kategori henter sin berettigelse. Mats Dahlström giver følgende beskrivelse af sammenhængen mellem de tre:

[V]erk är en intellektuell, intentionell storhet av immateriell (här: icke-fysisk) karaktär, vars medium är språket. Verkets text fixeras i skrift eller genom annan performans. När en text av verket fixeras i en nedskrivning och inristas i ett medium, uppstår ett dokument. Dokument är därför snittet mellan det intellektuella verket och det materiella mediet, formerat i en viss textuell version av verket.⁶⁷

Ifølge Dahlström er værket altså noget eksisterende, men ikke-materielt, der kan blive en del af den fysiske verden, blive et objekt i verden, ved at blive manifesteret i en tekst, og denne kan både være mundtlig og skriftlig, det afgørende er dens materialitet. Ud fra denne beskrivelse kan det ligge lige for at opfatte værket som noget, der går tidsligt forud for teksten, da vi vil opfatte intentionen som noget bagvedliggende, men som tidligere sagt ville dette være en irrelevant betragtning, i værste fald en fejlslutning, da

---

⁶⁶ Kondrup, *Editionsfilologi*, 34.

⁶⁷ Mats Dahlström, *Under utgivning. Den vetenskapliga utgivningens bibliografiska funktion*. (Borås: Valfrid, 2006), 60.

vi som tekstkritikere kun kan udtale os om værket på baggrund af den foreliggende tekst.

Grunden til at man kan opfatte værket som en platonisk ide er altså denne tidslige forskel mellem værket betragtet som en a priori eller en a posteriori kategori. Dahlström kalder det en diskussion om hønen og ægget, og i stedet bruger han betegnelsen ”kluster” om værket. Værket forstås nemlig bedre i forhold til denne tætte samhørighed mellem værker og dokumenter, da de er ”ömsesidiga och samtidiga: *verket är bibliografisk sett något som binder samman ett kluster av dokument.*”⁶⁸ Kluster kan på dansk bedst oversættes med klynge. Den bibliografiske interesse i værket ligger i dets evne til at fungere som en samlebetegnelse for en række dokumenter. Bibliografen har med andre ord en række genstande (dokumenter), der skal behandles. Indholdet er i den sammenhæng kun interessant i relation til formen. Anderledes må det forholde sig, hvis konteksten er litteraturhistorisk eller -analytisk.

Lad os gå videre til en nærmere beskrivelse af selve teksten. Enkelt sagt konstitueres en tekst af ”den tegnsekvens, som bærer den nedskrevne meddelelse.”⁶⁹ Teksten er i denne sammenhæng nært knyttet til materialiteten, men der går også et skel mellem den tekst, vi ser på papiret, og den meddelelse eller repræsentation af værket, som teksten udgør. Dahlström beskriver dette skel på følgende måde:

Den dominerande förståelsen är såsom notation, dvs. den eller de sekventiella serier av (företrädesvis alfanumeriska) tecken inklusive ordmellanrum och interpunktioner, vilka kan anses manifestera ett immateriellt intentionellt verk.

Textbegreppet svävar vanligen mellan polerna verk och dokument och påverkas av den spänning det därför utsätts för. Det är således inte konstigt att det emellanåt klyvs mitt itu. Vi kan både tala om text som immateriell representation av ett lingvistiskt verk (verkets text), eller den tillfälliga text som manifesteras i ett bestämt, materiellt, (typo)grafiskt dokument (dokumentets text).⁷⁰

---

⁶⁸ Ibid., 61.

⁶⁹ Kondrup, *Editionsfilologi*, 37.

⁷⁰ Dahlström, *Under utgivning*, 64.

Beskrivelsen af teksten som udspændt mellem værk og dokument er rammende for den generelle spænding inden for tekstteorier, hvor teksten enten ses fra henholdsvis værket eller dokumentets synspunkt. Man kan overordnet set tale om to forskellige typer af definitioner: filologiske/bibliografiske på den ene side og sociologiske/kommunikative på den anden. De filologiske/bibliografiske definitioner tager udgangspunkt i den videnskabelige udgivelses genstandsområde, hvor denne defineres som skriftligt nedfældede tekster. De sociologiske/kommunikative definitioner er mere interesserede i den kommunikationssituation, der finder sted i tekster, altså kommunikationen mellem forfatter/værk og læser/tekst.⁷¹

Teksten kan underinddeles i forskellige typer, hvoraf de vigtigste er *idealkteksten* og *realteksten*. Jeg vælger her at bruge termen 'realtekst', som DuRietz lagde ud med at anvende, men senere ændrede til 'naturaltekst'. For det første har realtekst allerede vundet indpas i faglitteraturen, og for det andet, og måske vigtigere, så antyder præfixet natural-, at disse tekster skulle have en form for materialitet, jf. ordets beslægtethed med ordene 'naturalier' og 'natur'. Realtekster har ingen materialitet, men man kan godt sige, at de har realitet, for så vidt som de eksisterer i den virkelige verden. Idealkteksten er en abstraktion, der alene kan tilgås gennem realtekster.

De tekster, der eksisterer som materielle manifestationer, kan vi i stedet vælge at kalde *materialtekster*, hvilket giver følgende tredeling af tekstbegrebet: ideal-, real- og materialtekst:

Realteksten er i forhold til idealkteksten konkret og tilgængelig for direkte studium, men set fra en anden side er også realteksten en abstraktion, nemlig i forhold til det materielle medium, som formidler den, fx tryksværten i en bog, blækket i et manuskript eller toneren på en udskrift fra en laserprinter. Som en betegnelse for dette medium, der blot er en samling stof arrangeret i et meningsgivende mønster, bruges blandt bibliografer udtrykket *materialtekst*.⁷²

---

⁷¹ Eksempler på denne type tekstdefinitioner kan findes i: Bertrand Gervais, «Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality», i *Companion to Digital Literary Studies*, red. Susan Schreibman og Ray Siemens, Blackwell Companions to Literature and Culture (Oxford: Blackwell Publishing Professional, 2004), <http://www.digitalhumanities.org/companion/> (sidst tjekket 28. oktober 2014).

⁷² Kondrup, *Editionsfilologi*, 37.

Materialteksten er rent konkret knyttet til det fysiske dokument, der ifølge Kondrup kort og godt er ”den materielle bærer af en eller flere realtekster.”⁷³ Man kan også beskrive den materielle bærer som en kropsliggørelse af et værk.⁷⁴ Denne metaforiske beskrivelse har dog tendens til atter at anspore til en tidlig skelnen mellem værk og dokument, hvilket igen giver anledning til platoniske associationer.

Det er korrekt, at dokumentet på sin vis er værkets krop, og at det er gennem dokumentet og dets tekster, vi møder værket. Dokumentet er dog mere end en krop eller en beholder. Dokumentet fungerer også, som Dahlström andetsteds skriver, som ”en instrumentell enhet i en social situation, alltså det som fungerer som ett dokument i en kommunikativ, bibliografisk eller arkivalisk informationsprocess.”⁷⁵ Fordelen ved denne beskrivelse er, at den undgår i streng forstand at binde dokumentet op på materialiteten. Dahlström præciserer også, at betragtningen om, at et dokument opstår, når ”en materiell bärare tilldelas funktionen att förkroppsliga ett verk”, kun gælder for dokumenter fra trykkulturen og ikke kan generaliseres til et universelt dokumentbegreb, og at det nødvendigvis må være medieafhængigt.⁷⁶ Det vil med andre ord sige, at vi for digitale teksters vedkommende ikke kan reducere dokumentet til de fysiske lagrede bits, men også må medregne den hard- og software, der gør en visning af teksten mulig.⁷⁷

Trekløveret værk – tekst – dokument forsyner tekstkritikeren med et mere nuanceret begrebsapparat, der finder anvendelse ikke blot i måden vi taler om tekster, men også i det konkrete videnskabelige udgivelsesarbejde. Distinktionerne er altafgørende for den videnskabelige udgiver og hans forståelse af det værk, der skal udgives.⁷⁸ Dahlström karakteriserer den videnskabelige udgivelse som én form for overførelse af tekster fra et dokument (kaldet et startdokument) til et nyt (kaldet måldokument).⁷⁹ Denne proces kalder Dahlström *transponering*.⁸⁰ Begrebet er lånt fra

---

⁷³ Ibid., 38. DuRietz bruger samme beskrivelse af dokumentet: DuRietz, *Den tryckta skriften*, 48.

⁷⁴ Dahlström, *Under utgivning*, 62.

⁷⁵ Ibid., 63.

⁷⁶ Ibid., 62.

⁷⁷ Ibid., 72.

⁷⁸ Se også: Mats Dahlström, «The Compleat Edition», i *Text Editing, Print and the Digital World*, red. Marilyn Deegan og Kathryn Sutherland (Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009), 3.

⁷⁹ Den editionsfilologiske proces kan også betragtes som en overførelse af værker, jf. Kondrup, *Editionsfilologi*, 15. Editionsfilologens teoretiske ståsted afgør ofte om det er dokumenter, tekster eller værker, der er i centrum for den videnskabelige udgivelse.

musikkens verden og er valgt for at betone, at overførelsen ikke sker upåvirket, men at dokumenternes medialitet påvirker tilpasningen af teksten til måldokumentets arkitektur på samme måde som en omsætning af et musikstykke fra en toneart til en anden naturligvis påvirker musikken.

Under transponeringen foretages både bevidste og ubevidste til- og fravalg af egenskaber ved startdokumentet, og der opstår med Dahlströms ord *distortion*.⁸¹ Man kunne også tale om forvrængning. Editionsfilologien kan siges at være et værn mod ubevidst distortion, da alle valg vedrørende overførelsen af det udgivne værk principielt sker på baggrund af videnskabeligt opstillede retningslinjer. Den distortion, der måtte opstå, burde således principielt være udtryk for et bevidst valg. Alligevel kan begrebet finde sin berettigelse, selv når der er tale om videnskabelig udgivelse. Selv hvor de videnskabelige teorier og metoder er velgennemtænkte og begrundede, så vil der, særligt ved overgang fra trykte til digitale udgaver, altid være faktorer, der ikke beherskes lige vel af alle udgiver. Som vi skal se nærmere på senere, er det især de digitale dokumenter og deres arkitektur, der kan volde problemer.

2.3 Materialitet

Bøger er ikke bare tekstbærere, de er også genstande, objekter i verden, der kan behandles på et hav af forskellige måder. Vi så tidligere, hvordan tekstkritikkens interesse for bøger er betinget af deres status som tekstbærere, og hvordan boghistorie som faglig disciplin forsøger at beskrive forholdet mellem bøger som form og indhold. I dette afsnit skal det handle om teksters ontologi, mere præcist om teksters væren og eksistens i kraft af deres materialitet.

Det ville måske være mere præcist at sige, at det handler om dokumenters væren, da vi, som tidligere beskrevet, har defineret dem som de fysiske bærere af tekster. Problemet er blot, at dokumenter i digital sammenhæng er en kompliceret og meget sammensat størrelse, og at digitale dokumenter kan indeholde alle former for medier (tekster, film og billeder). Dette imødekommer Dahlströms beskrivelse af dokumentet som en instrumentel enhed til dels. Hvis jeg skriver en tekst i et Word-

---

⁸⁰ Dahlström, *Under utgivning*, 103.

⁸¹ ”Varje transponering medför oundvikligen distortion, antingen genom att delar av startdokumentet av olika anledningar inte följer med eller genom att processen resulterar i inslag i måldokumentet som inte fanns i startdokumentet.” Ibid., 105.

dokument, så er realteksten bundet op på det dokument, jeg skriver teksten i. Men ved hjælp af en simpel copy-paste manøvre kan jeg indsætte teksten i et nyt Word-dokument og have to identiske dokumenter, hvor både ideal- og realtekst er den samme. Hvori består forskellen mellem de to? I traditionel bibliografisk forstand ville vi tale om to eksemplarer.⁸²

Jeg kan skifte mellem dokumenterne ved hjælp af genvejstasterne alt+tab eller ved hjælp af musen, jeg kan gemme dem forskellige steder på computeren, men deres materialitet synes på overfladen identisk. De to filer er begge indskrevet som bits på computerens harddisk, men hvor de rent fysisk befinder sig herpå, ved jeg ikke. Med mindre jeg får harddisken ud og undersøger den med specialudstyr, vil jeg heller ikke kunne konstatere, hvor de er lokaliseret. For mig som bruger foran skærmen synes denne viden imidlertid også irrelevant. Hvis jeg vælger at ændre typografien i det ene dokument og eksempelvis bruger skrifttypen Comic Sans MS, der er en af tidens meste elskede hadefonte, er der pludselig en stor forskel mellem de to dokumenter.⁸³ Dokumenternes tekster vil, trods deres enslydende realtekster, blive opfattet meget forskelligt.

De to dokumenter har altså nu forskellige materialtekster, men fordi det, der gør dem forskellige, er så let at ændre i digitale dokumenter, synes skellet mellem real- og materialtekst mindre brugbart. Vi har brug for nogle kategorier, der kan hjælpe os med bedre at beskrive den materialitetsforskel vi oplever. Matthew Kirschenbaum har i *Mechanisms. New Media and the Forensic Imagination* fra 2008 introduceret et skel mellem *forensic materiality* og *formal materiality*, der kan være brugbart til dette. Inden vi vender os til dette, så lad os starte med en definition af objekter.

2.3.1 Objekter

Filosofisk set er objekt/subjekt-dikotomien en gammel skelnen mellem ting, der er bærere af egenskaber, og ting, der erfarer, eller selve erfaringerne om disse egenskaber.

---

⁸² Et oplag trykkes i et antal principielt identiske eksemplarer. Jf.: Kondrup, *Editionsfilologi*, 39.

⁸³ Comic Sans er blevet en yndet hadefont, hvilket især skyldes, at den lettere naive skrifttype i mange tilfælde er blevet brugt til seriøse tekster, hvilket skaber en kommunikationssituation, hvor den typografiske form ikke svarer til indholdet. Se eksempelvis: Niels Ebdrup: "Comic Sans er blevet misbrugt", *Videnskab.dk* (22. september 2013): <http://videnskab.dk/kultur-samfund/comic-sans-er-blevet-misbrugt>; *Comic Sans Criminal*, <http://www.comicsanscriminal.com/>; *Ban Comic Sans*, <http://bancomicsans.com/> (alle sidst tjekket 20. januar 2014).

Der er dybest set tale om et skel mellem genstande (objekt) og bevidsthed (subjekt).⁸⁴ Det har indenfor tekstvidenskab og editionsfilologi ikke været normalt at anvende begrebet objekt, derimod taler man snarere om dokumenter, artefakter og bøger. Digitaliseringen har dog medført, at begrebet objekt har fået en opblomstring og vi genfinder det i en række centrale akronymer inden for det digitale, eksempelvis Digital Object Identifier (DOI) og Ordered Hierarchy of Content Objects (OHCO).⁸⁵

Objekter og artefakter kan begge anvendes om bøger, men de to er ikke synonyme. Lad os derfor insistere på en tydelig terminologisk skelnen mellem de to. Artefakt vil blive brugt i overensstemmelse med ordets definition i *Den Danske Ordbog*: ”genstand eller fænomen, ofte af historisk eller kulturel interesse, der er frembragt af mennesker.”⁸⁶ Artefaktets særkende er den menneskelige intervention og artefaktet kan være en genstand (altså et objekt), men også et fænomen.⁸⁷ Bogen som artefakt er altså et resultat af en menneskelig frembringelse. Boghistorisk betragtet er det ikke kun det menneskelige islæt i form af det intellektuelle ophav til bogens indhold, der er af interesse, men i lige så høj grad andre menneskelige agenter, der har spillet en rolle i bogens tilblivelse: redaktører, sættere, grafikere m.m. Disse agents indflydelse indfanges bedre, når vi taler om bogen som et artefakt end eksempelvis som dokument. Med begrebet artefakt understreges det, at tilblivelsen på alle niveauer har været

---

⁸⁴ Poul Lübcke, «subjekt/objekt», *Politikens filosofi leksikon* (København: Gyldendals Bogklubber, 1983), 416–417.

⁸⁵ En DOI er en karakterstreng, som kan tilknyttes et digitalt objekt, så det altid kan findes ud fra denne streng i stedet for en URL, der henviser til objektets placering på internettet. DOI-systemet administreres af en international stiftelse, som man skal være medlem af for at kunne tildele sine objekter en DOI. «Digital Object Identifier», *Wikipedia, the Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Digital_object_identifier (sidst tjekket 17. januar 2014). Ordered Hierarchy of Content Objects (OHCO) er antagelsen om, at et indholdsobjekt (som en tekst) kan inddeles i et hierarki, hvor de enkelte dele er indlejret i hinanden. xml er bygget op omkring dette tekstsyn. Jf. Kondrup, *Editionsfilologi*, 447; og for en nærmere beskrivelse af OHCO se: Steven J. DeRose et al., «What Is Text, Really?», *Journal of Computing in Higher Education* 1, nr. 2 (1. december 1990): 3–26, doi:10.1007/BF02941632 og; Patrick Sahle, *Digitale Editionsformen. Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels. Teil 3: Textbegriffe und Recodierung*, Schriften des Instituts für Dokumentologie und Editorik, Band 9 (Norderstedt: Books on Demand, 2013), 156–170; OHCO, der havde sin storhedstid fra midten af 80’erne og op gennem 90’erne, er ikke længere en standard-tese om digitale tekster. Årsagen er primært, at OHCO repræsenterer et for snævert syn på tekster og har baggrund i specialdiscipliner. En tekst kan eksempelvis være hierarkisk, men er det ikke nødvendigvis, jf. de tidligere nævnte bogobjekter. For en kritik af OHCO se: Ibid., Teil 3:170–183.

⁸⁶ «Artefakt», *Den Danske Ordbog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=artefakt> (sidst tjekket 17. januar 2014).

⁸⁷ Alan Galey anvender en lidt snævrere definition af artefakt, der bringes i anvendelse specifikt i forhold til tekstvidenskab, hvor artefaktet karakteriseres som: «products of human artifice that can be studied for interpretative purposes», i: Alan Galey, «The Human Presence in Digital Artefacts», i *Text and Genre in Reconstruction Effects of Digitalization on Ideas, Behaviours, Products and Institutions*, red. Willard McCarty (Cambridge: OpenBook Publishers, 2010), 101.

påvirket af menneskelige agenter, selvom mekaniske eller digitale teknikker har været involveret i tilblivelsesprocessen. Det endelige produkt er altså i sin helhed tilskrives menneskelig vilje, og således er selv de mindste detaljer, hvor ubetydelige de end må synes, altid resultatet af menneskelig ageren.

Anderledes er det med objekter, der som produkt betragtet ikke alene kan tilskrives menneskelig agens, men som i eksempelvis det digitale påvirkes af computerens formelle håndtering af objektet. Begrebet objekt bruges i litterære sammenhænge sjældent om fysiske bøger, hvilket måske kan skyldes den filosofiske objekt/subjekt diskussion, hvorfor ordet objekt i hermeneutiske discipliner vil have tendens til at have en epistemologisk snarere end en ontologisk betydning. Ordet objekt har imidlertid fået en opblomstring i kraft af udbredelsen af digitale tekster, og termen ”digitalt objekt” er blevet en fast størrelse. Objekt gives følgende tre definitioner i *Den Danske Ordbog*:

1. fysisk ting (af begrænset størrelse) som man ikke finder det muligt el. hensigtsmæssigt at beskrive nærmere; Synonym genstand
2. det som en følelse, handling, begivenhed e.l. retter sig mod; Synonym genstand
3. spr.; sætningsled som i en transitiv sætning betegner den el. det der udsættes for den handling som verbalet udtrykker • udgøres typisk af et substantiv el. et pronomen, fx *ham* i *hunden bed ham* el. *sin kone* i *han slog sin kone*; Synonym genstandsled, direkte objekt, akkusativobjekt⁸⁸

Jeg vil i denne afhandling vælge at bruge artefakt om de genstande, der i kraft af deres materialitet ligger udstrakt for os i rummet, og som vi enten kan vælge at forholde os til eller ikke. En bog på reolen vil altid være nærværende for os som artefakt, men vi kan enten vælge at lade den blive stående eller vi kan tage den ud og forholde os til den på forskellige måder, eksempelvis som et dokument, hvis tekst vi er interesseret i, som en kunstnerisk genstand hvis fysisk-æstetiske kvaliteter vores opmærksomhed er rettet mod eller blot som en genstand, der kan have et praktisk formål, som når bøger bruges til at hæve sengegærdet på en børneseng.

---

⁸⁸ «Objekt», *Den Danske Ordbog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=objekt> (sidst tjekket 17. januar 2014).

Objekt vil jeg derimod bruge i en betydning, der dækker både den første og anden definition i ordbogen. Objekter er genstande, som det kan være svært at beskrive, fordi de kræver en eller anden form for agens, men ubeskrivelige er de ikke. Det er en genstand som handlinger er rettet mod, og som virker i kraft af disse handlinger, som vi eller computeren retter mod dem. I eksemplet ovenfor bliver den bog vi tager ud af reolen og begynder at læse i et objekt, så snart vi forholder os til det og gør noget med det. Hvis vi vil, at dette objekt skal være et dokument er den det, og det er ligeegyldigt for os, hvorvidt andre har tænkt eller produceret den som et dokument. Omvendt kan man sige, at det centrale for artefaktet er de handlinger (og evt. intentioner) andre har lagt i det.

I *Informationsordbogen* er objekt lidt anderledes defineret:

I sin bredeste, filosofiske betydning alt, hvad der kan være genstand for tænkning og tale. Et objekt er noget, hvis egenskaber og relationer til andre objekter kan undersøges. Begrebet er således bredere end [entitet](#), der fx ikke opfatter begivenheder og processer. Jf. [genstand](#). I datalogi og informationsvidenskab ofte synonymt med [digitalt objekt](#), dvs. en datastruktur, der kan manipuleres ved hjælp af digitale teknikker.⁸⁹

Definitionen af et objekt som ”genstand for tænkning og tale” er i tråd med den forståelse af objekt, som jeg gerne vil fastholde i denne afhandling. Blot må det præciseres, at objektet netop er betinget af at være udsat for tænkning eller relationer, og at interessen for det opstår ud af dets relationelle karakter. Desuden kan et objekt være opstået i naturen uden menneskelig medvirken, men mennesket kan stadig rette sin tænkning imod det.

Objekter bliver en vigtig størrelse, når vi bevæger os over i den digitale virkelighed, hvor det er mere vanligt at tale om digitale objekter end digitale artefakter, jf. også definitionen i *Informationsordbogen*. Imidlertid findes begrebet ”digitalt objekt” hverken beskrevet i encyklopædien *Den Store Danske* eller i ordbogen *Den Danske Ordbog*. Vi må derfor søge definitionen i leksika eller ordbøger dedikerede til informationshåndtering. Hjemmesiden digitalbevaring.dk, der er et forum for

---

⁸⁹ Birger Hjørland, «Objekt», *Informationsordbogen*, 14. september 2012, <http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=3481> (sidst tjekket 23. januar 2014).

vidensdeling om digitalisering og digital bevaring og drives i samarbejde mellem Statens Arkiver, Statsbiblioteket og Det Kongelige Bibliotek, har en ordbog, hvori man kan finde følgende definition af digitalt objekt: ”Et digitalt objekt er i OAIS’ terminologi et objekt bestående af bitsekvenser.”⁹⁰ OAIS (Open Archival Information System) er en model for arkivsystemer til digital bevaring.

I forhold til digitale udgaver er det derfor relevant at tale om *digitale objekter*, men ordbogen på digitalbevaring.dk giver os kun en meget stram definition, som er lidet anvendelig i forhold til diskussionen af artefakter over for objekter. Matthew Kirschenbaum henviser til en definition givet af Kenneth Thibodeau, der også arbejder inden for digital bevaring. Thibodeau anvender en tredelt model for beskrivelsen af digitale objekter. Ifølge ham er et digitalt objekt et *informationsobjekt*, som både er et fysisk objekt (tegn indskrevet på et fysisk medie, svarende til den tidligere givne definition fra digitalbevaring.dk), et logisk objekt (data der behandles af software) og endelig et konceptuelt objekt (det objekt vi selv møder, f.eks. Word-dokumentet på vores skærm).⁹¹ Med Thibodeau får vi altså en mere nuanceret objektbeskrivelse, som gør det muligt at præcisere niveauet for den agens, jeg tidligere gjorde til objektets essentielle kendetegn. Imidlertid er objekter også i høj grad præget af materialitet, og for bedre at forstå de digitale objekter, bliver vi nødt til at undersøge materialitetsbegrebet.

2.3.2 Forensisk og formel materialitet

Matthew G. Kirschenbaum har med bogen *Mechanisms. New Media and the Forensic Imagination* (2008, 2012) sat en ny standard for, hvordan tekstkritikken kan eller bør forholde sig til de nye mediers udfordringer for det traditionelle tekstkritiske arbejde. Hans udgangspunkt og baggrund er bibliografi og tekstkritik, som han samler under betegnelsen *textual studies*.⁹² Derudover besidder Kirschenbaum en imponerende viden om computere, programmering og digital kultur. Han udtrykker et eksplicit ønske om, at bogen kan fungere som en begynderbog inden for bevaring og gendannelse af den digitale litterære historie, som han ellers frygter vil gå tabt.

---

⁹⁰ «Digitalt objekt», *Digitalbevaring.dk*, <http://digitalbevaring.dk/digitalt-objekt/> (sidst tjekket 17. januar 2014).

⁹¹ Beskrivelsen af Thibodeaus tredelte model er gengivet efter: Kirschenbaum, *Mechanisms*, 3.

⁹² *Ibid.*, 15.

Bogens præmis er, at de gængse antagelser om digitale objekter som efemeriske, immaterielle og ustabile er fejlagtige antagelser, og at vi ved hjælp af de praktiske problemstillinger, der knytter sig til digital bevaring, kan bevæge os bag om den formalisme og poststrukturalisme, der præger megen forskning i elektroniske tekster. Rent konkret ønsker Kirschenbaum, at forskere og andre, der arbejder med elektroniske tekster, udvikler en ”forensic imagination”, der gør dem bedre i stand til at forholde sig til de nye mediers materialitet.⁹³ Erfaringer fra digitale mekanismer gør det ifølge Kirschenbaum muligt at give et entydigt svar på, hvor skellet mellem det immaterielle og materielle går: nemlig på nanoniveau, hvor materier ikke længere opfører sig forudsigeligt.⁹⁴ Alle niveauer derfra og op er præget af entydig materialitet, som man kan undersøge med det rette udstyr. Den forensiske forestillingsevne handler om at kunne forestille sig og undersøge de mekanismer, der styrer digitale teknologier.

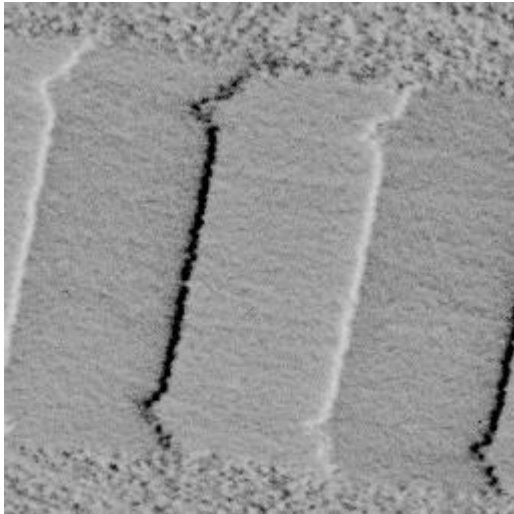
På baggrund af den tidligere beskrevne tredelte objektdefinition opstiller Kirschenbaum to former for materialitet, der præger de digitale objekter: forensisk materialitet (forensic materiality) og formel materialitet (formal materiality). Begrebet forensisk materialitet “rests upon the principle of individualization (basic to modern forensic science and criminalistics), the idea that no two things in the physical world are ever exactly alike.”⁹⁵ Kirschenbaum demonstrerer, hvordan individualiseringsprincippet endda gælder for de fysiske bit, der indskrives en digital tekst på eksempelvis en harddisk. Forstørrer man en harddisk ved hjælp af et elektron-mikroskop er det muligt at se de enkelte bit, og det bliver tydeligt at to bit aldrig er helt identiske, men altid udviser mindre forskelle:

---

⁹³ Ibid., 22.

⁹⁴ Ibid., 2.

⁹⁵ Ibid., 10.

Bit på en harddisks overflade. 15 x 15 µm (mikrometer).⁹⁶

Strengt taget er bitten dog kun den mindste enhed i symbolsk forstand. Konkret er der tale om magnetiske fluktuationer, hvor et antal af disse fluktuationer udgør en enkelt bit.⁹⁷

Jeg har valgt at oversætte ”forensic materiality” direkte til *forensisk materialitet*, fordi fremmedordet forensisk er i stand til at bevare den bredere anvendelse som begrebet har på engelsk frem for eksempelvis *kriminialteknisk*. Man kunne også have valgt det enklere *teknisk*, men denne oversættelse forbigår helt det faktum, at den forensiske materialitet bygger på det videnskabelige felt ’computer forensics’, der beskrives som: “the activity of recovering or retrieving electronic data, analyzing and interpreting it for its evidentiary value, and preserving the integrity of the data such that it is (potentially) admissible in a legal setting.”⁹⁸ Når der altså tales om forensisk materialitet, er der i sidste ende tale om den slags materielle beviser, der eventuelt ville kunne finde anvendelse i retssystemet. Der findes lignende forensiske discipliner inden for eksempelvis lingvistik, hvor man dog oversætter den engelske betegnelse ”forensic linguistics” til enten retslingvistik eller kriminallingvistik alt efter

---

⁹⁶ «Magnetic Force Microscope System», National Institute of Standards and Technology, <http://web.archive.org/web/20060507091001/http://www.boulder.nist.gov/magtech/mfm.htm> (sidst tjekket 18. oktober 2014). Billedet er også gengivet i; Kirschenbaum, *Mechanisms*, 62.

⁹⁷ Kirschenbaum, *Mechanisms*, 61.

⁹⁸ *Ibid.*, 46.

om fokus er på sproget i retssager eller sproget i relation til områder, der ikke direkte anvendes i retssalen, eksempelvis politijargon.⁹⁹

Over for den forensiske materialitet står den *formelle materialitet*, der i modsætning til den håndgribelige materialitet forsøger at indfange de aspekter, der medvirker til at skabe den illusion om immateriel opførsel, som man ofte synes præger objekter i et digitalt miljø.

Whereas forensic materiality rests upon the potential for individualization inherent in matter, a digital environment is an abstract projection supported and sustained by its capacity to propagate the illusion (or call it a working model) of immaterial behavior: identification without ambiguity, transmission without loss, repetition without originality.¹⁰⁰

En anden måde at differentiere mellem de to kan være at skelne mellem lagring og indskrivning af data (forensisk materialitet), og transmission eller fordobling af data (hvor den formelle materialitet kommer til udtryk). Førstnævnte betragtes som produkt og sidstnævnte som proces.¹⁰¹

Den formelle materialitet handler om, hvordan digitale objekter opfører sig inden for rammerne af de digitale miljøer og den resulterende opfattelse af materialitet på skærmen. Hvad man normalt opfatter som det essentielle ved nye medier er i virkeligheden "the effect of a particular set of social choices implemented and instantiated in the formal modeling of the digital environments in question."¹⁰² Det er altså ikke mediet i sig selv, der fordrer bestemte opfattelser af digitale objekter, men snarere de moduleringer, som objekterne udsættes for i det digitale, der skaber de materielle effekter. Jaron Lanier, der var en af frontløberne inden for virtuel realitet og nu fungerer som en slags internetguru, der gerne udtaler sig politisk og etisk om spørgsmål vedrørende digital kultur, har formuleret den samme tanke i forhold til internettet. At se internettets hypertextstruktur som essentiel er nemlig blot at beskrive

---

⁹⁹ Jeg skylder post.doc. Sune Sønderberg Mortensen, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, KU, tak for hjælp til oversættelsen af "forensic" og for den faglige udredning af begrebet "forensic linguistics".

¹⁰⁰ Kirschenbaum, *Mechanisms*, 11.

¹⁰¹ Ibid., 15.

¹⁰² Ibid., 133.

det eksisterende internet. I virkeligheden kunne internettet være helt anderledes struktureret, hvis vi blot havde fantasien til at forestille os det og dernæst til at føre det ud i livet.¹⁰³

Samme argument fremstilles i forbindelse med de digitale videnskabelige udgaver. Eksempelvis har professor Peter Robinson i artiklen ”Electronic Editions for Everyone” fra 2010 argumenteret for, at selvom vi endnu ikke har set de udgaver, der blev drømt om, da det videnskabelige udgivelsesarbejde blev digitalt, så kan vi med den rette fantasi og de rette værktøjer nå dertil. Hvis vi kan forestille os det, så kan vi også bygge det.¹⁰⁴ Robinsons argument går på, at de videnskabelige udgaver allerede i trykt form var højt udviklede og at brugen af hyperlinks i digitale udgaver blot er en naturlig forlængelse af allerede indbyggede strukturer. Robinson mener at internettets fordel ligger i, at det kan sammenkoble de allerede kendte ting på nye overraskende og berigende måder, og ikke i at skabe noget helt nyt.

Den videnskabelige udgivelsespraksis bygger på århundredlange traditioner. Ikke blot for transponering af immaterielle værker, men i lige så høj grad for håndtering af de udgivne værkers materialiseringer. Når den videnskabelige udgave bliver et digitalt objekt, ændrer det radikalt ved materialitetsbegrebet og vores vante forestillinger om repræsentationen af de objekter udgiverne arbejder med, må nødvendigvis forandre sig. At tænke på materialiteten som forensisk og formel er et første skridt.

---

¹⁰³ Jaron Lanier, *You Are Not a Gadget : A Manifesto*. (London: Penguin, 2011), 121 ff.

¹⁰⁴ Peter Robinson, «Electronic Editions for Everyone», i *Text and Genre in Reconstruction. Effects of Digitalization on Ideas, Behaviours, Products and Institutions*, red. Willard McCarty (Cambridge: OpenBook Publishers, 2010), 152.

3. Udgaver og videnssider

Do we need editions any longer, or should we rather invest our human, economic and textual resources in massive, long-term digital archives?

- Mats Dahlström¹⁰⁵

3.1 Den videnskabelige udgave

Den danske professor Birger Hjørland fra Det Informationsvidenskabelige Akademi giver følgende beskrivelse af den videnskabelige udgave på sin omfangsrige webside *Core Concepts in Library and Information Science (LIS)*: "A scholarly edition of a text is an edition that is reliable and useful for scholarly purposes. In order to fulfill such purposes, a scholarly edition must live up to high standards."¹⁰⁶

Hjørland henviser i artiklen endvidere til *The Committee on Scholarly Editions* (CSE), der er et stående udvalg under *The Modern Language Association* (MLA). CSE har formuleret et sæt retningslinjer for udgivere af videnskabelige udgaver, og de begynder således: "The scholarly edition's basic task is to present a reliable text: scholarly editions make clear what they promise and keep their promises."¹⁰⁷ Disse to definitioner deler altså udgangspunktet i, at en videnskabelig udgaves primære formål er at tilvejebringe en pålidelig tekst. I CSE's retningslinjer kan man endvidere læse, at pålidelighed sikres i kraft af: "accuracy with respect to texts, adequacy and appropriateness with respect to documenting editorial principles and practice, consistency and explicitness with respect to methods."¹⁰⁸

CSE's retningslinjer er generelt ikke særligt specifikke i deres krav til en videnskabelig udgave, de har blandt andet ingen fordringer til udgiverens teoretiske eller metodiske udgangspunkt, ud over at de skal være tydeligt beskrevne. En tekst kan derfor redigeres på forskellige måder, og de videnskabelige kriterier som udvalget

---

¹⁰⁵ Dahlström, «The Compleat Edition», 44.

¹⁰⁶ Birger Hjørland, «Scholarly edition», *Core Concepts in Library and Information Science (LIS)* (10. maj 2006), http://www.iva.dk/bh/core%20concepts%20in%20lis/articles%20a-z/scholarly_edition.htm (sidst tjekket 31. oktober 2014).

¹⁰⁷ «Guidelines for Editors of Scholarly Editions», Modern Language Association of America, paragraf 1.1, http://www.mla.org/cse_guidelines (sidst tjekket 18 september 2012).

¹⁰⁸ Ibid.

opstiller i retningslinjerne skal primært bruges til at måle, hvorvidt en udgave lever op til betegnelsen videnskabelig udgave (scholarly edition). Vurderer udvalget, at en udgave lever op til retningslinjerne, kan den blive tildelt garantimærket ”An Approved Edition”, der kan bringes i udgaven, hvad enten den er trykt eller digital. En godkendt udgave bliver desuden optaget på MLA’s liste over ”CSE Approved Editions”, som opdateres årligt og kan findes på deres hjemmeside.¹⁰⁹

Både Hjørlands definition og CSE’s retningslinjer tager altså udgangspunkt i, at den videnskabelige udgaves primære formål er den pålidelige gengivelse af en tekst. Der er intet krav om brug af specifikke metoder eller teorier, blot skal de være veldokumenterede og det endelige resultat skal være af høj standard, hvilket jo grundlæggende set er, hvad god forskning går ud på. Overordnet set peger disse to definitioner på behovet for at udvise en form for autoritet over teksten, der i sidste ende gør det muligt for udgaven at modtage CSE’s kvalitetsstempel.

I Mats Dahlströms afhandling fra 2006 beskrives den videnskabelige udgave på følgende måde:

Den dokumenttyp som kommer att stå i fokus för den undersökning du håller i din hand är *den vetenskapliga utgåvan*, även kallad ”den (text)kritiska editionen.” Denna har sedan sekler tillbaka haft uppgiften att efter någon form av vetenskapligt ideal formulerat i form av s.k. textkritik presentera ett litterärt verk för sin publik, att överföra verk mellan generationer av läsare och bärande medier. Vetenskaplig utgivning påstår något om äldre dokument genom att producera nya dokument.¹¹⁰

Senere sammesteds skriver Dahlström:

Vetenskaplig utgivning arbetar normalt med att textkritiskt granska ett antal dokument och i dem skönja den text de antar representerar det verk utgivningen avser. Verket är den abstrakta princip som håller samman dokumenten.

---

¹⁰⁹ «CSE Approved Editions», Modern Language Association of America, http://www.mla.org/rep_scholarly/cse_approved_edition (sidst tjekket 30. november 2012).

¹¹⁰ Dahlström, *Under utgivning*, 7.

Den vigtigste forskel mellem CSE's/Hjørlands og Dahlströms definitioner er, at førstnævnte taler om tekster, mens sidstnævnte fokuserer på værket. Bibliografisk set skelnes der gerne mellem værket som det abstrakte og teksten som det konkrete, hvilket også er tilfældet med de to givne definitioner. Hjørland fokuserer på den konkrete tekst, der skal bruges som et videnskabeligt værktøj, mens Dahlström er optaget af den overførsel, der sker mellem generationer af læsere og medier. Forskellen indbefatter en betragtning af den videnskabelige udgave som primært information eller transmission, som mål eller proces.

Dahlströms interesse for, hvorledes den videnskabelige udgave ”påstår noget om ældre dokument genom att producera nya dokument” kommer i afhandlingen til udtryk i en omfattende undersøgelse af den proces, han som tidligere beskrevet har kaldt transponering, og som består i overførelsen af værker og deres tekster fra ældre startdokumenter til nye måldokumenter. Det antydes allerede i den citerede passage, at transponeringen ikke opfattes som en mekanisk proces eller en positivistisk videnskab, hvor resultatet bliver to identiske dokumenter. I stedet karakteriseres selve transponeringen af et måldokument, der udgør en påstand, en bedre betegnelse ville måske være et argument, om startdokumentet. Måldokumentet kan siges at indeholde et videnskabeligt argument, forstået således at udgiveren gennem sit tekstkritiske arbejde giver sit eget videnskabelige bud på en gengivelse af startdokumentet. Dermed er ingen transponering neutral.

Den videnskabelige udgave er således i sidste ende udgiverens eget udsagn om det udgivne værk. Hans Walter Gabler går så langt som til at kalde den videnskabelige udgaves tekst for udgiverens tekst i egentlig forstand: “An edited text, while it is a material instantiation of the work, is at the same time decidedly the editor’s text, which confers a responsibility the editor need neither shirk, nor hide by denying it.”¹¹¹ Af denne grund forstår vi også, hvorfor principperne for udgivelsesarbejdet er så vigtige, og hvorfor de altid må være eksplicit formuleret og lagt frem til offentlig granskning.

Dahlström sidestillede i det tidligere givne citat den videnskabelige udgave og den (tekst)kritiske edition, og det kan synes, at de to er synonyme, hvilket

---

¹¹¹ Hans Walter Gabler, «Thoughts on Scholarly Editing [Paul Eggert, Securing the Past. Conservation in Art, 2009.]», 2011, 10, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0222-001542> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

imidlertid ikke helt er tilfældet. En udgave kan godt være videnskabelig uden at indeholde en tekstkritisk granskning af startdokumentet, hvilket faksimileudgaven er et eksempel på.¹¹² Begge typer udgaver falder ind under feltet *editionsfilologi*.

3.1.1 Editionsfilologi

Editionsfilologi blev endeligt cementeret som et selvstændigt forskningsfelt i Danmark med udgivelsen af professor Johnny Kondrups håndbog i emnet, *Editionsfilologi* fra 2011. Det er den første egentlige håndbog i editionsfilologi på dansk siden Paul V. Rubows *Den kritiske Kunst* fra 1938.

Begrebet *editionsfilologi* stammer fra det tyske *Editionsphilologie* og omfatter ”videnskaben om udgivelse eller genudgivelse af litterære værker (ofte såkaldt klassiske eller kanoniske tekster), manuskripter, breve og andre skriftlige dokumenter.”¹¹³ Man kunne også tale om videnskabelig udgivelse i tråd med den engelske betegnelse *scholarly editing*. Endelig bruges også betegnelsen *tekstkritik* (svarende til den angelsaksiske term *textual criticism*), der dog i dansk sammenhæng også dækker den specifikke disciplin at etablere tekster (tekstetablering).

Editionsfilologi blev indført på dansk i 1995 med oprettelsen af *Nordisk Netværk for Editionsfilologer* (NNE), og når Kondrup vælger netop denne betegnelse udtrykker det sandsynligvis også et ønske om at positionere en nordisk tradition og sammenhæng, der kan stå i kontrast til veletablerede germanske, angelsaksiske og franske traditioner. Endvidere knytter det an til Herbert Krafts *Editionsphilologie* fra 1990, som han både bygger på fagligt og eksplicit henter begrebet editionsfilologi fra. I *Editionsfilologi* begrænser Kondrup sig til nyfilologisk materiale fra efter bogtrykkets opfindelse og markerer dermed, trods fællesinteresser, en vis opposition til andre filologier – eller som Kondrup skriver, så indgår editionsfilologien ”som et delområde i adskillige filologier: klassisk filologi og middelalderfilologi samt i hele rækken af nationale nyfilologier.”¹¹⁴

Hvor mange discipliner, der falder inden for editionsfilologien, kan ifølge Kondrup diskuteres. Selv medregner han følgende fem områder: tekstkritik (tekstetablering), variantapparat, dokumentbeskrivelse (bibliografi og

---

¹¹² Andre udgavetyper, der «ikke er kritiske i streng forstand» inkluderer den diplomatariske udgave, variorumudgaven og regestudgaven. Jf.: Kondrup, *Editionsfilologi*, 18.

¹¹³ Ibid., 15.

¹¹⁴ Ibid., 26.

manuskriptbeskrivelse), kommentering og elektronisk udgivelse.¹¹⁵ Disse udgør altså de editionsfilologiske metoder, mens udgaverne kan falde indenfor en række forskellige typer, der blandt andet er bestemt af den intenderede målgruppe.¹¹⁶ Kondrup giver i *Editionsfilologi* forskellige typeinddelinger, der dog hverken er udtømmende eller normative. Han skelner således mellem fire forskellige ordninger af udgavetyper, henholdsvis en ordning efter omfang og indre struktur, en germansk ordning, en angelsaksisk ordning og endelig en ordning efter medium. Den udgavetype der sigter efter den højeste grad af videnskabelighed er imidlertid den historisk-kritiske udgave, som jeg vender tilbage til nedenfor, men først et par ord om ordningen efter medium.

Johnny Kondrup skelner overordnet set mellem tre typer af mediespecifikke udgaver: bogudgaven, den elektroniske udgave og endelig hybridudgaven, der består af både en bogudgave og en elektronisk udgave. De hyppigste grunde til at vælge en hybridudgave er, at man kan kombinere bogmediets fortrin (bærbarhed, uafhængighed af strøm og internet, stabil reference, højere læsbarhed og sikrere bevaring) med de elektroniske mediers ekstra fordele (synoptisk variantapparat, interaktivitet samt lettere opdatering, kopiering og distribution, hurtig og let søgbarhed). Det synoptiske variantapparat var således bevæggrunden for at producere både *Henrik Ibsens skrifter* og *Søren Kierkegaards Skrifter* som hybridudgaver.¹¹⁷

Editionsfilologien danner altså den videnskabelige ramme for den udgavetype, der behandles i denne afhandling, den historisk-kritiske udgave i hybridformat (*Søren Kierkegaards Skrifter*). Inden for disse rammer findes teorier og metoder, der kan anvendes i udgivelsesarbejdet. Teoretisk set er grundlaget for *Søren Kierkegaards Skrifter* et sociologisk tekstsyn, der metodisk kommer (eller var intenderet til at komme) til udtryk i et variantapparat, der skulle tilvejebringe alle tilblivelseslag af værkets tekster. Jeg vil i det følgende først beskrive den historisk-kritiske udgave og dernæst omtale arkivudgaven, der teoretisk har haft afsmitning på den digitale

---

¹¹⁵ Ibid., 17.

¹¹⁶ Kondrup bruger ikke selv betegnelsen metode, og det kan virke mere naturligt at tale om discipliner. Imidlertid må konsekvensen af at betragte udgiveren som en fortolker og udgaven som et videnskabeligt argument være at kalde disse fem områder metoder, jf. i øvrigt definitionen af metode i eksempelvis Politikens Filosofi Leksikon: ”erkendelsesvej, planmæssig fremgangsmåde til opnåelse el. begrundelse af viden.” Poul Lübcke, «metode», *Politikens filosofi leksikon* (København: Gyldendals Bogklubber, 1983).

¹¹⁷ Kondrup, *Editionsfilologi*, 85.

videnskabelige udgave, som beskrives i kapitel 3.2.

3.1.2 Den historisk-kritiske udgave

Den historisk-kritiske udgave har som ambition at ”nå den højeste grad af videnskabelighed”, som Johnny Kondrup udtrykker det i *Editionsfilologi*.¹¹⁸ Ofte er der tale om udgaver af hele forfatterskaber, hvilket imidlertid ikke er et krav. Den historisk-kritiske udgave er historisk i kraft af sit variantapparat, der kan opstilles på forskellige måder. Antallet af varianter der medtages og selve apparatets udformning kan variere, men der sigtes ofte efter fuldstændighed, dog sættes forfatterens død oftest som skæringspunkt:

Den forståelse af præfikset ’historisk’, som der synes at være størst enighed om i dag, og som også er mest i samklang med et nyfilologisk perspektiv, indskrænker sig til *værkets* historie, men med forfatterens liv som en afgrænsning. Ifølge denne forståelse dokumenterer en historisk-kritisk udgave værkets interne historie eller vækst fra de første udkast til de sidste ændringer foretaget i forfatterens levetid og af ham eller med hans autorisation. Udgavens variantapparat rummer m.a.o. (i hvert fald principielt) alle *tilblivelsesvarianter* af både genetisk og genealogisk type [...]. Sagt med andre ord består den historiske del af en historisk-kritisk udgave i at dokumentere og anskueliggøre forfatterens arbejdsproces i forhold til det enkelte værk.¹¹⁹

I en moderne nyfilologisk kontekst er det altså varianterne, der udgør omdrejningspunktet for den historiske dimension. Tilblivelsesvarianterne er de afvigelser fra førstetrykket, der enten direkte eller indirekte skyldes forfatteren selv. Skellet mellem tilblivelsesvarianter af genetisk og genealogisk type går netop ved førstetrykket, hvor de førstnævnte opstår i tilblivelsesprocessen op til den første

---

¹¹⁸ Kondrup, *Editionsfilologi*, 48.

¹¹⁹ Ibid., 49.

udgivelse, mens de genealogiske varianter kommer til i forfatterens videre arbejde med værket efter førsteudgaven.¹²⁰

Den historisk-kritiske udgave er altså med Johnny Kondrups beskrivelse historisk *deri*, at den muliggør en bedre indsigt i værkets historie og forfatterens arbejde med værket. Udgavetypen har da også sit udspring i 1800-tallets tyske historisme.¹²¹ Man skal dog ikke forledes til det synspunkt, at interessen er biografisk betinget. Det er ikke forfatteren, der belyses, men værket:

I den nyfilologiske udgave tilfalder der variantapparatet en anden funktion. Her er det først og fremmest et redskab til rekonstruktion af de af værkets tilblivelseslag, der går forud for (eller følger efter) det lag, som grundteksten repræsenterer. Apparatet bliver på denne måde læserens mulighed for at komme videre fra den ederede *tekst* til *værket*.¹²²

Vejen fra den ederede, dvs. rettede grundtekst, til værket gennem variantapparatet er således et udtryk for den opfattelse jeg hævdede i kapitel 2.2.2, nemlig at værket tilegnes *a posteriori*.

Variantapparaterne kan inddeles i forskellige typer, Kondrup opregner fire typer, og jeg vil i det følgende kort karakterisere de to mest relevante i forhold til denne afhandling, nemlig enkeltstedsapparatet og det synoptiske apparat.¹²³

Enkeltstedsapparatet ”optegner afvigelserne fra den ederede tekst isoleret fra hinanden (ikke i sammenhæng), og [...] anbringer dem uden for teksten (ikke integreret i den).”¹²⁴ Apparatet gengiver altså de afvigende læsemåder atomisk, det vil sige, at det eksempelvis opregner varianterne nederst på siden. Her kan der være gengivet et lemma, dvs. en gentagelse af det tekststed, hvortil der meddeles en variant. Læseren må således springe ind og ud af teksten. Det synoptiske apparat derimod gengiver flere tekstkilder, og det kræves af det ”ægte” synoptiske apparat, at de enkelte tekster ”meddeles i sammenhæng (omend muligvis indirekte), *og* at variansen mellem teksterne

---

¹²⁰ Ibid., 212–213.

¹²¹ Ibid., 48.

¹²² Ibid., 237.

¹²³ De to øvrige apparater er det integrale apparat og trin- eller trappeapparatet, se: Ibid., 242–260.

¹²⁴ Ibid., 238.

udpeges.”¹²⁵ Selvom det synoptiske variantapparat er udviklet til bogmediet, stiller det store krav til opstillingen og læsbarheden, som imidlertid lettere kan imødegås i den elektroniske udgave, hvor ”alle tekstlag kan ubesværet (omend ikke uden omkostninger!) lægges ind i deres synkrone sammenhæng.”¹²⁶

Den historisk-kritiske udgave har haft stor betydning i nordisk udgivelsessammenhæng, hvilket blandt andet skyldes, at man som nævnt forestiller sig, at den lettere kan realiseres i de digitale udgaver, hvor plads ikke er et problem. Det synoptiske variantapparat er et forsøg på en overskuelig fremstilling af alle de tekster, der hører til et værk. I de digitale udgaver kan disse tekster og deres dokumenter (gengivet som faksimiler) medtages i deres totalitet. Som Kondrup imidlertid nævner i det forrige citat, så er arbejdet med tilvejebringe disse tekster imidlertid ikke omkostningsfrit. De synoptiske variantapparater kan i traditionel forstand vise sig at være ikke-realiserbare, fordi den nødvendige opmærkning på dokumentniveau er så krævende. I stedet kan en udpegning af varianter foregå digitalt ved hjælp af værktøjer, der ikke er bygget ind i dokumentstrukturen.¹²⁷

3.1.3 Arkivudgaven

Arkivudgaven blev som udgavetype første gang beskrevet af Klaus Kanzog i forbindelse med udgivelsen af Heinrich von Kleists værker. Udgangspunktet for formuleringen af arkivudgaven er den tekstkritiske granskning af samtlige varianter, der går forud for den historisk-kritiske udgave:

Voraussetzung für eine Darstellung der Textgeschichte ist die archivalische Erfassung aller Textzeugen und damit aller Entstehungs- und Überlieferungsvarianten. Eine Ausgabe, die sich eine solche Erfassung, d.h. im Sinne einer Bestandsaufnahme, zur Aufgabe setzt, müßte als *Archiv-Ausgabe* bezeichnet werden.¹²⁸

---

¹²⁵ Ibid., 263.

¹²⁶ Ibid., 272.

¹²⁷ Programmet JUXTA er et eksempel på digital kollationering (dvs. sammenligning) af tekster.

¹²⁸ Klaus Kanzog, *Prolegomena zu einer historisch-kritischen Ausgabe der Werke Heinrich von Kleists. Theorie und Praxis einer modernen Klassiker-Edition* (München: Carl Hanser Verlag, 1970), 17.

Hvorvidt alle kilder offentliggøres er ikke afgørende, det er derimod den omstændighed, at alle varianter er blevet registreret.¹²⁹ Som Kondrup skriver: ”Formålet er en så vidt muligt ikke-tolkende inventering af variantbestanden.”¹³⁰

Her bliver det historisk-kritiske fuldstændighedsønske realiseret til fulde, men som Kondrup også påpeger, er det for det første uklart, hvad en arkivudgave mere præcist er, da udgavetypen aldrig er blevet realiseret, og for det andet skal arkivudgaven snarere danne grundlag for senere historisk-kritiske udgaver, hvor tekstkritikken kan udfoldes helt.¹³¹ Det centrale for arkivudgaven er nemlig tanken om den ikke-tolkende inventering af varianterne, hvilket i en hermeneutisk, post-positivistisk optik ikke kan betragtes som muligt. Læsning og registrering af varianter vil altid være præget af en vis grad af fortolkning alene af den grund, at det er et menneskebåret foretagende. Selv ikke digitale læsninger og kodninger af varianter er neutrale, da de kræver menneskelig korrekturlæsning.

Det centrale bag tankegangen er derfor snarere fuldstændighedsprincippet, der hvis realiseret vil tilbyde brugeren adgang til samtlige tekstkilder. Kanzogs tanke om en arkivudgave får derfor, som påpeget af Kondrup, sin berettigelse med de digitale udgavers indtog. Kanzog selv peger på, at de digitale muligheder for lagring af varianter og efterfølgende visning af tekster udvider hans arkivudgavebegreb, hvilket også er grunden til at denne hypotetiske udgavetype er medtaget i Kondrups *Editionsfilologi*.¹³² Man kan derfor med rette spørge om Kanzogs idéer foregreb de moderne digitale udgaver?

Den digitale videnskabelige udgave gør det principielt muligt at inventere samtlige varianter, men spørgsmålet er om der i så fald overhovedet vil være tale om en udgave? Dahlström har peget på, at idéen om en digital realisering af arkivudgaven, som den er udlagt af Kanzog, også rummer forestillingen om, at brugeren kan blive sin egen ’udgiver’ (’user-as-editor’). Denne tanke afskriver Dahlström imidlertid som en umulighed, idet den ifølge ham ville kræve kodning af samtlige aspekter ved startdokumenterne, således at arkivet imødekommer alle potentielle fremtidige studier af arkivet.¹³³ Denne tankegang genfindes hos Kanzog, der forventede, at arkivudgaven

---

¹²⁹ Ibid., 21.

¹³⁰ Kondrup, *Editionsfilologi*, 62–63.

¹³¹ Ibid., 64.

¹³² Ibid., 65.

¹³³ Dahlström, «The Compleat Edition», 35.

ville gøre det overflødigt for kommende udgivere at skulle for at konsultere startdokumenterne, hvilket i dag ikke anses for realistisk eller ønskværdigt.

Den videnskabelige udgave er ikke et arkiv, men bygger som Kanzog også påpeger, på tekster fra et arkiv. Samme synspunkt finder vi hos Patrick Zahle, der mener, at den eneste forbindelse mellem et arkiv og den videnskabelige udgave er, at sidstnævnte bygger på dokumenter fra førstnævnte:

Das Archiv enthält originale, unverarbeitete Dokumente; es stellt – von den Erschließungsmitteln zu den Dokumenten abgesehen – keine Texte her und ist selbst keine Veröffentlichung. Die Edition dagegen ist die Realisierung eines Textes, dessen Spuren sich in den Dokumenten finden. Die Edition ist kein Speicher, sondern die Publikation eines Textes und der Arbeit an diesem Text.¹³⁴

Den videnskabelige udgave publicerer tekster og resultatet af arbejdet med disse tekster, og vi er her tilbage ved det tidligere fremstillede synspunkt fra Hans Walter Gabler, at en udgave principielt er udgiverens egen tekst. Arkivudgaven kan således betragtes som en umulighed, da enhver gengivelse, hvad enten den er arkivalsk eller historisk-kritisk, altid vil rumme fortolkning og være en publikation. Tanken om fuldstændighed, som har været styrende for arkivudgaven, har også spillet en stor rolle i teoretiseringen over de digitale videnskabelige udgaver, som vi nu vil vende os mod.

3.2 Den digitale videnskabelige udgave

Den digitale videnskabelige udgave er ikke en udgavetype i sig selv.¹³⁵ Kondrup betragter elektronisk udgivelse som et delområde under editionsfilologien og den digitale udgave som mediespecifik type, ikke udgavetypologisk, jf. kapitel 3.1.1.

---

¹³⁴ Sahle, «Digitales Archiv – Digitale Edition. Anmerkungen zur Begriffsklärung», 64–65.

¹³⁵ Overalt i afhandlingen bruges 'elektronisk udgave' og 'digital udgave' som synonyme. Digital udgave er dog at foretrække. Gennem hele projektet har jeg ønsket at etablere et skarpt terminologisk skel mellem de to, men jeg har endnu ikke stødt på en nøjagtig definitorisk differentiering, hverken i litteraturen eller hos de eksperter, jeg har forhørt mig hos.

De spørgsmål om grundtekstvalg, emendation, dokumentbeskrivelse og kommentering, som er blevet behandlet i de foregående kapitler, bliver ikke fundamentalt anderledes, fordi der er opstået nye måder at producere og præsentere (eller bruge) en videnskabelig udgave på. Måske forholder det sig noget anderledes med spørgsmålet om varianter og i hvert fald med udformningen af variantapparater. Men i hovedsagen ser det ud til, at de nye spørgsmål og muligheder, som den digitale tekst og computeren åbner, snarere føjer sig til de hidtil kendte, ligesom de forøger kravene til udgiverens viden og kvalifikationer snarere end at formindske dem.¹³⁶

I denne optik føjer den digitale udgave ekstra lag til udgaven, både arbejdsmæssigt og teoretisk, men bygger i alt væsentligt videre på de metoder, der allerede er etableret inden for editionsfilologien.

Andre definitioner lægger vægt på, at selvom de editionsfilologiske spørgsmål måske er de samme, så skaber den omstændighed, at udgaverne skabes ved hjælp af eksempelvis tekstkodning, nye tekstlige problemer, der kalder på eksplicite ontologier og teorier. Et eksempel på dette findes i den første væsentlige antologi på området elektronisk udgivelse, nemlig *Electronic Textual Editing* fra 2006, der er redigeret af Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keefe og John Unsworth. Her giver Edvard Vanhoutte et bud på en arbejdsdefinition af de digitale udgaver, der indarbejder mediespecifikke træk:

By electronic edition, I mean an edition (1) that is the immediate result or some kind of spin-off product from textual scholarship; (2) that is intended for a specific audience and designed according to project-specific purposes; (3) that represents at least one version of the text or the work; (4) that has been processed from a platform-independent and nonproprietary basis, that is, it can both be stored for archival purposes and also be made available for

---

¹³⁶ Kondrup, *Editionsfilologi*, 423.

further research (Open Source Policy); (5) whose creation is documented as part of the edition; and (6) whose editorial status is explicitly articulated.¹³⁷

Man må bemærke, at Vanhoutte underforstår ”scholarly edition” med ”electronic edition”. Den elektroniske udgave skal først og fremmest være baseret på tekstkritik/editionsfilologi (punkt et), men Vanhoutte betragter ikke den elektroniske udgave som en anden repræsentationsform side om side med bogen.

Udgaven skal i øvrigt, ganske som alle videnskabelige udgaver bør, være beregnet på et specifikt publikum og designet i overensstemmelse med det projekt, den indgår i (punkt to). En historisk-kritisk elektronisk udgave må eksempelvis være designet på en måde, der integrerer den historiske dimension i et for projektet specifikt designet variantapparat. Omvendt mener Vanhoutte ikke varianter er relevante, medmindre de tjener et formål. Det er et lidt vanskeligt punkt, for som udgangspunkt medtages variantapparater i forvejen kun, hvor de indgår som en eksplicit formuleret del af udgaven. Med overgangen til digitale udgaver kan man dog argumentere for, at variantapparater i nogle henseender kan erstattes af arkiver over samtlige varianter, som brugeren kan tilgå og anvende sit eget softwareprogram på, og spørgsmålet bliver da, hvilket formål udgiverens udpegning af variansen mellem varianter har? Eller som Dahlström spørger i kapitlets indledende citat: Har vi overhovedet brug for videnskabelige udgaver længere? Man kunne argumentere for, at variantapparatet, i modsætning til det krav Kanzog stiller til arkivudgaver, netop er en tolkende inventering. Variantapparatet fremstiller således en tolkning af varianterne, der tilfører udgaven ny viden om værket og tekstens forskellige lag. Den viden kan dels formidles i apparatet, men også i selvstændige forskningspublikationer.

Endelig skal udgaven ifølge Vanhoutes definition repræsentere mindst én version af teksten eller værket (punkt tre). Det udelukker principielt muligheden for en digital regestudgave, men ifølge Vanhoutte selv ikke muligheden for eksempelvis faksimileudgaver eller diplomatariske udgaver.¹³⁸ Af punkt tre følger nemlig ikke, at den repræsenterede tekst skal være en kritisk etableret tekst, blot at den er

---

¹³⁷ Edward Vanhoutte, «Prose Fiction and Modern Manuscripts: Limitations and Possibilities of Text Encoding for Electronic Editions», i *Electronic Textual Editing*, red. Lou Burnard, Katherine O’Brien O’Keeffe og John Unsworth (New York: Modern Language Association of America, 2006), 163.

¹³⁸ En diplomatarisk udgave er en nøjagtig transkription af forlægget, jf.: Kondrup, *Editionsfilologi*, 71.

videnskabeligt gengivet og altså ikke ”non-editorial”.¹³⁹ Kritisk digitaliserede udgaver kan derfor også være elektroniske udgaver (jf. kapitel 1.4), men de vil ifølge Vanhouttes definition sandsynligvis ikke kunne leve op til punkt 4, der er en markant stillingtagen i forhold til den fortløbende diskussion af brugen af det Vanhoutte her kalder ’Open Source Policy’.

Kravet om, at udgaverne skal være tilvejebragt og formidlet ud fra en open source politik er et på mange måder radikalt krav til den videnskabelige udgave og en tydelig forskel til tidligere trykte udgaver. For det første er ’open source’ et begreb, der alene relaterer sig til udgaver, der distribueres ved hjælp af software og dermed ikke trykte bøger. For det andet peger punktet på det faktum, at digitale udgaver er uafsluttede, da de altid vil kræve migrering og opdatering. En omstændighed der ikke gør sig gældende for trykte udgaver, hvis definitive karakter på udgivelsestidspunktet er et mediespecifik træk.

’Open source’ har været registreret i det danske sprog siden 1993 og dækker over den omstændighed, ”at et programs kildekode er frit tilgængelig.”¹⁴⁰ Frie kildekoder gør det muligt for andre at ændre i dem og dermed videreudvikle og dele programmet. I tillæg til open source kan man tale om ’open content’, hvor det indhold der distribueres er frit tilgængeligt. Det kan for eksempel være i tilfælde, hvor det er muligt for brugeren af hente de xml-filer, der er anvendt i udgaven, en mulighed der eksempelvis findes i *Søren Kierkegaards Skrifter*. Distinktionen mellem open source og open content er imidlertid ikke tydelig hos Vanhoutte. Det indhold brugeren får til rådighed er ikke uden ophavsretslig beskyttelse og siden 2001 er det blevet stadig mere almindeligt at forsyne både åbent indhold og åbent software med licenser, der ekspliciterer hvilken brug indholdet må indgå i. Disse licenser administreres af den almennyttige organisation Creative Commons, der også har en dansk filial.¹⁴¹ Begrebet open source skal diskuteres mere nedenfor, men først et par ord om de to sidste punkter i Vanhouttes arbejdsdefinition.

Punkt fem og seks i Vanhouttes definition rejser krav til udgiverne om dokumentation og beskrivelse af deres arbejde. Trykte udgaver indeholder ofte forord

---

¹³⁹ ”The editor is always present in the organization of the material and the transcription of source documents.” Vanhoutte, «Prose Fiction and Modern Manuscripts», 164.

¹⁴⁰ Rasmus Løfgren, «Open source», i *Nye Ord i Dansk* (Dansk Sprognævn, 2011), <http://www.dsn.dk/noid/?q=open%20source> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

¹⁴¹ *Creative Commons Danmark*, <http://www.creativecommons.dk/> (sidst tjekket 19. oktober 2014).

eller ligefrem de tekstkritiske retningslinjer, der har været anvendt i udarbejdelsen af udgaven, men disse beskriver kun delvist den tekstkritiske proces. Eksempelvis beskriver de tekstkritiske retningslinjer for *Søren Kierkegaards Skrifter* ikke etableringen af de digitale filer. Til gengæld er den redaktionelle status velbeskrevet. Dokumentationskravet bliver en central problemstilling for de digitale udgaver, og det kan ikke uden videre modsvares af et overordnet eller generelt krav om efterprøvelighed i forhold til videnskabelig redelighed, for hvor går grænsen? Når det oplyses, hvilket eksemplar, der har ligget til grund for den bibliografiske beskrivelse i *Søren Kierkegaards Skrifter* opfyldes kravet om efterprøvelighed, men når det tilsvarende ikke deklarerer, hvilken opløsning eller ved hjælp af hvilket hard- og software en digital faksimile eller tekst er tilvejebragt, har udgaven så levet op til sit krav om efterprøvelighed? At svare nej til dette spørgsmål, vil sandsynligvis få det til at svimle for øjnene for de fleste udgivere.

Lad os derfor differentiere mellem to niveauer af dokumentation: For det første er der den *filologiske dokumentation* vedrørende alle de manøvrer, der naturligt hører ind under editionsfilologiens fem hovedområder, som defineret i kapitel 3.1.1.¹⁴² For *Søren Kierkegaards Skrifter* er denne dokumentation sikret gennem tekstkritiske retningslinjer (for både trykte og udtrykte skrifter), retningslinjer for kommentering (kaldet ”Introduktion til kommentering”) samt dokumentation af Kierkegaard Normalformat 1, som er specifikationen for den opmærkning, der er anvendt i den elektroniske udgave. Dette kaldes en *kodebog*, og den beskriver, hvordan de editionsfilologiske principper er omsat til opmærkning af udgaven. Den her nævnte dokumentation for *Søren Kierkegaards Skrifter* er tilgængelig på udgavens webside.

Dokumentationen rummer imidlertid ikke oplysninger om, hvilket hard- og software, der er anvendt til eksempelvis fremstilling af faksimiler. Dette niveau af dokumentation kan vi kalde den *tekniske dokumentation*. I forhold til faksimiler er det heller ikke i trykte udgaver kutyme at dokumentere fremstillingen af illustrationer, men det synes uklart, hvilken grad af teknisk dokumentation, der er påkrævet for en digital udgave. For hvilket niveau af dokumentation kræves for at sikre, at kravet om videnskabelig redelighed og dermed efterprøvelighed imødekommes? Eksempelvis har MLA (Modern Language Association) i sine ”Guidelines for Editors of Scholarly

---

¹⁴² Tak til Karsten Kynde og Kim Steen Ravn for værdifulde kommentarer vedrørende dokumentation af digitale udgaver, særlig tak til Karsten for at drage skellet mellem filologisk og teknisk dokumentation.

Editions” et punkt på tjeklisten (28.4), der lyder: ”Has a copy of the edition and its images, software, stylesheets, and documentation been deposited with a library or other long-term digital object repository?”¹⁴³ Niveauet for dokumentation ekspliciteres imidlertid ikke.

Et entydigt svar på hvilket niveau af dokumentation man skal kræve af den digitale udgave kan ikke gives på dette sted, hvilket heller ikke er hensigten. Formålet er at pege på vigtigheden af, at udgiverens arbejde ikke blot er rettet mod at fremstille udgaver andre kan læse, men i sig selv er et arbejde, der bidrager til den generelle udvikling og teoretisering af vores tekstforståelse. Igen må de hermeneutiske implikationer af udgivelsesarbejdet understreges. En omstændighed der ikke ændres ved overgangen til digitale udgaver, men som byder os muligheden for at genoverveje tekst- og værkbegreberne, fordi de digitale arbejdsgange kan skabe nye og anderledes erkendelser.

Above all, the scholarly edition is aimed at articulating the editor’s notions, perspectives, or theories of the text—or of what the texts should be in critical editions. By doing so, the scholarly edition can invoke literary debate by providing the materials and tools to explore new ways of understanding and studying the text. Only the format of these materials and tools will differ in the print and electronic edition, not their intentions.¹⁴⁴

Som Vanhoutte påpeger, er målet med den videnskabelige udgave, hvad enten den er trykt eller digital, stadig at deltage i den litterære debat. Den videnskabelige udgiver er hermeneutisk forpligtet på det udgivne materiale, og udgivelsesarbejdet kan betragtes holistisk som en videnskabelig disciplin, der ikke blot fremstiller udgaver, som andre kan læse og bruge i deres forskning, men som forskning i sig selv. Dette er en udvidelse af Vanhouttes beskrivelse i det ovenfor givne citat, men en betragtning som jeg senere vil argumentere mere for i analysen af *Søren Kierkegaards Skrifter*.

---

¹⁴³ «Guidelines for Editors of Scholarly Editions», kap. 2: «Guiding Questions for Vettors of Scholarly Editions». Punktets omtale af software er beregnet på specialfremstillet og projektspecifikt software, hvis kildekoder skal deponeres sammen med dokumentationen, jf. sammesteds pkt. 28.3.

¹⁴⁴ Vanhoutte, «Prose Fiction and Modern Manuscripts», 164.

Vender vi tilbage til kravet om åbne kilder og/eller åbent indhold, så har Gabriel Bodard og Juan Garcés foreslået en omdefinition af den digitale videnskabelige udgave, der gør den til en "Open Source Critical Edition":

the model we are proposing here is for digital critical editions to be recognized as a deeper, richer and potentially very different kind of publication from printed editions of texts, even if such editions are digitized and made available in open content form. Open Source Critical Editions are more than merely presentations of finished work; they involve an essential distribution of the raw data, the scholarly tradition, the decision-making process, and the tools and applications that were used in reaching these conclusions. The Open Content model is an extremely important new movement in publication; the OSCE proposal is for a potentially new approach to research itself.¹⁴⁵

Igen ser vi, at der ikke blot stilles krav til åben adgang til indhold, kilder og værktøjer, men at der tillige skal være åben og fri adgang til udgiverens beslutningsprocesser. At kalde OSCE for en 'potentiel ny tilgang til forskning' kan lyde af meget, men det er rigtigt, at indblik i og adgang til alle kroge og hjørner af en videnskabelig udgivelsespraksis åbner for nye forskningspotentialer. Brugeren har nu mulighed for at få fuld kontrol over udgaven. En anden type udgave, der har lagt stor vægt på brugerens autonomi og som har opnået større teoretisk diskussion er videnssiden, som vi nu skal vende os mod.

3.3 'Knowledge sites'

I det forrige afsnit beskrev jeg den digitale videnskabelige udgave ud fra nogle af de udgivermetodiske forandringer, der adskiller den trykte og digitale udgave, hvor de vigtigste punkter er forholdet til åbne kildekoder og åbent indhold, dokumentationskravet og udgiverens teoretiske refleksioner over den forandrede

---

¹⁴⁵ Gabriel Bodard og Juan Garcés, «Open Source Critical Editions: A Rationale», i *Text Editing, Print and the Digital World*, red. Marilyn Deegan og Kathryn Sutherland (Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009), 96.

udgiverpraksis. Disse problemstillinger falder ifølge Kondrup ind under editionsfilologiens genstandsområde på linje med tekstkritik og kommentering. 'Open source critical edition' blev nævnt som en mulig udgavetype, der på samme måde som arkivudgaven ønsker at synliggøre udgiverens arbejde, der ligger til grund for udgaven. Man kan sige, at både open source udgaven og arkivudgaven betragter det forberedende arbejde som en så grundlæggende og omfattende indsats, at deres efterfølgere her har grundstene til deres videre arbejde. Arkivudgaven og open source udgaven bliver så at sige et nulpunkt for fremtidig forskning. Arkivudgaven blev imidlertid ikke realiseret. Hvorvidt open source udgaven er realiserbar er endnu uvist, men den eksemplificerer en videnskabelig forestilling med historiske rødder.

En type digital videnskabelig udgave, der er meget diskuteret i litteraturen, er videnssiden, på engelsk "knowledge site", som beskrevet af Peter Shillingsburg i *From Gutenberg to Google* (2006). En anden betegnelse er "work-site",¹⁴⁶ og Peter Robinson taler om "fluid, collaborative and distributed editions"¹⁴⁷ og "interactive editions".¹⁴⁸ De forskellige begreber repræsenterer ikke helt identiske forestillinger. Fælles for dem er ønsket om, at den elektroniske udgave ikke bliver en imitation af den trykte udgave, men udnytter det elektroniske medies muligheder og giver læseren lejlighed til at interagere med udgaven. Shillingsburg beskriver videnssider som steder, hvor

textual archives serve as a base for scholarly editions which serve in tandem with every other sort of literary scholarship to create knowledge sites of current and developing scholarship that can also serve as pedagogical tools in an environment where each user can choose an entry way, select a congenial set of enabling contextual materials, and emerge with a personalized interactive form of the work [...], always able to plug in back for more information or different perspectives.¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ Paul Eggert, «Text-encoding, Theories of the Text, and the 'Work-Site'», *Literary & Linguistic Computing* 20, nr. 4 (november 2005): 433 f., doi:10.1093/lilc/fqi050.

¹⁴⁷ Peter Robinson, «Where We Are with Electronic Scholarly Editions, and Where We Want to Be», *Jahrbuch für Computerphilologie* 4 (2004), <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg03/robinson.html> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

¹⁴⁸ Peter Robinson, «Current Directions in the Making of Digital Editions: towards interactive editions», <http://arts-itsee.bham.ac.uk/itseeweb/online/robinson/ecdotica.pdf> (sidst tilgået 23. februar 2012), [2-3].

¹⁴⁹ Shillingsburg, *From Gutenberg to Google*, 88.

Beskrivelsen kan nuanceres med Hans Walter Gablers skel mellem 'information sites' og 'knowledge sites'. Førstnævnte består af serielt arrangerede samlinger i eksempelvis bøger, mens videnssiderne er relationelle og udtrykker "creatively participatory intelligence". Eller sagt på en anden måde, en vidensside er "a genuine research site".¹⁵⁰

Forestillingen om videnssider kan betragtes som en mikromodel for world wide web og dets idealer om at samle al relevant viden. Videnssiden blev lanceret på dansk i antologien *Ind i Holbergs fjerde århundrede* fra 2004. Udgivelsen markerede optakten til udgivelsen af *Ludvig Holbergs Skrifter* og var resultatet af forberedelsesarbejdet inden for rammerne af *Holberg-projektet 2004-2014*. I artiklen "Holbergs brugere – brugernes Holberg" fremsætter Peter Christensen Teilmann to interessante fordringer til den hjemmeside, der skal huse ikke blot *Ludvig Holbergs Skrifter*, men også en række andre brugerservices, for eksempel sceneopførelser, fortolkninger og resuméer. Kravene er på den ene side, at opbygningen af siden tager udgangspunkt i brugerne, så indholdet blandt andet tilpasses alle de brugergrupper, man forventer vil have interesse i siden, lige fra folkeskoleelever over journalister, offentlige institutioner og dramaturger til editionsfilologer. På den anden side skal hjemmesiden helst være frit tilgængelig, dvs. have gratis adgang, hvilket sikrer, at den bliver "et moderne og pragmatisk modsvar på den form for kulturel frihed til viden og vidensdannelse, der forbinder Holbergs oplysningstid med vores."¹⁵¹

Oplysningstanken ligger som et ideal eller en diskurs, der gennemstrømmer diskussionen af internettet som adgang til information, og i øvrigt genfindes hos både Shillingsburg og Teilmann samt i de generelle beskrivelser af digitale udgaver i forrige afsnit. Tim Berners-Lee, der er ophavsmand til world wide web, lagde forestilling om åbne kildekoder til grund for hans programmering af world wide web til internettet. Han er i dag direktør for world wide web konsortiet og ivrig fortalere for åbne standarder og åbent indhold.¹⁵² Oplysningstanken kommer til udtryk på

---

¹⁵⁰ Hans Walter Gabler, «Thoughts on Scholarly Editing [Paul Eggert, Securing the Past. Conservation in Art, 2009.]», 2011, 10, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0222-001542> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

¹⁵¹ Peter Christensen Teilmann, «Holbergs brugere – brugernes Holberg», i *Ind i Holbergs fjerde århundrede. Det faglige og det kulturelle grundlag for en nykommenteret udgivelse af Ludvig Holbergs samlede værker – i bogligt og digitalt medie*, red. Peter Christensen Teilmann og Gunnar Sivertsen (København: Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet, 2004), 177.

¹⁵² Se eksempelvis hans hjemmeside: <http://www.w3.org/People/Berners-Lee/> (sidst tilgået 22. oktober 2014).

mange måder i forhold til internettet – eksempelvis i relation til *Europeana* og *Digital Public Library of America*. At oplysning findes i hjertet af internettet og er styrende for den digitale udvikling har også påvirket udviklingen af digitale videnskabelige udgaver, men spørgsmålet er blot, om det virkelig er et oplysningsideal, der styrer ønsket om disse altomfattende videnssider? Det kan snarere virke, som om man har fokuseret på mediets muligheder og ladet sig begejstre af disse uden den store overvejelse om, hvad vi egentlig ønsker os af de elektroniske udgaver. Eller sagt på en anden måde, idealerne omkring den elektroniske tekstkritiske udgave er blevet udtrykt i forestillinger, der har haft utopiens kraft.

Peter Robinson nævner i artiklen ”Electronic Editions for Everyone” både de økonomiske og de tidkrævende aspekter ved tekstkritisk udgivelse som oversete problemer, og giver yderligere to væsentlige forklaringer på, at denne type af elektroniske udgaver endnu ikke er realiseret. For det første er det kun meget få læsere, der overhovedet har lyst til at se alle faksimilerne, transskriptionerne og kollationerne. For det andet har den trykte tekstkritiske udgave allerede udviklet ”highly sophisticated means of both compressing and expressing information.”¹⁵³ Den videnskabelige udgaves sofistikerede fremstillingsform knytter sig både til udgavens fysiske materialisering og til de konventioner, der hurtigt etableres for udgaver, for eksempel henvisningspraksis til kommentarer.

Robinsons argument om, at kun få læsere i virkeligheden ønsker adgang til de resurser, de får stillet til rådighed, synes bekræftet af Petra Söderlunds undersøgelse af den faktiske brug af informationer, der gives i variantapparater.¹⁵⁴ Et tilsvarende resultat når Sören A. Steding frem til i sin afhandling om *Computer-Based Scholarly Editions*. Han har gennemført en spørgeskemaundersøgelse blandt studerende og universitetsansatte om deres brug af og kendskab til videnskabelige udgaver. Respondenterne skulle blandt andet svare på, hvilke be væggrunde de havde for at vælge videnskabelige udgaver. De fire mest givne grunde var: adgang til pålidelige tekster, kommentarer og noter der letter forståelsesvanskeligheder, oplysninger om de udgivne

---

¹⁵³ Robinson, «Electronic Editions for Everyone», 150.

¹⁵⁴ Petra Söderlund fandt, at informationer, der gives i variantapparater til Svenska Vitterhetssamfundets udgaver, kun sjældent anvendes som argumenter i analyser af værkerne. Jf. Petra Söderlund, «Tryckt eller elektronisk variantredovisning – varför och för vem?», i *Digitala och tryckta utgåvor : erfarenheter, planering och teknik i förändring*, red. Pia Forssell, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 755 (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011), 93–109.

teksters bibliografiske data og verificering af citater fra de udgivne forfattere. Af de 10 svarmuligheder kom opsøgning af varianter og brug af manuskriptfaksimiler på henholdsvis en 6. og en 10. plads.¹⁵⁵ Virkeligheden kan derfor meget muligt være, at forestillingerne om videnssider har taget udgangspunkt i udgiverens ønsker og drømme om en elektronisk tekstkritisk udgave, hvor de selv har udgjort den intendede målgruppe.

De manglende udsigter til at få realiseret videnssider i stor skala har ikke fået teoretikere som Peter Robinson til at opgive idealet. Robinson har dog flyttet fokus i retning af det, han kalder *aktiv interaktivitet*, og som adskiller sig fra det, vi generelt kalder interaktivitet. Ifølge Robinson består normal interaktivitet i, at siden tilpasser sig brugerinput og bliver brugertilpasset, mens aktiv interaktivitet kendetegnes ved, at "the interface attempts to anticipate the choices the reader might make, and reshapes itself even before the reader acts."¹⁵⁶ Aktiv interaktivitet oplever vi blandt andet, når Google tilpasser sine søgeresultater efter søgninger, vi tidligere har foretaget, eller foreslår søgetermer, inden vi overhovedet har skrevet færdig. Ved brug af komplicerede algoritmer og indsamlet information om brugere, for eksempel brugerens geografiske placering, skabes der en personliggjort søgemaskine. Det gør internetsøgningen nemmere, men man risikerer, at listen over resultater virker uigennemskuelig, fordi de fleste brugere ikke er bekendt med de parametre, der har påvirket søgningen. Denne risiko kan man ikke tillade i en videnskabelig online-udgave.

Robinson argumenterer for, at online-udgaverne ikke må være for komplicerede at bruge, hvilket er indiskutabelt. Alligevel kan der opstå en konflikt mellem ønsket om at foregribe brugerens valg og ønsket om at give brugeren større råderet over udgaven. Jo mere man ved om søgninger i Google, jo mere præcise kan man gøre sine søgninger og, hvis man ønsker det, helt undgå den brugertilpassede søgning. Det er vigtigt at holde sig for øje, at den intuitive oplevelse, som Google tilbyder, kommer på bekostning af en vis grad af uigennemsigthed, og at Google samtidig forsøger at sikre sig en fornuftig forretningsmodel i kraft af brugertilpassede reklamer. Videnskabelige udgaver bør tilstræbe gennemsigtighed og åbenhed i design,

---

¹⁵⁵ Sören A. Steding, *Computer-Based Scholarly Editions: Context, Concept, Creation, Clientele* (Berlin: Logos Verlag Berlin, 2002), 243.

¹⁵⁶ Peter Robinson, «Current Directions in the Making of Digital Editions: towards interactive editions», <http://arts-itsee.bham.ac.uk/itseeweb/online/robinson/ecdotica.pdf> (sidst tilgået 23. februar 2012), [2-3].

kodning og videnskabelige principper, da de tjener offentligheden og forskningen, ikke kommercielle interesser. Det tør være antydnet nu, at grænserne for denne åbenhed imidlertid er et vanskeligt spørgsmål, der også involverer tanker om dokumentation, men en brydningstid som medieskiftet repræsenterer, tilbyder udgiverne et unikt refleksionsrum for denne type spørgsmål. En mulighed der flittigt udnyttes.

Læseren og brugeren er indtil nu kun beskrevet meget overfladisk i forhold til udgiverens forventninger til og syn på de sammenhænge og den brug indholdet af den videnskabelige udgave kan indgå i. Hvis man som udgiver stiller sit indhold frit tilgængelig rykker det imidlertid markant ved den forestilling om autoritet, der har været knyttet til den videnskabelige udgave i den trykte tidsalder. Hvis læseren inviteres ind og får lov til at bidrage til udgaven, hvilken autoritet skal udgiveren da udøve? Peter Robinson argumenterer i artiklen ”The Ends of Editing” for det synspunkt, at den traditionelle autoritet overhovedet ikke kan opretholdes: “The text belongs to everyone who works on it. Further, anyone can work on it, without having to get the permission of anyone else.”¹⁵⁷ Vi står altså ved et potentielt vendepunkt, hvor alle der arbejder med en tekst kan tage ejerskab over den. Dette er naturligvis en spidsformulering, der primært har fungeret som indspark i en debat, der endnu ikke er afsluttet, men som har fundet en foreløbig løsning i kraft af systemet for Creative Commons licenser, der eksempelvis anvendes af Litteraturbanken i Sverige til de af deres retrodigitaliseringer, der ikke er beskyttet af den almindelige ophavsret.¹⁵⁸

Ideerne om ’knowledge sites’ er en del af den retoriske situation, der har været med til at forme de editionsfilologiske teoretiseringer ved overgangen fra trykte til digitale udgaver. Videnssider rummer potentialer og forestillinger, hvis værdi viser sig mere i kraft af de diskussioner, der er blevet iværksat, end ved praktiske anvisninger til den konkrete udgivervirksomhed. Den teoretiske diskussion angår i høj grad forholdet mellem den videnskabelige udgave og dens læsere – et forhold vi nu skal vende os mod.

---

¹⁵⁷ Peter M. W. Robinson, «The Ends of Editing», DHQ: Digital Humanities Quarterly, Summer 2009, åbnet 22. August 2011, <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000051/000051.html>, 36.

¹⁵⁸ «Rättigheter och material», *Litteraturbanken*, <http://litteraturbanken.se/#!/om/rattigheter> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

4. Den videnskabelige udgave og læseren

We read texts in their native print medium, that is, in books;
but we study texts and works in editions – in editions that
live in the digital medium.

- Hans Walter Gabler¹⁵⁹

At læse tekster i bøger er stadig en vigtig del af mange menneskers liv, ligesom bøgerne er vigtige for tekster og værkers liv. Det har ikke skortet på profetier om 'bogens død', men den trykte bog har endnu ikke set sit endeligt. Indtil videre synes den digitale og trykte litteratur at leve en nogenlunde fredelig sameksistens under gensidig påvirkning, selvom bogmarkedet generelt ikke har været upåvirket af de nye digitale litteraturformer.¹⁶⁰

Digitale videnskabelige udgaver overflødiggør ikke trykte udgaver. Som Hans Walter Gabler anfører i kapitlets indledningscitater, så læses tekster stadig i deres oprindelige medie, nemlig bogen, mens tekster og værker studeres i udgaver, der i dag primært er digitale. Men bøger er ikke længere udelukkende et trykt objekt, den kan lige så vel være elektronisk og møde læseren på en skærm i form af en e-bog. Alle læsere opererer i et nyt medielandskab og bliver påvirket af det. Det samme gælder alle der studerer tekster og værker.

Forholdet mellem den videnskabelige udgave og læseren er som nævnt præget af en redefinering af de roller læseren kan indtræde i. Forskellen mellem at være læser, bruger og bidragsyder ligger implicit i medieskiftet og har som antydning generelle implikationer, der gælder for alle typer af tekster. En beskrivelse af dette forhold mellem den videnskabelige udgave og læseren må derfor afgrænses ret præcist, da den ellers risikerer at blive for omfattende. Der kan tænkes flere forskellige muligheder for den metodiske fremgangsmåde.

---

¹⁵⁹ Hans Walter Gabler, «Theorizing the Digital Scholarly Edition», *Literature Compass* 7, nr. 2 (2010): 46, doi:10.1111/j.1741-4113.2009.00675.x.

¹⁶⁰ Man kan eksempelvis observere en gensidig påvirkning mellem den trykte og digitale poesi i Danmark, hvor de trykte udgaver i stigende grad anvender bogtrykket som et medie med eksplicite taktile og materielle muligheder som fraværet af ditto i digital lyrik har været med til at trække i forgrunden. Man kan tale om en nymateriel bølge inden for lyrikudgivelser, jf.: Krista Stinne Greve Rasmussen, «Når lyrikken tager form : boghistorie og nymaterialitet», *Passage* 69 (2013), 35–48, 145.

Et overordnet skel kan drages mellem metoder som læseforskning, websideevaluering og designteorier på den ene side og tekstteoretiske betragtninger og refleksioner på den anden. De førstnævnte vil primært tage udgangspunkt i faktiske læsere og brugere, mens den anden snarere tager afsæt i teksten og tekstvidenskaben. Vi står i en medieudvikling under hastig forandring, og selvom det kan være værdifuldt at vurdere de nuværende udgavers praktiske anvendelighed, så vil en sådan fremgangsmåde lide under, at det vil være læserens horisont og aktuelle situation, der kommer i fokus. Eller sagt på en anden måde: Man risikerer et skred fra editionshistorie til læsningens historie.

Da formålet med denne afhandling ikke blot er at undersøge de områder, hvor læserens læsning påvirkes, men i lige så høj grad i de forandringer, der sker med udgiverens formodninger om denne læsning, som også er med til at ændre det editionsfilologiske arbejde, har jeg valgt at tage udgangspunkt i udgaven. Det skyldes altså ikke ringeagt for virkelige slutbrugere. Som forsker optræder jeg selv som slutbruger, og mine betragtninger er derfor også en faktisk læsers betragtninger. Men afhandlingen placerer sig i det editionshistoriske spændingsfelt mellem medieskift, editionsfilologisk teori og praksisændringer, hvis betydning for læseren har været underbelyst. I dette kapitel har jeg valgt at fokusere på tre overordnede forhold, der ændrer på relationen mellem læseren og den videnskabelige udgave, nemlig: fortolkning, tilstedeværelse og hypertext. På disse tre punkter påvirker medieskiftet den generelle tekst- og læseopfattelse og sætter vante forestillinger i bevægelse.

4.1 Fortolkning

Litteraturprofessoren Bertrand Gervais fra Université du Québec à Montréal giver i artiklen "Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality" fra 2004 et bud på en treleddet nivellering af læsningen af elektroniske tekster i hypertextstrukturer. Gervais skelner mellem følgende niveauer af læsningen: et brugerniveau, der fokuserer på manipuleringen af tekster og den egentlige tilegnelse; et forståelsesniveau rettet mod læsningen som en forståelse af den lingvistiske tekst i sig selv; og et fortolkningsniveau, hvor forbindelser skabes mellem teksten og andre

tekster, der forklarer den.¹⁶¹ Gervais påpeger, at vi ved overgangen fra trykte til elektroniske tekster endnu ikke har fået faste normer for manipuleringen af disse tekster, hvilket metaforbrugen omkring nettet antyder, idet vi taler om at navigere, surfe og browse. Metaforene peger på, at vi har et flygtigt forhold til denne type tekster med en tendens til at springe hastigt videre. Læsning på internettet er styret af kvantitet frem for kvalitet, og vi må derfor finde måder at dæmme op for og sortere i den flod af tekster, der strømmer os i møde. Den digitale udgave, der huses på én webside, kan isoleres og afgrænses fra tekstfloden. Anderledes forholder det sig muligvis med udgaver, der er lagret i tekstarkiver som for eksempel den svenske *Litteraturbanken* eller *Arkiv for Dansk Litteratur*.¹⁶²

Overgangen fra trykte (bog)sider til hypertextuelle (net)sider ændrer radikalt vores opfattelse af linearitet, idet en bogside kan konciperes i sin helhed som ét fysisk objekt, mens netsidens hypertextuelle strukturer medfører en opsplitning i mindre tekstuelle dele, teknisk beskrevet som nodes eller knuder, der tilgås enkeltvis.¹⁶³ Ifølge Gervais bevæger vi os fra en opdagelseslogik til en *åbenbarelseslogik*, hvor viden og erkendelse ikke skabes ved egenhændig opdagelse af betydningsmæssige ligheder mellem tekster, men bliver givet som en slags åbenbaring i kraft af hyperlinket. Det skyldes, at forbindelsen mellem to tekster allerede er givet for os af en anden, så at vi i kraft af hyperlinket kan bevæge os let og hurtigt gennem det netværk af tekster, internettet som helhed udgør. Udgavens websted udgør i vores tilfælde et lignende netværk. Gervais skriver, at hyperlinket opfører sig som et semiotisk tegn, fordi det står som et tegn for noget andet. Men da det ikke tillader fejltolkninger, er det alligevel ikke et tegn. Et semiotisk tegn er kendetegnet ved, at interpreten fortolker det og tilskriver det mening på baggrund af hendes viden og tidligere erfaring. Vi kan foretage forkerte meningstilskrivninger, og da vi selv er ansvarlige for at forstå et tegns mening, giver det os et vist ansvar. Hyperlinket derimod kan aldrig tage fejl og vil altid bringe os det samme sted hen. Med hyperlinket åbenbares mening for læseren, og hun er derfor ikke selv ansvarlig for at gøre opdagelsen. Dermed er læseren ikke længere skaber af

---

¹⁶¹ Gervais, «Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality», afs. «Constraints on the Act of Reading».

¹⁶² *Arkiv for Dansk Litteratur*, <http://adl.dk>; *Litteraturbanken*, <http://litteraturbanken.se> (sidst tjekket 13. juli 2014).

¹⁶³ Gunnar Liestøl, «Knude», *Medie- og kommunikationsleksikon*, red. Søren Kolstrup. (Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2010), 372: «Node (knudepunkt) betegner et digitalt informationselement eller dokument, som forbindes elektronisk ved hjælp af hypertext-links.»

meningsforbindelser, men ifølge Gervais blot en bruger af allerede etablerede forbindelser.

Gervais taler om digitalt født litteratur, særlig hyperfiktioner, der er kendetegnet ved at udnytte hyperlinkets åbenbarelseslogik som et litterært virkemiddel. Hypertekstlitteratur gør altså hyperlinket til et organiserende princip, hvor plot, handling og fremdrift i det litterære værk skabes af læseren i kraft af valget mellem forskellige hyperlinks.¹⁶⁴ Den digitale videnskabelige udgave repræsenterer et litterært værk, organiseret efter en linearitet, som hører de trykte bøger til, mens udgaven som helhed ofte betragtes som en hypertext både på tryk og på skærmen med en dertil knyttet forventning om, at hypertextstrukturen bedre kan udfoldes i de digitale udgaver. Gervais' argument er derfor brugbart til trods for, at det berører en anden type elektroniske tekster.

Argumentet finder man eksempelvis i *Editionsfilologi*, hvor Kondrup påpeger, at hypertextualitet ikke er "fremmed for bogmediet", hvor man også kan foretage hypertextspring mellem eksempelvis brødtekst og fodnoter. Om de videnskabelige udgaver hedder det videre, at de er "specielt hypertextintensive."

Med deres spring mellem forskellige, relationelt ordnede diskurser: ederet tekst og tekstkritiske noter, variantapparater, kommentarer, registre, tidstavler osv., har de i århundreder trænet deres læsere i hypertextualitet.¹⁶⁵

Man kan på den måde sige, at den tekstkritiske udgave altid har favoriseret åbenbaringen på læserens side ved at viderebringe opdagelser gjort af udgiveren på alle tre niveauer af læsningen. Manipuleringen sikres ved hjælp af nøje gennemtænkt layout og typografi, der afspejler udgiverens forestillinger om, hvordan udgaven skal kunne bruges. Det kan give særlige udfordringer ved elektroniske udgaver, fordi udgivelsen sjældent sker i samarbejde med et professionelt trykkeri. På forståelses- og fortolkningsniveauerne formidler udgiveren sine opdagelser i form af henholdsvis tekstkritik og kommentering. Værkets tekst bliver ideelt set mere forståelig, når der

---

¹⁶⁴ Læserens valg begrænses naturligvis af, at det kun er muligt at vælge mellem de hyperlinks forfatteren har valgt at indsætte i teksten, jf.: Hayles, *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*, 32.

¹⁶⁵ Kondrup, *Editionsfilologi*, 453.

foretages tekstrettelser og bringes tekstkritiske noter, mens udgavens kommentarer videreformidler opdagelser, som udgiveren har gjort på fortolkningsniveauet. Praktisk foregår dette ved at indsætte links mellem forskellige tekster, der belyser og forklarer hinanden.

Det editionsfilologiske arbejde er således et hermeneutisk fortolkningsarbejde, som vel at mærke ikke udgør et skjult niveau i den tekstkritiske udgave. Læseren er oftest klar over, at den tekstkritiske udgave er resultat af fortolkning. Udgiverens tilstedeværelse er faktisk det, der giver udgaven dens autoritet. Mats Dahlström påpeger ligefrem, at jo mere eksplicit udgiverens tilstedeværelse er, desto større autoritet.¹⁶⁶ Det interessante er imidlertid, at fortolkningsarbejdet også foregår på niveauer, der ikke umiddelbart står klart for læseren. En digital gengivelse af en trykt tekst er i alle henseender en fortolkning, også når det gælder reproduktion i form af faksimiler, men i særlig grad de elektronisk opmærkede tekster, hvor dokumentegenskaber fortolkes og omsættes til relevante mærker eller koder. Fortolkning finder altså ikke kun sted i udgiverens egne tekster, hvor denne står som eksplicit afsender, men foregår overalt i den kritiske udgave, hvad enten den er trykt eller digital.

4.2 Tilstedeværelse

At videnskabelig udgivelse er udtryk for en fortolkning fra udgiverens side er altså ikke en sandhed, der er opstået ved overgangen til digitale udgaver. Men det digitale medie påfører de videnskabelige udgaver et ekstra lag fortolkning i form af kodning og opmærkning, der er med til at styre, hvordan vi ser udgaverne på skærmen. Mediet og koderne/mærkerne betyder, at trykte og digitale tekster adskiller sig på afgørende punkter i de måder, hvorpå teksterne gøres tilstedeværende for os.

Forskellen mellem det trykte og det digitale medie er ifølge Gervais, at digitaliseringen forudsætter ”the increased presence of an invisible writing, of a code organizing data and enabling functions. On a page, no part of the text is invisible.”¹⁶⁷ Problemet er, at de digitale teksters uhåndgribelighed gør det svært, om ikke umuligt, at

---

¹⁶⁶ Dahlström, «The Compleat Edition», 11.

¹⁶⁷ Gervais, «Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality», afs. «Risks of Manipulation».

overskue hele teksten, hvilket blandt andet skyldes, at koderne ikke er direkte tilgængelige eller tilstedeværende for os. Den præsentationstekst, vi ser på skærmen foran os, er styret af underliggende koder og instrukser, der genererer visningen. Koderne befinder sig i lagringsteksterne, der som regel består af xml-opmærkede filer. Disse filer kan vi få adgang til ved at vælge at få vist sidens kildekode i browseren, og vi vil sandsynligvis i stigende grad blive tilbudt direkte adgang til xml-filerne, som det er tilfældet i den digitale udgave af *Henrik Ibsens Skrifter*.¹⁶⁸ På den måde kan vi synliggøre dele af de kodede lag, der organiserer data og muliggør funktionaliteter.

Vi vil dog som læsere sjældent have adgang til at afdække alle de koder, der er anvendt i den specifikke visning af udgaven, da vi for eksempel ikke har adgang til de bagvedliggende stilark, der styrer, hvorledes xml-filernes koder omsættes til layout på skærmen. Forskeren derimod kan afdække disse lag og med Kirschenbaums ord anvende sin forensiske forestillingsevne til at stille nye spørgsmål, hvilket dog fordrer en stor teknisk viden inden for feltet. Det kan medføre en vis ængstelse, når koder og funktionaliteter ikke er direkte tilgængelige. Fordi læseren ikke har fuld kontrol over det, der sker, kan det være svært at afgøre, hvor eventuelle fejl opstår: hos mig eller i maskinen. Hvis brugeren slår en funktionalitet til, og der ikke umiddelbart sker noget på skærmen, kan hun kortvarigt tvivle på, om hun har gjort det rigtige. Frustrationstærsklen er i sådanne situationer meget lav.

Det er korrekt, når Gervais påpeger, at ingen del af teksten er usynlig på den trykte side, men han tager fejl i sammenligningen mellem trykt og digitalt, fordi han ikke er bevidst om, at trykte tekster ligeledes er styret af et usynligt kodet lag. Både de trykte og de digitale dokumenter er styret af et kodet typografisk niveau, der er præget af intentioner og idealer hos udgivere og grafikere, og i ingen af tilfældene har vi som læsere direkte adgang til den kodning, der har genereret vores præsentationstekst. Problemet er altså ikke en forskel mellem tekster, men snarere en forskel i dokumenter. De digitale tekster skal konstant genskabes i nye dokumenter, mens de trykte tekster er blevet manifesteret i et dokument én gang for alle. Den trykte tekst kan naturligvis remanifesteres i nye dokumenter, men de sletter eller overskriver ikke de tidligere publicerede dokumenter.

---

¹⁶⁸ *Henrik Ibsens Skrifter*, Universitetet i Oslo, <http://ibsen.uio.no> (sidst tjekket 13. juli 2014).

Uhåndgribelighed er altså et strukturelt problem, bundet til produktionen af dokumenter, men rummer samtidig et fysisk, kropsligt aspekt, som skyldes de digitale teksters ontologiske status. Digitale tekster er i høj grad præget af en følelse af uhåndgribelighed og manglende tilstedeværelse, blandt andet fordi vi ikke bruger berøringssansen i omgangen med digitale tekster. Den manglende fysiske kontakt kan medføre mistillid og ængstelse, som beskrevet ovenfor, men kan også resultere i en følelse af fremmedgørelse, fordi man i læsesituationen bruger følesansen langt mere, end man sandsynligvis er klar over. Den kan være i form af at holde fingrene beskæftiget med en blyant, som desuden hurtigt og bekvemt kan bruges til at markere vigtige steder eller skrive noter. Eller man bruger fingeren eller et andet pegeredskab til at følge teksten, mens man læser. Endelig er det lettere at følge med i læsningens progression, når man med fingrene kan mærke, hvor mange sider der er tilbage, eller hurtigt bladre frem og tilbage for at orientere sig.¹⁶⁹

Den fysiske bog er tilstedeværende for os som en fuldstændig genstand i verden, også når vi ikke læser den. Som tidligere nævnt kan den både være et artefakt og et objekt (en genstand vi agerer med og handler på). Når vi holder en trykt bog i hånden, er selv de usynlige dimensioner som for eksempel bagsiden nærværende for os og en del af den overordnede fænomenologiske oplevelse.¹⁷⁰ Digitale tekster derimod er kun givet partielt og stykvis, mens vi har dem på skærmen foran os. Samtidig kan man sige, at hyperlinkstrukturen besværliggør vores fordybelse i teksterne, fordi vi psykologisk føler trang til at forfølge de distraktioner, der tilbydes i form af links. Anne Mangen taler om trangen til at klikke videre ('the urge to click') og forklarer:

In order for phenomenological immersion to be obtained, our cognitive capacity needs to be more or less fully occupied in a cohering and consistent way so that we do not experience any perceptual or cognitive surplus of attention available to other tasks.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Terje Hillesund, «Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper», *First Monday* 15, nr. 4 (5. april 2010), <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2762/2504> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

¹⁷⁰ Anne Mangen, «Hypertext fiction reading: haptics and immersion», *Journal of Research in Reading* 31, nr. 4 (november 2008): 408, doi:10.1111/j.1467-9817.2008.00380.x.

¹⁷¹ Ibid., 413.

Man kan indvende, at så længe hyperlinkene forbinder tekstdele inden for udgaven, fastholdes læserens fordybelse trods alt i udgaven. Problemet kan dog være, at læsningen foregår i en internetbrowser, og at udgaven dermed indgår i en større hypertext, nemlig internettet som helhed. Læseren skal derfor være i stand til at fastholde fordybelsen i udgaven, så der ikke er et overskud af opmærksomhed til browseren og dermed internettets uendelighed af andre tekster. Af samme grund finder mange det fordelagtigt at læse tekster i pdf-format. For det første ligner pdf trykte tekster – en pdf ser ens ud på skærmen og på print – og for det andet isoleres teksten i et program særligt beregnet til læsning af tekster, hvorfor opmærksomheden ikke så let distraheres.

Den fysiske forskel mellem trykte og digitale tekster er et indlysende aspekt ved medieskiftet, der som sagt påvirker læserens møde med udgaven. Hvis udgaven er intuitiv og let at bruge, vil det ikke volde problemer at være læser, men hvis det digitale træder i forgrunden og vores grundlæggende manipulering og håndtering af de digitale tekster bliver problematisk, kan vi risikere, at vores relation til udgaven bliver præget af anderledeshed og fremmedgørelse frem for hermeneutisk fordybelse.¹⁷² Den fænomenologiske anderledeshed ved digitale tekster tror jeg ikke, vi som udgivere kan gøre meget ved, da den relaterer sig til computeren som medie. Her er det nok et spørgsmål om et nyt medie, som vi endnu ikke er fuldt fortrolige med. Men når det handler om vores tilegnelse af tekster gennem den digitale tekstkritiske udgave, altså udgaven som sit eget medie, kan udgiverne gøre meget for at forudse og imødegå de vanskeligheder, som læseren oplever.

4.3 Hypertext

Hyperlinket er ovenfor blevet beskrevet både som et kodet lag af fortolkning og som en omstændighed, der kan påvirke vores hermeneutiske fordybelse, fordi vores egen og dokumenternes tilstedeværelse i det digitale er præget af flygtighed. Jeg har allerede berørt opfattelsen af den videnskabelige udgave som en hypertextintensiv bogform, hvis potentiale bedre kan realiseres i digitale hypertextstrukturer. I dette afsnit vil jeg give en bredere introduktion til den historiske baggrund for begrebet hypertext.

---

¹⁷² Ibid., 415.

Når den tekstkritiske udgave på tryk betragtes som en hypertext, kan computeren opfattes som en bedre måde at realisere eller repræsentere allerede iboende karaktertræk i den tekstkritiske udgave på. Forbindelser mellem hypertextens dele er i bogtrykket kodet med henvisningstegn eller lemmata, og springet udføres enten med øjnene, hvis de to dele befinder sig på samme bogside, eller med både øjne og fingre, hvis vi skal bladre om bagside eller over i et andet bind. I den elektroniske udgave kan dette skift ske langt smidigere ved hjælp af et klik med musen eller eventuelt blot ved at flytte cursoren hen over det relevante tekststed. Begge fremgangsmåder finder vi både i den elektroniske version af *Søren Kierkegaards Skrifter* og i *Grundtvigs Værker*. Man kan altså sige, at det manuelle hypertextspring blot er blevet erstattet af et elektronisk hyperlink, og at de begge er kodet i teksten.

Noah Wardrip-Fruin giver i artiklen "What hypertext is" en historisk definition, der lyder:

*Hypertext is a term coined by Ted Nelson for forms of *hypermedia* (human-authored media that branch or perform on request) that operate textually. Examples include the link-based 'discrete hypertext' (of which the Web is one example) and the level-of-detail-based 'stretchtext.'*¹⁷³

Hypermedier er altså menneskeskabte produkter, der kan manipuleres af brugeren. Hypertexten er én mulig form for hypermedie, der fokuserer på linket som en måde, hvorpå teksten deler eller forgrener sig på foranledning af læseren. Ted Nelson gør i sin oprindelige beskrivelse fra 1965 opmærksom på, at hypermedier ikke er programmer, men snarere designede, skrevne og redigerede medier på linje med litteratur og malerier. Fordi de med Nelsons ord er *multidimensionale*, vælger han præfixet "hyper". Nelson skriver endvidere, at hypertext er: "a body of written or pictorial material interconnected in such a complex way that it could not conveniently be presented or represented on paper."¹⁷⁴

---

¹⁷³ Noah Wardrip-Fruin, «What hypertext is», i *Proceedings of the fifteenth ACM conference on Hypertext and hypermedia* (New York: ACM, 2004), 127, doi:10.1145/1012807.1012844.

¹⁷⁴ T. H. Nelson, «Complex information processing: a file structure for the complex, the changing and the indeterminate», i *Proceedings of the 1965 20th national conference* (New York: ACM, 1965), 96, doi:10.1145/800197.806036.

Wardrip-Fruin argumenterer i sin artikel for behovet for at gå tilbage til den oprindelige beskrivelse af hypertext, når man vil give en definition af ordet. Begrebet har nemlig ændret betydning, så det ikke længere opfattes som et medie i sig selv, men hovedsagelig som en tekst af sammenføjede dele med linket som det altafgørende karakteristikum. Denne betydning blev i særlig grad udbredt, efter at man fra 1989 fik adgang til world wide web over internettet.¹⁷⁵ *Den Danske Ordbog* giver følgende definition af hypermedie: ”facilitet der giver samlet adgang til fx tekst- eller billedressurser fra mange forskellige kilder, typisk via internettet – også om medier og programmer der udnytter denne facilitet”.¹⁷⁶ Hypertext defineres således: ”netværk af tekster el. dele af tekster der er forbundet med hinanden vha. links”.¹⁷⁷ Førstnævnte lægger vægt på brugsaspektet ved at betragte hypermedie som primært en facilitet, mens sidstnævnte udelukkende har fokus på linket. Definitionerne i ordbogen understreger den generelle opfattelse af, at en trykt bog også kan være en hypertext. Jakob Nielsen beskriver hyperlinket som en generaliseret fodnote og sammenligner altså også med trykte bøger.¹⁷⁸ Han understreger dog samtidig, at det vigtigste ved hypertexter er den ikke-sekventielle ordning, der tillader læseren frit at vælge sin vej gennem teksterne. Hvorvidt en tekst er en hypertext afgøres derfor ifølge Jakob Nielsen bedst ud fra, hvordan den føles og opleves af læseren, altså hvorvidt læseren oplever en følelse af frihed.¹⁷⁹

Hypertext synes altså at have størst betydning for den måde, teksten tilgås på, og burde måske snarere opfattes som et arkiv, hvorfra teksten hentes frem og bliver til en præsentation, idet brugeren vælger teksten. Når teksten er valgt og kan ses på skærmen, har den de samme egenskaber som en trykt tekst, både hvad angår læsningens

---

¹⁷⁵ Internettet er et globalt netværk af computere, mens world wide web er en service, der udbydes over internettet. Det var Tim Berners-Lee, der fremlagde ideen om world wide web, og han stod siden i spidsen for at udvikle både protokollen http (Hyper Text Transfer Protocol) og opmærkningssproget html (Hyper Text Markup Language), der henholdsvis sender/modtager informationer over internettet og definerer, hvordan information vises som en hjemmeside i browseren.

¹⁷⁶ «Hypermedie», *Den Danske Ordbog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hypermedie> (sidst tilgået 13. juli 2014).

¹⁷⁷ «Hypertext», *Den Danske Ordbog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hypertext> (sidst tilgået 13. juli 2014). Ordbogen oplyser desuden at hypermedie og hypertext har været kendt i det danske sprog siden henholdsvis 1988 og 1989, mens hyperlink har været kendt siden 1995.

¹⁷⁸ Jakob Nielsen, *Hypertext and Hypermedia* (Boston: Academic Press, 1990), 2.

¹⁷⁹ Ibid., 4.

linearitet og tekstens singularitet.¹⁸⁰ Muligheden for ikke-sekventiel læsning er altid til stede. I følge Terje Hillesund karakteriserer det netop den professionelle læsning, at den sker ikke-sekventielt, fordi der ofte kun læses små stykker ad gangen, og fordi læsningen ofte afbrydes.¹⁸¹ I det digitale medie kan hypertekstualitet derfor understøtte strukturer og ikke-sekventielle læseformer, der allerede fandtes i den trykte videnskabelige udgave. Komplexiteten af udgavens strukturer øges dog, når den bliver en digital hypertext. For det første kan den digitale hypertext ikke overføres til en bekvem repræsentation på tryk, som Nelson påpeger. For det andet føles og opleves den anderledes i kraft af de fænomenologiske og ontologiske særegenheder, som det digitale medie indeholder, hvilket også gør at vi ikke oplever nærhed på samme måde.

4.4 Læserroller: Læser, bruger og bidragyder

Det har altid været vigtigt for udgivere af tekstkritiske udgaver at definere deres målgrupper som en del af arbejdet med at opstille retningslinjer for tekstkritik og kommentering. Målgruppen er så at sige en del af udgavens type, hvor for eksempel historisk-kritiske udgaver hovedsageligt er tiltænkt forskere, mens studie- og skoleudgaver er beregnet for studerende og skoleelever, hvilket blandt andet kommer til udtryk i kommenteringsniveauet samt i mængden af varianter og tekstkritiske noter. At definere udgavers målgrupper er både teoretisk og praktisk en velbeskrevet del af det tekstkritiske arbejde.¹⁸²

Målgruppen har dog også betydning for udgavens konkrete, materielle udformning; skal den udgives i hardback eller paperback, og hvor skal det kritiske apparat og kommentarerne placeres? Den trykte udgave har en lang tradition inden for bogtrykkerkunsten at trække på, men for den elektroniske udgave findes der endnu ingen fastlagte konventioner at læne sig op ad. I stedet har vi tendenser, der udvikler sig med stor hast, og som gør det vanskeligt for langstrakte udgivelsesprojekter at lægge sig fast på visninger, da de hurtigt kan virke forældede.

---

¹⁸⁰ Graham Barwell et al., *Issues in electronic scholarly editions: has hypertext made an honest woman of us at last?* (Research Online. University of Wollongong, 2001), 4, <http://ro.uow.edu.au/artspapers/523> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

¹⁸¹ Hillesund, «Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper».

¹⁸² Se bl.a. Kondrup, *Editionsfilologi*, 43–86; endvidere Teilmann, «Holbergs brugere - brugernes Holberg».

Den model over læserrollerne der skitseres i det følgende tager udgangspunkt i tre forskellige aspekter ved det at være læser af en videnskabelig udgave. Tyngdepunktet kan fordeles alt efter hvilket fokus, læseren har i sit arbejde med den tekstkritiske udgave. Valget af betegnelsen læserroller skyldes et ønske om for det første at understrege, at visse mulighedsbetingelser må være på plads før man kan indtræde i rollen, og for det andet at der er tale om roller, man bevidst eller ubevidst træder ind i. At skifte fra en læserrolle til en anden kræver derfor et vist skift i modus. Til hver læserrolle kan der knyttes en primær funktion ved udgaven samt et primært publiceringshensyn. Skematisk opstillet ser det ud som følger:

Læserrolle	Udgaven	Publiceringshensyn
læser	værk	funktionalitet
bruger	base	infrastruktur
bidragyder	vidensside	interaktivitet

Læseren er den primære rolle, hvor opmærksomheden er rettet mod den tekstkritiske udgave som en pålidelig og videnskabelig repræsentation af et værk. Funktionalitet skal forstås som et fornuftigt og funktionelt design af teksterne, der understøtter læsningen. For både trykte og digitale udgaver gælder, at der bør tages højde for brugervenlighed og læsningsfremmende funktioner i layout og typografi, således at læseren kan agere uhindret på det Gervais karakteriserede som bruger- og forståelsesniveauet, men som jeg her har samlet under betegnelsen funktionalitet.

I klassisk forstand er læseren en person, der gennem lineær og vedholdende læsning tilegner sig et værk. Den videnskabelige udgave understøtter dog i høj grad en ikke-sekventiel læsning, fordi det udgivne værk indgår i et netværk af mindre dele og forskellige diskurser. Derfor gør læseren brug af en række andre strategier end blot den lineære læsning. Rollen som læser handler om at skabe forbindelse mellem værket og teksterne, altså at nå frem til en forståelse af værket gennem mødet med konkrete realtekster. Hvis man beder en person om efter endt læsning at forklare Grundtvigs salme ”Den signede dag”, vil vedkommende typisk begynde med en udlægning af, hvad salmen ’handler om’. Man tager udgangspunkt i, at

teksten indeholder en (værk)mening, som man gerne vil forstå. Salmen bliver fortolket gennem hermeneutisk fordybelse. Fortolkningen er imidlertid sjældent et isoleret møde mellem en tekst og en læser, og få vil i dag acceptere nykritikkens idé om det autonome værk. For det første fremstår værket allerede fortolket i de dokumenttekster, vi har adgang til. For det andet sker læsningen og fortolkningen altid i en kontekst, der som minimum omfatter læserens forståelsesramme, men i den videnskabelige udgave også udgiverens fortolkningsramme.

Når læseren indtræder i rollen som bruger, flyttes fokus fra det litterære værk til udgaven som en samling eller base af forskellige tekster, der relaterer sig til det udgivne værk. Her udfoldes det hypertextuelle netværk, men det er snarere udgavens infrastruktur, der er central for brugeren, end udgavens brug af hypertextuelle sammenkædede tekster. En udgiverindledning skal eksempelvis placeres hensigtsmæssigt på den webside, der huser udgaven. Det er imidlertid ikke et krav eller hensyn, at den er forbundet til det værk, den handler om, via et hyperlink, men at den er placeret på websiden, så den indgår i en naturlig udgivelsesenhed.

Det kontekstuelle materiale, der findes i tillæg til udgaven kan være faksimiler, men også tekstredegørelser, apparater og indledninger. Den tekstkritiske udgave kan som base være multimedial og i tillæg til tekster indeholde lyd, billeder og film. Infrastruktur er det primære publiceringshensyn. Ikke blot er organiseringen af basens enkelte dele et centralt anliggende, som ved opbygningen af et arkiv; delenes sammenkædning er mindst lige så vigtig. I en digital udgave bør materiale, der omhandler et bestemt værk, være at finde i nærheden af værket. Tekstredegørelser kan samles ét sted, for eksempel under et punkt i hovedmenuen, men samtidigt gøres tilgængelige i umiddelbar forlængelse af de tekster, de redegør for.

Brugeren søger som læseren en forståelse af værket, men i en mere intertekstuel kontekst, hvor enten forholdet mellem værkets mange tekster og versioner er i fokus eller forholdet mellem værkets tekster og andre tekster, der forklarer eller forholder sig til værket. Det kan for eksempel være punktkommentarer, overordnede kommentarer eller tekstlige noter og variantapparater. Brugeren kan også være interesseret i værkets transmissionshistorie, altså dets forskellige manifestationer over tid. Alt i alt fokuseres der på hele tekstbegrebets treleddede udfoldelse som værk, tekst(er) og dokument(er). Når læseren agerer som bruger af udgaven er fokus

hovedsageligt på udgavens strukturering og organisering; hvordan de enkelte dele kan bruges, hvad enten det drejer sig om teksterne selv eller de værktøjer, der kan bruges på dem.

Der findes dog en række eksterne aspekter som udgiverne ikke kan kontrollere. Det gælder blandt andet den vej, der leder brugeren hen til udgaven, altså om brugeren først besøger startside eller går direkte ind i et værk, så hun måske slet ikke kommer forbi startside og brugerens videre vej rundt i udgaven. Et andet eksternt aspekt er den platform, brugeren anvender for at tilgå udgaven; det kan for eksempel være en pc, Mac, tablet (som iPad) eller smartphone. Hvis man tilgår en hjemmeside fra en mobil platform, er man ikke altid i stand til at se siden korrekt, eller det kan tage lang tid at indlæse og bruge den. Derfor laves mange hjemmesider i særlige mobile udgaver eller distribueres som applikationer.

Et andet eksternt aspekt er desuden, hvordan man møder udgaven. Trykte udgaver har den fordel, at distributionen og tilgangen til en vis grad kan forudses. Man kan regne med, at værket vil være til stede på Det Kongelige Bibliotek og sandsynligvis også en række andre forsknings- og folkebiblioteker. Vi forventer ikke, at udgaverne vil ændre form, når de først er publiceret, og vi kan forudsige, at de vil blive solgt til en række købere, selvom vi ikke kan kende de nærmere procedurer for dette salg. Vil bøgerne være tilgængelige i fysisk form for eventuelle købere, eller vil salget hovedsagelig ske over internettet, hvor titel og pris er de altafgørende faktorer?

Udgiverne af trykte bøger kan altså med nogenlunde præcision forudse, *hvad* læseren møder (i form af en reel ting eller artefakt frembragt i trykkeriet og formet af typografi og layout), men de har ingen kontrol over bogen, når den først er sendt ud i verden. Med digitale udgaver derimod kan man ikke forvente, at læseren kan overdrages den fulde kontrol, da løbende vedligeholdelse er påkrævet.¹⁸³ Der ligger altså et ansvar, der skal forvaltes selv efter udgiverne har sluppet det editionsfilologiske arbejde.

Rollen som bidragsyder kan kun udfyldes i den digitale udgave, hvor læseren ideelt set ikke er passiv, men aktivt bidrager til udgavens indhold ved for eksempel at skrive kommentarer, etablere tekster eller uploade andet indhold til hjemmesiden, eksempelvis videoer og faksimiler. Denne læserrolle er idealet for den tidligere omtalte vidensside, hvis udgiverne ved publicering sikrer muligheder for

---

¹⁸³ For en diskussion af problemerne omkring vedligeholdelse af de digitale udgaver, se: Kondrup, *Editionsfilologi*, 481–486.

brugerinddragelse. Grundlæggende kan bidragyderen kontakte udgaven direkte via mail og således komme med rettelser af fejl, gøre opmærksom på problemer ved brug af siden eller blot give sin mening til kende. Videnssidens største potentiale er dog at inddrage brugeren i udgivelsesarbejdet og lade hende have større kontrol over udgaven, end man sædvanligvis har ved de trykte udgaver.

Man er altid bruger, før man er læser, forstået på den måde, at der forud for enhver læsning er et konkret brugerniveau, som Gervais taler om.¹⁸⁴ Man skal være i stand til at håndtere og manipulere det dokument, der bærer teksten. Når mediet træder i forgrunden, er vi ikke længere i stand til at være læsere, fordi mediet volder os problemer. Når mediet er blevet håndterbart, kan vi igen blive læsere. Det brugerniveau, jeg har beskrevet her, er forudsætningen for, at man kan indtræde i læserrollen, og centralt for dette niveau er læserens evne til at håndtere mediet som et medie i sig selv, altså som henholdsvis en trykt bog eller en digital tekst på en computer.¹⁸⁵

En bog er både repræsentations- og præsentationsmedie; den indeholder altså både lagringen og visningen af teksten. Bogen behøver ingen ekstern hard- eller software for at kunne læses, hvilket digitale tekster derimod er afhængige af. Digitale tekster sammenlignes derfor ofte med lp'er og cd'er, hvor lagring og visning også er adskilte. Denne sammenligning finder jeg dog lidt misvisende. Naturligvis kan man være i den situation, at man har en digital fil liggende på en ekstern enhed, eller at man får den tilsendt på en mail. I de tilfælde er man afhængig af noget hard- og software for at få vist filen. Har man arbejdet med computere i proprietærformaternes tidsalder, ved man, at den slags kan volde problemer.¹⁸⁶ Men den tid synes nærmest forbi, og på nettet kan man i dag finde programmer til at åbne stort set alle filformater. Digitale tekster opleves derfor ikke rigtig som løsrevet fra deres visning, fordi vores eneste fysiske adgang til dem er gennem computeren. Og adskillelsen i lagring og visning synes helt at forsvinde, når teksterne ligger på internettet.

---

¹⁸⁴ Gervais, «Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality», afs. «Constraints on the Act of Reading».

¹⁸⁵ Computer dækker her over alle apparater ”til elektronisk databehandling, som er baseret på konvertering af data til binære tal.” Birger Hjørland, «Computer», *Informationsordbogen*, 21. januar 2013, <http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=351> (sidst tilgået 21. januar 2014).

¹⁸⁶ Et proprietærformat er et filformat, hvis koder er ejet af et firma og derfor skjulte, således at filen kun kan åbnes med bestemte programmer. Koderne kan også være tilgængelige men brugen af dem begrænset gennem licensaftaler. «Proprietary Format», *Wikipedia, the Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Proprietary_format (sidst tjekket 13. juli 2014).

At man er bruger, før man er læser, betyder altså, at rollen som læser forudsætter et grundlæggende brugerniveau. Udsagnet kan dog også vendes om: man er altid læser, før man er bruger. Dette er tilfældet, når opmærksomheden ikke er vendt mod computeren som medie, men mod den tekstkritiske udgave som medie. Den tekstkritiske udgave kræver store brugerfærdigheder af sine læsere, hvis udgavens fulde potentiale, så som apparater, kommentarer, redegørelser og indledninger, skal udnyttes optimalt. Disse kan den kompetente læser drage stor nytte af i rollen som bruger, men forudsætningen for at bruge en udgave er altid, at den kan læses. Læserrollerne skal ikke opfattes som eksklusive eller definitive kategorier, men snarere som modaliteter eller tilgange, som læseren møder udgaven med. Det er også grunden til, at jeg har valgt termen *læserroller*, fordi man som læser netop kan træde ind og ud af forskellige roller uden selv at lægge mærke til det. Rollen bliver dog tydelig, når man som læser oplever problemer med at træde ind i den.

For de fleste læsere, selv førstegangslæserne, vil den videnskabelige udgave ikke kræve nogen introduktion, fordi den har mange fællestræk med andre typer af bøger, for eksempel brugen af fodnoter og indledninger. Men den kompetente læser kan opleve problemer med brugerrollen, hvis hun ikke er fortrolig med den videnskabelige udgave som genre og for eksempel ikke ved, hvordan en tekstkritisk note skal læses. I de tilfælde har hun brug for hjælp. Noget lignende kan man opleve ved læsning af japanske mangategneserier, der har vundet stor popularitet i Vesten. Japansk, der er en blanding af skrifttegn og fonetiske tegn, læses fra højre mod venstre. Som vesterlænding må man så at sige begynde med sidste side. Desuden skal tegningerne læses fra øverste højre hjørne til nederste venstre. Derfor indeholder de fleste mangategneserier udgivet på dansk en advarsel, hvis man slår op i bogen på vanlig vestlig vis. Er man fortrolig med brugen af mangategneserier, vil man ikke støde på advarslen. Den utrænede læser vil med advarslen modtage den nødvendige hjælp.

Vejledningen og hjælpen er først nødvendig, når brugeren oplever et meningssammenbrud. At begynde med at læse en vejledning til en udgave vil sandsynligvis være en god forudsætning for både læser- og brugerrollen, men burde ikke være nødvendigt. Udgiverne kan forsøge at minimere risikoen for meningssammenbrud ved at sikre så smidige funktionaliteter og infrastrukturer som muligt. Derudover indeholder de fleste udgaver vejledninger til brugeren. Som

udgangspunkt bør læseren dog kunne læse og bruge udgaven uden at have studeret vejledningerne, der snarere tjener som hjælpemidler i tvivlstilfælde eller kan opsøges, hvis man ønsker at vide mere. Spørgsmålet er så, hvorvidt de lange skrevne vejledninger er den mest hensigtsmæssige måde at formidle denne hjælp på. Man kunne for eksempel forestille sig videoinstruktioner, hvor brugeren kan blive introduceret til forskellige måder at bruge udgaven på.¹⁸⁷ Generelt vil det nok være fordelagtigt at skelne mellem vejledninger, der skal hjælpe ved meningssammenbrud, og vejledninger, der skal præsentere eller forklare noget.

5. *Søren Kierkegaards Skrifter* (SKS)

Færdigudgivelsen lukker ikke for fremtidig forskning, men åbner for fremtidig tolkning. Det har været helt afgørende for mig, at der ikke skulle udgives en autoriseret tolkning af, hvordan man skal forstå Kierkegaard, men et instrument til hjælp for enhver til selv at foretage sin tolkning. For det vigtigste må være, at vi i kraft af Kierkegaard kommer til en større og større erkendelse af sandheden. Ellers kan det jo være lige meget. Fri os fra mausoleer! Nej, en tekst er en levende mekanisme, der står åben for tolkning.

- Niels Jørgen Cappelørn¹⁸⁸

Tolkning, sandhed og mausoleer. *Søren Kierkegaards Skrifter* (herefter forkortet SKS) skal ifølge Niels Jørgen Cappelørn, centerleder på Søren Kierkegaard Forskningscenteret, ikke stå tilbage som et mausoleum, men i stedet åbne for nye tolkninger og erkendelser. Teksterne, de levende mekanismer, er Søren Kierkegaards overleverede produktion i form af publicerede såvel som upublicerede værker, notater,

---

¹⁸⁷ For eksempel har *Nietzsche Source* publiceret introducerende videoer på YouTube, mens *The Shakespeare Quartos Archive* indeholder både skriftlige vejledninger og videopræsentationer; hhv. <http://nietzschesource.org/> og <http://quartos.org/> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

¹⁸⁸ Kim Schou, «Eksistensen kan ikke udtrykkes i en oneliner», *Kristeligt Dagblad*, 22. februar 2013, sekt. 1, 4.

journaler, optegnelser på lapper, breve og dedikationer. De er udgivet i 28 tekstbind med 27 tilhørende kommentarbind og står tilbage som forskningscenterets største bedrift. Og de står der virkelig – i ordets bogstaveligste forstand – som et monument over det, der ved udgivelsens afslutning i 2013 blev kaldt ”Danmarks største humanistiske forskningsprojekt til dato.”¹⁸⁹ Centeret har i tillæg til udgivelsen bedrevet selvstændig forskning, der er blevet formidlet i monografier, årbøger, doktorafhandlinger, artikler, oversættelser, konferencer og seminarer – og ikke at forglemme: udgivelsen af den digitale udgave af SKS på www.sks.dk.

Danmark fik altså ikke bare én, men hele to udgaver, da SKS er en hybridudgave, der består af en trykt del (SKS-B) og en elektronisk del (SKS-E).¹⁹⁰ De to er ikke identiske, hverken medialt, indholdsmæssigt eller formidlingsmæssigt, og de rummer hver især forskellige potentialer, som vil blive udfoldet og udforsket i dette kapitel. SKS er et artefakt, der kan stå til skue på reolen som et nationalt klenodie, men den er også et objekt, der indgår i den fremtidige udbredelse og tolkning af Kierkegaard, hvormed den, som Cappelørn udtrykker det, i sidste ende kan føre til en større erkendelse af sandheden. Som humanistisk forskningsprojekt betragtet bliver det vist ikke vigtigere.

5.1 Kapitlets opbygning

Motivationen for en ny udgave af Kierkegaards skrifter skal hovedsageligt findes i en videnskabelig vurdering af tidligere udgaver som mangelfulde. Argumentationen tager afsæt i editionsfilologiens udvikling, siden den sidste videnskabelige udgave af Søren Kierkegaards *Samlede Værker* udkom i 1960’erne. Ikke desto mindre blev udgaven også til i en bestemt historisk kontekst, der har haft betydning for de forestillinger, man gjorde sig om den digitale udgaves muligheder. I de tidlige halvfemsere, hvor idéerne til SKS blev udklækket, var digital udgivelse endnu et ubetrådt område i den danske editionshistorie, men i forbindelse med bogudgivelser havde man dog taget digital sats i

---

¹⁸⁹ Ida Nicolaisen, «Søren Kierkegaard - den nye udgave», *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 26, nr. 3 (2013): 35.

¹⁹⁰ Når der henvises til SKS menes der hele udgivelsen under et, mens der henvises specifikt til SKS-B eller SKS-E, hvis det kun er det ene af de to medier, der sigtes til. Det er i øvrigt værd at bemærke, at betegnelserne SKS-B og SKS-E stammer fra indledningen til den elektroniske udgave, og at de kun sjældent benyttes i faglitteraturen. Hybridudgaven er defineret ved at have to publiceringsmedier: bogen og computeren. Kondrup, *Editionsfilologi*, 85.

brug – og vejen fra udarbejdelse af digitale filer som en del af det editionsfilologiske udgivelsesarbejde til realiseringen af digitale udgaver syntes ikke lang. Desuden kunne SKS i planlægningsfasen finde inspiration i en elektronisk udgave af Kierkegaards *Samlede Værker* (3. udgave), der var blevet til i Canada. Endelig blev udgaven tænkt ind i en forskningsstruktur, hvor udgivelsen skulle forestås af et forskningscenter.

Den editionshistoriske analyse i dette kapitel vil tage udgangspunkt i den særlige historisk-retoriske situation, der var med til at præge udgaven. Situationen er historisk, fordi den er præget af bestemte begivenheder og personer, og den er retorisk, fordi historien er indfældet i tidstypiske diskurser, som kan være med til at forklare, hvorfor visse valg blev truffet frem for andre. I dette kapitel vil jeg derfor først kaste et historisk blik på udgavens institutionelle forankring i Søren Kierkegaard Forskningscenteret (kapitel 5.2). Dernæst følger omtaler af de tidligere trykte og digitale udgaver (kapitel 5.3 og 5.4). De digitale udgaver er ikke i egentligste forstand videnskabelige udgaver, men retrodigitaliseringer, men de har relevans for editionshistorien. For det første genanvendes disse udgavers filer i den nye udgave, for det andet har de teknisk påvirket udviklingen af SKS-E, og endelig for det tredje er disse udgaver stort set ubeskrevet i receptionen og beskrivelser af SKS. Den editionsfilologiske og videnskabelige begrundelse for den nye udgave vil jeg beskrive med udgangspunkt i en af hovedredaktørernes eget forsøg på at gøre status over udgaven (kapitel 5.5). Fordelen ved denne fremgangsmåde er, at argumentationen således også kan betragtes som historisk-retorisk indlejret. Herefter følger en mere dybtgående analyse af udgaven med udgangspunkt i læserrollerne (kapitel 5.6).

5.2 SKS historisk betragtet: rammer og afslutning

Arbejdet med den nye udgave af Søren Kierkegaards forfatterskab tog sin begyndelse i slutningen af 1993, da Søren Kierkegaard Forskningscenteret (herefter forkortet SKC) blev oprettet som et grundforskningscenter med midler fra Danmarks Grundforskningsfond.¹⁹¹ I 1999 blev midlerne kraftigt forøget, og centeret blev

---

¹⁹¹ Danmarks Grundforskningsfond blev oprettet i 1991 ved "Lov nr. 409 af 6. juni 1991 om Danmarks Grundforskningsfond". Fondens formål er at styrke dansk forskning med så store bevillinger, at centrenes forskning kan være førende på deres område. Søren Kierkegaard Forskningscenteret var et af de i alt 23 første centre, der blev oprettet i 1993-1994. Blandt de 23 oprindelige centre var der kun to humanistiske grundforskningscentre, nemlig Kierkegaardcentret og Poliscentret, begge ved Københavns Universitet.

omdannet til en erhvervsdrivende fond. SKC har desuden modtaget økonomiske midler fra Kulturministeriet og Videnskabsministeriet og er altså alene betalt af offentlige midler, bortset dog fra en enkelt privat donation fra Augustinus fonden i forbindelse med den elektroniske udgaves overlevering til Det Kongelige Bibliotek i 2013.¹⁹² SKC har altid været tilknyttet Københavns Universitet – ved oprettelsen var det knyttet til Institut for Systematisk Teologi ved Det Teologiske Fakultet. 1. januar 2010 blev forskningsdelen indlejret i Det Teologiske Fakultet. Her fortsætter SKC sit virke, også efter 2013, stadig med fysisk adresse på Vartov, hvor det har ligget siden 2005.

Formålet med SKC var fra dets oprettelse både at forestå den videnskabelige udgave og bedrive forskning i forfatterskabet på højeste faglige niveau. I Grundforskningscenterets rapport fra oktober 1996 nævnes dette forhold eksplicit:

”Centeret har to hovedopgaver, Kierkegaardforskning og en ny udgivelse af Kierkegaards værker og papirer, *Søren Kierkegaards Skrifter*, med den dertil knyttede editionsfilologiske forskning.”¹⁹³ Man bemærker, at udgivelsen også betragtes som forskning i sig selv, og at SKS fra begyndelsen var tænkt ind i en institutionel ramme, hvor forskning og udgivelse skulle berige hinanden. Ligeledes var det fra starten en præmis, at udgaven skulle komme i både trykt og elektronisk form som en hybridudgave. Det var meningen, at udgaven skulle indeholde alt fra Kierkegaards hånd, inklusiv samtlige forarbejder, men det viste sig at være uladsiggørligt inden for de etablerede rammer. Udgaven har i alt beløbet sig til 107 millioner kroner, hvilket i en nordisk kontekst ikke er udsædvanligt for en udgave af denne størrelse.¹⁹⁴

Se: Danmarks Grundforskningsfond, *Danmarks Grundforskningsfond* (Hellerup: Danmarks Grundforskningsfond, 1994).

¹⁹² Johnny Kondrup, «Udgivelse af dansk litteratur ca. 1900-2013», manuskript (København, maj 2014), 79. Se også: «Historie» (Søren Kierkegaard Forskningscenteret), http://www.skc.ku.dk/om_centeret/historie/ (sidst tjekket 28. maj 2014).

¹⁹³ Danmarks Grundforskningsfond, *Danmarks Grundforskningsfond* (Hellerup: Danmarks Grundforskningsfond, 1996), 20.

¹⁹⁴ Kondrup, «Store tekstkritiske udgaver i Norden: et overblik», 515. Der findes forskellige beløb på prisen for *Søren Kierkegaards Skrifter*. Dingstad sætter prisen til 90 millioner ud fra oplysninger fra Kondrup, der dog selv nævner prisen på 107 allerede i 2010, jf. henvisningen ovenfor. *Politiken* angiver prisen 167 millioner, som skulle være fremkommet af en opgørelse udarbejdet af Niels Jørgen Cappelørn. Kondrup oplyser, at den pris han nævner alene er for udgaven, fratrasket centerets øvrige udgifter til konferencer m.m. Ståle Dingstad, «Søren Kierkegaards Schriften (SKS)», i *Geschichte der Edition in Skandinavien*, red. Paula Henrikson og Christian Janss, Bausteine zur Geschichte der Edition 4 (Berlin: De Gruyter, 2013), 284; Carsten Andersen, «Forskning om Kierkegaard rager to meter op og har kostet 165 mio.», *Politiken*, 20. februar 2013, <http://politiken.dk/kultur/boger/ECE1903041/forskning-om-kierkegaard-rager-to-meter-op-og-har-kostet-165-mio/> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

Fonden Søren Kierkegaard Forskningscenteret, der selv havde været forlægger på udgivelsen fra og med bind 5 og K5, afsluttede sin opgave med at udgive SKS-B, da bind 28 og 28K udkom den 22. februar 2013. Allerede i 2010 var forskningscenteret som nævnt blevet indlejret i Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet, der også overtog rettighederne til den trykte udgave og fremtidige royalties fra udgivelsen.¹⁹⁵ SKS-E derimod blev overdraget til Det Kongelige Bibliotek, der i fremtiden skal stå for at drive og huse udgaven. Det var i denne forbindelse, at bevillingen fra Augustinus Fonden blev søgt, da den omtalte fremtidssikring består i at konvertere opmærkningen til TEI, således at udgaven kan indgå i KB's øvrige digitale samlinger. Med andre ord var SKS-B et færdigt produkt, der nemt kunne overleveres til universitetet, mens SKS-E krævede ekstrabevilling til yderligere arbejde med udgaven før den kunne indgå i KB's regi.

Overdragelsen af udgaven fandt sted på Søren Kierkegaards 200 års fødselsdag den 5. maj 2013, der blev fejret på Københavns Universitet med en festgudstjeneste efterfulgt af to festforelæsninger i den gamle universitetsbygning på Vor Frue Plads. Som en del af festlighederne fandt overdragelsen sted og markerede den foreløbige afslutning på det 20-årige udgivelsesprojekt. Som begivenhed betragtet illustrerer overdragelsen i mikroperspektiv det medieskifte, der er afhandlingens omdrejningspunkt. SKS-B blev stillet frem til skue i Københavns Universitets festsal, som et nationalt klenodie, der rent fysisk legemliggør udgavens enorme forskningsindsats:

---

¹⁹⁵ Nicolaisen, «Søren Kierkegaard - den nye udgave», 36.

Udgaven i al sin pragt: De tilsammen 55 bind stillet op i Universitetes festsal i forbindelse med overdragelsen den 2. maj (foto: Søren Kierkegaard Forskningscenteret).

Illustration fra artiklen "Søren Kierkegaard – den nye udgave" (s. 35).

SKS-E blev vist frem på en storskærm ved samme lejlighed. Den fylder rent fysisk kun godt 1,5 gigabyte. Til sammenligning optager et enkelt nummer af et digitaliseret tidsskrift på KB omtrent 3 gigabyte på deres servere. På grund af sin materialitet fremstår SKS-E derfor ikke lige så monumental som SKS-B. SKS-E kan dog vise sig at få en mere indflydelsesrig virkningshistorie i fremtiden på grund af dens internetbårne udbredelse.

Hvor SKS-B blev afsluttet med udgivelsen af det sidste bind, så er arbejdet med SKS-E uafslutteligt, da udgaven for fremtiden vil kræve teknisk vedligeholdelse. Den tidligere nævnte fremtidssikring betyder, at SKS-E nu påbegynder et nyt kapitel af sin udgivelseshistorie, hvor både filer, struktur og visning påvirkes. Anderledes sagt: Københavns Universitet fik overdraget en intellektuel kapital, der var resultatet af et tyveårigt forskningsprojekt, mens KB fik overdraget ansvaret for den fremtidige tekniske sikring af denne intellektuelle kapital. Imidlertid kan den

editionsfilologiske bearbejdning synes en uomgængelig del af den tekniske sikring, da enhver overførsel af et værk mellem tekstbærere, som tidligere beskrevet, altid indbefatter til- og fravalg og vil medføre distortion.

5.3 Tidligere trykte udgaver

Søren Kierkegaards forfatterskab er ofte blev udgivet, og der findes tre kritiske forløbere for SKS:

- *Samlede Værker*, udgivet af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg og H.O. Lange, 14 bind, Gyldendal, 1901-06. (Herefter forkortet SV1.)
- *Samlede Værker*, 2. udgave, udgivet af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg, H.O. Lange, A. Ibsen og J. Himmelstrup, 15 bind, Gyldendal, 1920-36. (Herefter forkortet SV2.)
- *Samlede Værker*, 3. udgave, udgivet af Peter P. Rohde, 20 bind, Gyldendal, 1962-64. (Herefter forkortet SV3.)

De tre udgaver er kritiske i forskelligt omfang, og anden- og tredjeudgaven bygger, ifølge udgiverne af SKS, i alt væsentligt på førsteudgaven.¹⁹⁶ SV3 var endog ”et tilbageskridt”, idet udgiveren Peter Rohde ikke blot undlod selvstændigt tekstkritisk arbejde, men ligefrem bortskar SV2’s kritiske anhang.¹⁹⁷ Udgaven var desuden en nysætning af SV2, der var trykt med fraktur og dermed hurtigt blev mere eller mindre utilgængelig for et moderne publikum og heller ikke kunne genoptrykkes fotografisk. Nysætningen medførte dog en række tekstfejl. SV3 var modsat de øvrige en billigbogsudgave, og den blev genudgivet i adskillige oplag, det seneste i 2000. Det editionsfilologiske arbejde i alle tre udgaver lader altså en del tilbage at ønske ved indgangen til det 21. århundrede, men de lever dog op til titlen af samlede værker, hvad angår fuldstændighed.¹⁹⁸

---

¹⁹⁶ «Indledning», i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, red. Niels Jørgen Cappelørn (København: Gads Forlag, 1997), 7. Kondrup har beskrevet udgavernes editionshistorie i: Johnny Kondrup, «Udgivelse af dansk litteratur ca. 1900-2013», maj 2014, 73–78.

¹⁹⁷ Kondrup, «Udgivelse af dansk litteratur ca. 1900-2013», maj 2014, 75.

¹⁹⁸ Se blandt andet: Joakim Garff, «Fra bog til bits: om ældre, nyere og kommende udgaver af Søren Kierkegaards skrifter», *Bogens verden* 76, nr. 6 (1994): 329–36.

Anderledes ufuldstændigt er Søren Kierkegaards journaler, notesbøger, breve og øvrige papirer blevet udgivet. Der eksisterer fire mere eller mindre fuldstændige udgivelser, hvoraf den sidste dog er en forøget genudgivelse:

- *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, (udg.) H.P. Barfod og H. Gottsched, 9 bind, C.A. Reitzel, 1869-81.
- *Søren Kierkegaards Papirer*, (udg.) P.A. Heiberg, V. Kuhr og E. Torsting, 20 bind, Gyldendal, 1909-48.
- *Breve og Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard*, (udg.) N. Thulstrup, 2 bind, Munksgaard, 1953-54.
- *Søren Kierkegaards Papirer*, (udg.) P.A. Heiberg, V. Kuhr og E. Torsting. Fotografisk genoptryk med to ekstra bind ved N. Thulstrup, 22 bind, Gyldendal, 1967-69. (Suppleret med tre ekstra bind, *Index*, ved N.J. Cappelørn, 1975-78.)

Forholdet mellem de enkelte udgavers indhold og tekstkritik er udførligt beskrevet i ”Indledningen” til SKS. Her skal kort nævnes, at hensigten med *Søren Kierkegaards Papirer* (herefter forkortet Pap.) var at udgive alt materiale fra Kierkegaards hånd samt dokumenter vedrørende hans slægt. En plan der dog ikke blev realiseret. Hvad der foreligger, er altså de fire ufuldstændige udgivelser, hvis tekstkritik og udgivelsesform ifølge udgiverne af SKS er mangelfuld. Eksempelvis udgiver Pap. teksten i én spalte, trods Kierkegaards brug af to spalter i sine manuskripter, ligesom den inddeler materialet i tematiske afdelinger, der betyder, ”at den indre sammenhæng i Kierkegaards tankeverden tabes, og studiet af hans arbejdsproces besværliggøres.”¹⁹⁹ Tanken var, at Pap. skulle have været et fuldstændigt diplomatarium, men det blev det ikke.

De papirer Søren Kierkegaard efterlod sig ved sin død, har lidt en omskiftelig og til tider dramatisk historie. Denne skæbneberetning er beskrevet i bogen *Skriftbilleder* fra 1996, hvor læseren både får indblik i skrifternes historie, fra de første gang blev gennemgået og registreret i Kierkegaards lejlighed efter hans død af nevøen Henrik Lund, til de endelig landede i Kierkegaard-arkivet på KB. Men *Skriftbilleder*

---

¹⁹⁹ »Indledning», i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, red. Niels Jørgen Cappelørn (København: Gads Forlag, 1997), 7.

beskriver og illustrerer også de materielle aspekter af efterladenskaberne, selve arkivets indhold og Kierkegaards produktive proces, fx hans behov for luft og motion i form af henholdsvis 'luftbad' og 'menneskebad', mens han skrev.²⁰⁰ Bogen levendegør de mennesker, der har haft betydning for arkivet, og den er fyldt med flotte faksimiler i farve, hvormed læseren får et ret unikt indblik i Kierkegaards forfattervirke. Eller som F.J. Billeskov Jansen skrev i sin anmeldelse af *Skriftbilleder* i Politiken den 3. januar 1997: "Denne overmåde smukke bog, med sine talrige skriftprøver fra Søren Kierkegaards hånd og sin spændende danske tekst vil med andagt blive studeret fra Northfield, Minnesota USA, til Kyoto, Japan for nu at nævne to geografiske yderpunkter for Kierkegaarddyrkelsen."²⁰¹

Skriftbilleder er med andre ord en mere folkelig form for forskningsformidling, der direkte afspejler udgiverne af SKS' arbejde med arkivet. Udgivelsen slår desuden to vigtige toner an for forskningscenterets virke: På den ene side centerets, eller måske rettere redaktionens, store viden og interesse for bogudgivelser. Det er tre af redaktionens medlemmer, der er forfattere på udgivelsen, nemlig Niels Jørgen Cappelørn, Johnny Kondrup og Joakim Garff. *Skriftbilleders* typografiske opsætning og materielle iklædning er gennemtænkt og i overensstemmelse med indholdet. Papiret er halvgliattet, så illustrationerne fremstår skarpt, og omslaget imiterer udseendet på Kierkegaards første journal, NB, som han påbegyndte i 1846. På den anden side markerer *Skriftbilleder* også den nære sammenhæng mellem arbejdet på den videnskabelige udgave og centerets øvrige forskningsformidling.

5.4 Tidligere digitale udgaver

Kierkegaards forfatterskab blev ret tidligt digitaliseret. Allerede i 1960'erne påbegyndte den canadiske filosof og Kierkegaard-forsker Alastair McKinnon en digitalisering på hulkort. McKinnon, der var tilknyttet McGill University i Montreal, Canada, ønskede at udgive en konkordans over Kierkegaards forfatterskab. Arbejdet startede med, at SV3 blev ført ind på hulkort linje for linje af en gruppe damer, der ikke kendte det danske sprog. McKinnon selv kunne heller ikke dansk. Hans interesse i at digitalisere

---

²⁰⁰ Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff og Johnny Kondrup, *Skriftbilleder: Søren Kierkegaards journaler, notesbøger, hæfter, ark, lapper og strimler* (København: Gad, 1996), 143.

²⁰¹ F.J. Billeskov Jansen, «Geniets egne papirer», *Politiken*, 3. januar 1997, sekt. Kultur og Debat, 4.

Kierkegaards forfatterskab var drevet af mulighederne for computerassisteret analyse, og han havde et hold af teknikere på universitetet, der kunne hjælpe med digitaliseringen.

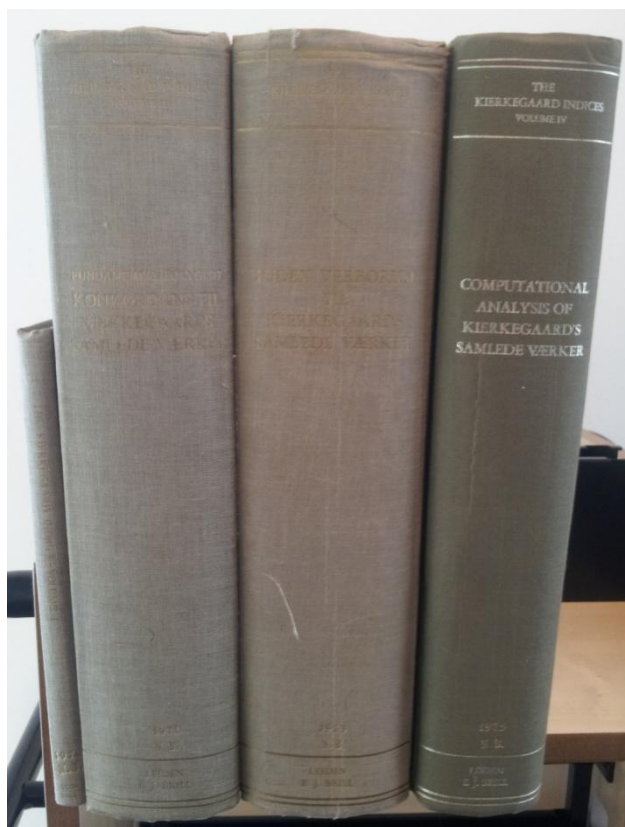
Resultatet af digitaliseringen blev i første omgang fire bind Kierkegaard-konkordanser med den overordnede titel *The Kierkegaard Indices*. Værket blev udgivet i årene 1970-1975 på forlaget E. J. Brill i Leiden og består af følgende bind:

- I. *Kierkegaard. In Translation. En Traduction. In Übersetzung.* (1970)
- II. *Fundamental polyglot konkordans til Kierkegaards Samlede Værker* (1971)
- III. *Index Verborum til Kierkegaards Samlede Værker* (1973)
- IV. *Computational Analysis of Kierkegaards Samlede Værker* (1975)

Det første bind indeholder en oversigt over side- og linjetal mellem SV3 og en engelsk, fransk og tysk oversættelse og blev udarbejdet som en del af det indledende arbejde med konkordanserne. I indledningen til bindet skriver McKinnon, at disse registre: ”har senere vist sig at være saadan et værdifuldt efterforskningsredskab, at de skulle gøres tilgængelige for alle studenter og forskere engageret i et alvorligt studie af Kierkegaard. Derfor blev det bestemt at udgive disse registre paa en passende og økonomisk maade.”²⁰² Registrene blev korrekturlæst og kontrolleret for fejl, inden de udkom, men hvad denne rettelsesproces præcist indbefattede er uvist. Det meddeles ikke i indledningen.

---

²⁰² Alastair McKinnon, *Kierkegaard. In Translation. En Traduction. In Übersetzung*, The Kierkegaard indices, bd. I (Leiden: E. J. Brill, 1970), v.

The Kierkegaard Indices, bd. I-IV

Selvom det var SV3 der dannede udgangspunkt for McKinnons arbejde, så har teksterne gennemgået en lang og ubeskrevet proces under indeksernes tilblivelse. McKinnons drivkraft var ikke filologisk. Man fornemmer af indledningerne til *The Kierkegaard Indices*, at der må være blevet sat spørgsmålstejn ved behandlingen af teksterne og en vis grad af irritation over dette hos McKinnon. I forordet til det andet bind skriver han:

Den primære kilde for det nuværende værk er en afgørende linie for linie maskinlæselig udgave af teksten af Kierkegaards *Samlede Værker* (3. udg. Gyldendal, København; 1962-64) eller rettere sagt, det er denne tekst rettet under hensyn til gentagne stavekontroller, i sammenligning med anden udgave og oplysning bidraget af danske videnskabsmænd, hvem jeg er yderst taknemmelig. Kort sagt, vor tekst blev skrevet på hulsystem fra tredje udgave, men da resultaterne syntes tvivlsomme, har vi fulgt andenudgaven i næsten alle tilfælde. Jeg er glad for at have været i stand til at gøre disse rettelser, men afholder mig tydeligt fra at fremhæve denne [sic!] aspekt af

arbejdet; hvem som helst, der omhyggeligt undersøger en samling af denne størrelse over en periode af år, vil komme til at vurdere fejlbarheder af alle udgaver, og måske udvikle en hemmelig sympati for udgivere og korrekturlæsere. I hvert tilfælde, og dette ønsker jeg at gøre helt klart, valgte jeg tredieudgaven som vores primære kilde, fordi den var på det tidspunkt, og indenfor en overskuelig fremtid synes at være mere tilgængelig og disponibel end nogen anden. Forudsat muligheder for rettelse, syntes det dengang for mig, og det gør det stadig, at gælde mere end alle overvejelser.²⁰³

Det antydes her, at teksten er mere identisk med SV2 end SV3. Samtidig slås det fast, at tilgængelighed er et vigtigt parameter for McKinnon. Det er sandsynligt, at McKinnon, der jo primært var interesseret i de computerassisterede analyser, han kan kunne bedrive med sit team af teknikere, og som ikke selv kunne dansk, slet ikke har overvejet tekstgrundlaget, før han valgte den mest tilgængelige og startede på arbejdet.

Efter udgivelsen af *The Kierkegaard Indices* fortsatte McKinnon arbejdet med de maskinlæsbare tekster og producerede den første digitale udgave af Kierkegaards værker, der findes i følgende tre udgaver, der alle har McKinnon som udgiver. De to første er eksternt distribueret, mens den sidste findes online:

1. Kierkegaard: Samlede Værker, Inter Edition, [1987], 1999
2. Kierkegaard: Samlede Værker, InteLex, 1991 & 1995
3. Kierkegaard: Samlede Værker, InteLex, 1996-

Jeg vil i det følgende gennemgå de tre udgaver, da de ikke tidligere er beskrevet editionshistorisk. En relativt detaljeret omtale er derfor mere påtrængende for disse udgaver end de tidligere trykte udgaver, men for god ordens skyld skal det understreges, at de følgende afsnit ikke er at betragte som udtømmende. Udgavernes relevans i denne afhandlings sammenhæng er som forhistorie og perspektiv til den nuværende udgave, ikke som udgaver i sig selv.

---

²⁰³ Alastair McKinnon, *Fundamental polyglot konkordans til Kierkegaards Samlede Værker*, The Kierkegaard indices, bd. II (Leiden: E. J. Brill, 1971), v.

5.4.1 Kierkegaard: *Samlede Værker*, Inter Edition, [1987], 1999

Den første udgave blev udsendt på det canadiske forlag Inter Edition.²⁰⁴ Tekstfilerne i denne udgave er dateret 1987. McKinnon udviklede en programpakke til udgaven kaldet ”The Kierkegaard Computer Workshop”, hvortil hører en udførlig manual med forskellige øvelser, brugeren kan gennemgå for at lære programmerne at kende og dermed få større udbytte af materialet. Disse programmer arbejdede McKinnon løbende videre på, og i den version, jeg har arbejdet med til denne afhandling, er manualen eksempelvis dateret 1999.²⁰⁵ Der er altså tale om en udgave, som McKinnon selv har haft rettighederne til og dermed kunne fortsætte udviklingen af. Det tekniske interface er programmeret af Qiu Liang, ligeledes fra McGill.

Manualen giver et godt indblik i McKinnons syn på tekster og hans interesse for den digitale udgave og dens muligheder i forhold til videnskabelige studier af Kierkegaard. Efter en kort introduktion følger 14 aforismer, der skal give ”hints concerning its [The Kierkegaard Computer Workshop] nature and justification.” Jeg skal gengive nogle af dem, da de understreger McKinnons interesse for værker snarere end tekster og demonstrerer hans intentionalistiske syn på værket, som udtryk for en forfatterintention:

- Serious authors do not aim to write sentences or paragraphs but to express and convey visions.
- Linear text is at best a clumsy and awkward way of transferring a vision from the mind of an author to that of the reader.
- We have been conditioned to read text as a series of assertions but must now learn to re-construct its underlying vision.
- Wilder Penfield mapped the brain but the new challenge is to map the mind of an author when he was writing a particular book.

---

²⁰⁴ Det er ikke lykkedes mig at finde oplysninger om forlaget Inter Edition, men jeg formoder, der er tale om et universitetsforlag tilknyttet McGill. Udgaven fra 1987 kan ikke findes i bibliotekskataloger, men omtales i: Finn Hauberg Mortensen, «On the Contents, Structure and Functions of Søren Kierkegaards Skrifter», *Kierkegaard Studies Yearbook* 1996 (1996): 527–45, doi:10.1515/9783110243987.527.

²⁰⁵ Jeg har fået adgang til udgaven gennem datalog Karsten Kynde, hvem jeg også takker for de oplysninger om McKinnon i det følgende, der ikke er krediteret til skriftlige kilder.

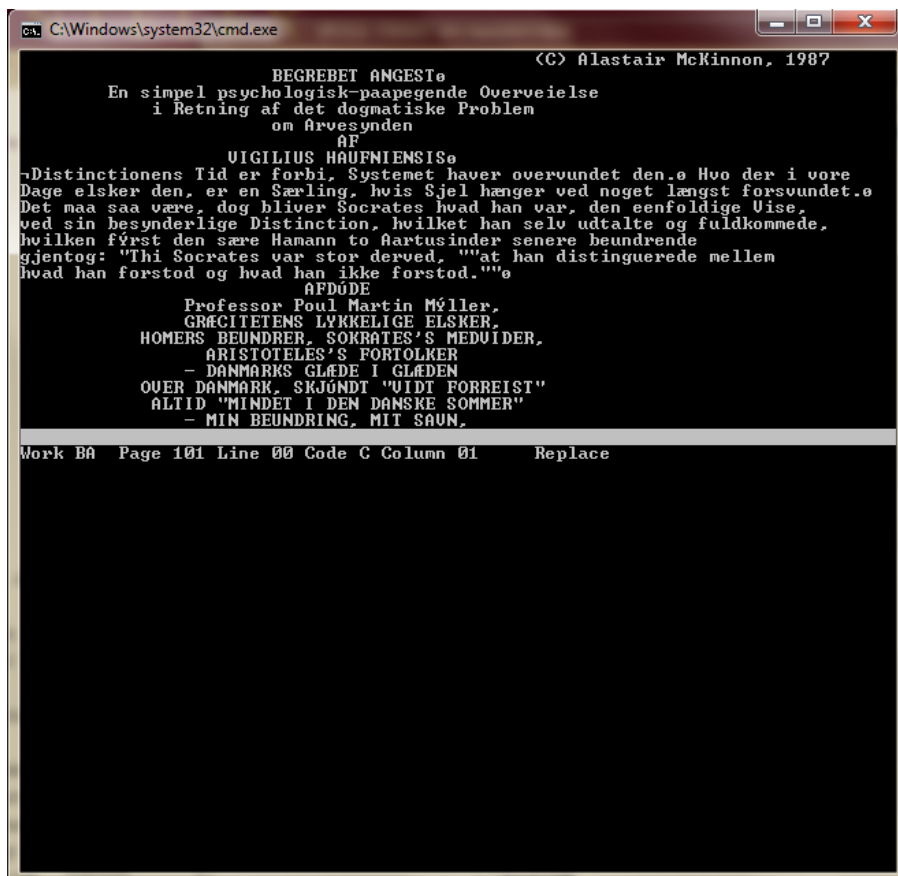
- We no longer object to the quantitative analysis of the physical world; do we protest a similar analysis of literature because we still believe that our writings are divine?²⁰⁶

For det første er McKinnons opfattelse af det skrevne som en vision interessant. Her kunne han med fordel have brugt begreberne om tekst og værk, fordi han måske snarere mener, at forfattere primært skriver værker ikke tekster. Den anden og tredje aforisme peger dog på en opfattelse af dette 'værk' som a priori, mere end a posteriori som defineret i kapitel 2.2.2. Således giver det mening at tale om en vision, fordi McKinnon faktisk ønsker at gå helt bag om værket og ind i hovedet på forfatteren, hvilket den fjerde aforisme er et bevis på. At det så er forskerens opgave at rekonstruere denne vision, som påkrævet i den tredje vision, er derimod et grundlæggende videnskabsteoretisk syn, som jeg ikke kan være enig i. Den femte af de aforismer jeg her har valgt at gengive stiller et grundlæggende og egentlig interessant spørgsmål, der dog ikke står i relation til de øvrige aforismer. Det skulle vel ikke være et guddommenligt syn på tekster, der afholdt forskere fra at lave kvantitative studier, men snarere en hermeneutisk og kvalitativ tilgang til analysen.

Teksterne vises i et program, der kaldes KDS (Kierkegaard Display & Search) og ser således ud:

---

²⁰⁶ Alastair McKinnon, *The Kierkegaard Computer Workshop. Manual* ([Montreal], Inter Editions, 1999). En kopi af manualen, der ikke er offentlig tilgængelig, opbevares hos forfatteren

Skærmprent af starten på *Begrebet Angst*, Inter Edition, 1987 (copyright Alastair McKinnon).

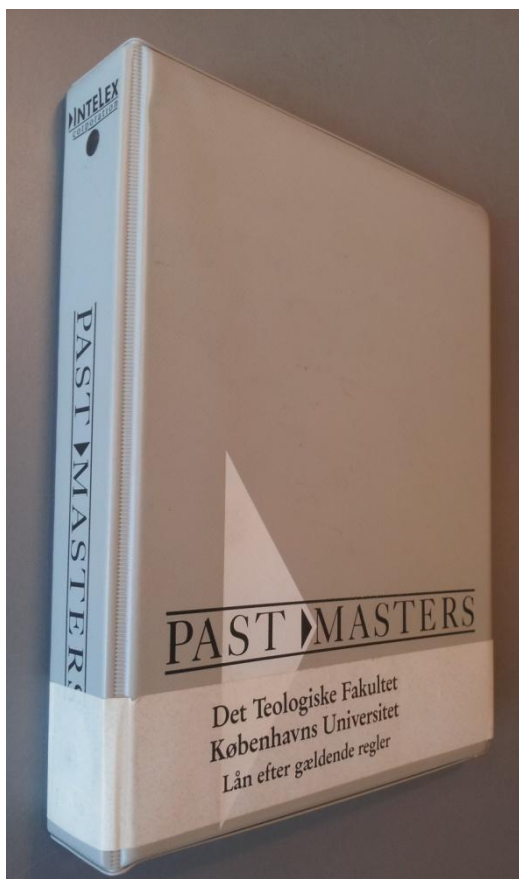
Udgaven indeholder både *Samlede Værker* samt A-sektionen af Pap. Det er muligt at søge i teksterne, ligesom der altså også findes en række værktøjer, hvis praktiske anvendelse jeg ikke kan udtale mig om. Udgaven var oprindeligt DOS-baseret, men blev i 1999 opdateret til en Windows grænseflade, hvorefter McKinnon sandsynligvis har sluppet projektet.

5.4.2 Kierkegaard: *Samlede Værker*, InteLex, 1991 & 1995

McKinnons filer blev genanvendt i en kommerciel udgave fra det amerikanske firma InteLex, efter de havde gennemgået en nøjere korrekturlæsning, hvis omfang dog ikke er beskrevet.²⁰⁷ Den udkom første gang i kommission hos forlaget GAD i Danmark, hvor den kostede 4500 kr., men den blev aldrig nogen kommerciel succes. I 1995

²⁰⁷ Stéphane Hogue, «Kierkegaard and the Computer: Some Recent Contributions.» (McGill University, 1990), 13. Hogue var studentermedhjælper hos McKinnon, og det var ham der vurderede, at filerne trængte til korrektur, inden de skulle genanvendes til den kommercielle udgave.

udkom den på cd-rom i USA og fra 1996 blev den tilgængelig online mod betaling. Forlaget ophørte med salg af cd-rommerne i 2008. Den amerikanske udgave har jeg ikke haft mulighed for at studere, men den danske har jeg set i en version, der var gemt på en ekstern USB.²⁰⁸ Udgaven blev distribueret på disketter og med en ledsagende trykt manual, der så således ud:

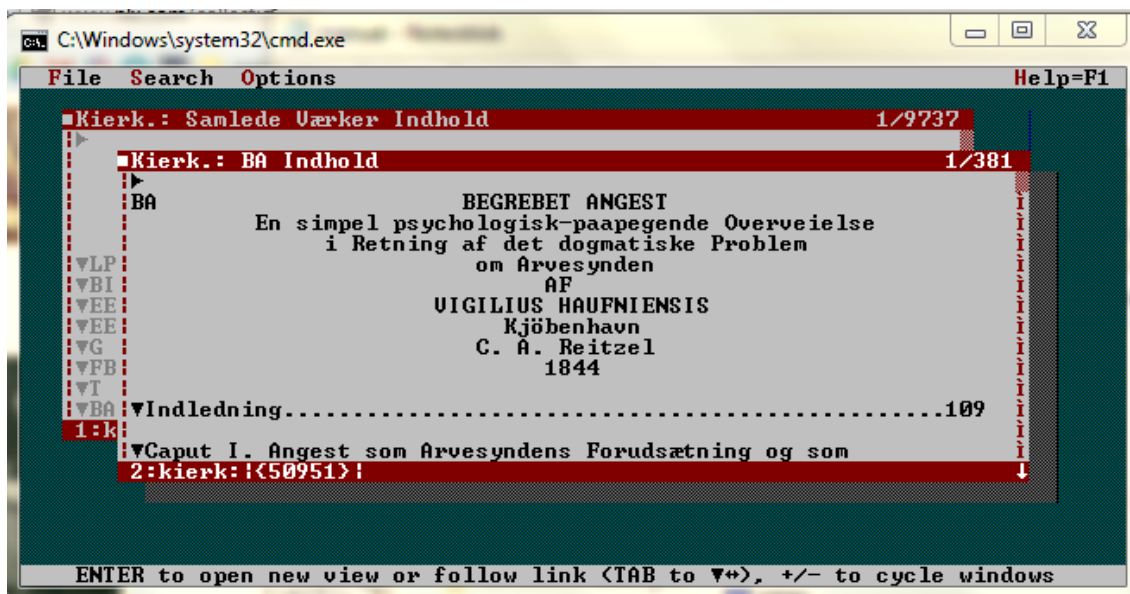
Mappen som McKinnons *Kierkegaards Samlede Værker* (1991) blev distribueret i. Der er her tale om et anmeldelseseksemplar sendt til Niels Jørgen Cappelørn. Eksemplaret indgår i Søren Kierkegaard Biblioteket under Det Kongelige Bibliotek.

Det er ikke muligt at finde denne udgave i noget bibliotekskatalog, heller ikke det eksemplar der er illustreret ovenfor. Det befinder sig på Søren Kierkegaard Biblioteket på Vartov, men de tilhørende disketter var ikke vedlagt.

Det afgørende ved denne udgave var brugen af programmet Folio Views til visning af teksterne.

---

²⁰⁸ En kopi af udgaven opbevares hos forfatteren.

Skærmpoint af starten på *Begrebet Angest*, IntelLex, 1991 (copyright IntelLex).

Med Folio Views er det muligt at have flere vinduer åbne samtidigt og 'cykle' mellem vinduerne, som det uelegant hedder i den trykte danske vejledning: Man skifter mellem de enkelte folios ved hjælp af plus- og minusknapperne på tastaturet. Folio views var et betalingsprogram udviklet af firmaet Folio Corporation. Det var således et kommercielt produkt, man som udgiver kunne købe og anvende til visningen.²⁰⁹ Programmet er i al enkelhed en fanevisning, før faner var opfundet. Visningen gjorde det muligt at have flere værker fremme på skærmen samtidigt, som man enkelt kunne skifte mellem.

Garff anmelder udgaven i 1994, og hans artikel giver et glimrende indblik i en samtidig brugeroplevelse.²¹⁰ Garff roser den for de gode søgemuligheder, selvom man i søgningen ikke kan skelne mellem danske og udenlandske ord, således at en søgning på aber giver resultater for det tyske 'aber' brugt i tyske citater. Trods indvendinger om, at udgaven er for dyr for almindelige brugere, de nævnte søgeproblemer og sidst men ikke mindst at udgaven bygger på SV3, må disse omstændigheder ikke "obscure the fact that a database edition of the canon signals a minor revolution, because we now have a completely new and far greater flexibility in working with Kierkegaardian texts than has heretofore been possible with printed

²⁰⁹ Jf. «Folio Corporation», *Wikipedia, the Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Folio_Corporation (sidst tilgået 3. juli 2014).

²¹⁰ Joakim Garff, «Database edition of Søren Kierkegaards Samlede Værker», *Kierkegaardiana* 17 (1994): 142–46.

editions.”²¹¹ Ikke nok med at hele forfatterskabet var direkte tilgængeligt, man havde også bevaret sidehenvisningerne fra indeksene, således at man også kunne finde tekststeder fra andre udgaver.

5.4.3 Kierkegaard: *Samlede Værker*, InteLex, 1996-

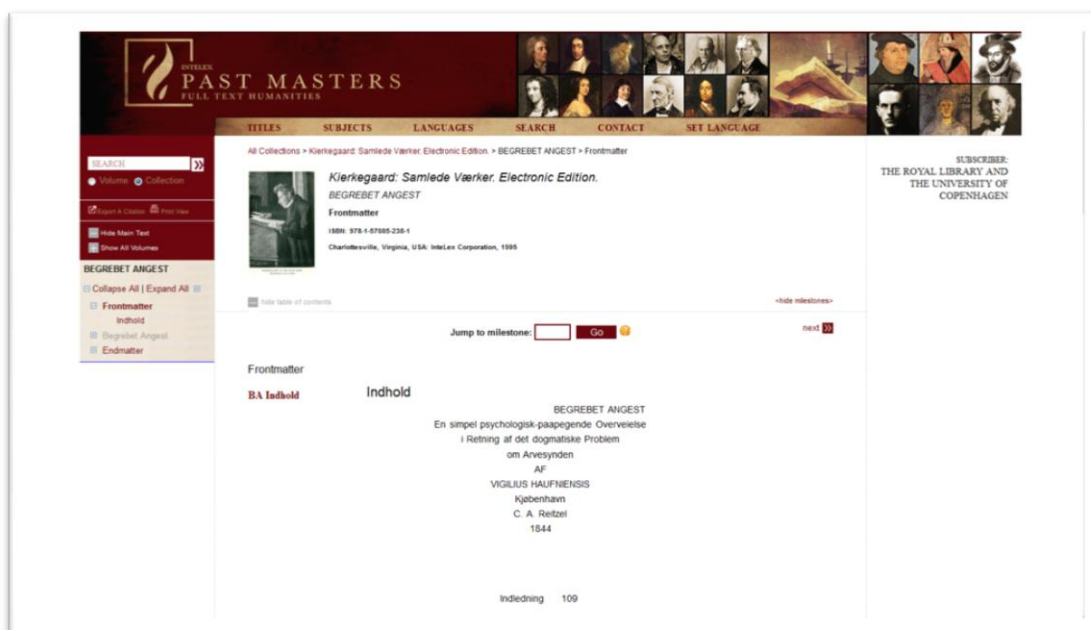
Fra 1996 blev det muligt at tilgå InteLex’ udgave i en online fuldtekstdatabaseversion, der også indeholdte andre forfatterskaber end Kierkegaard. Adgang til udgaven blev solgt som licenser til både private og institutioner, der kunne gøre databasen tilgængelig på hele deres område. I 2008 stoppede salget af cd-rommer og licenser til private, dog fik allerede eksisterende kunder mulighed for fortsat at købe adgang, men nye licenser blev kun solgt til institutioner. KB har pt. købt licens til to udgaver i Past Masters serien. Det drejer sig om Kierkegaard og Luthers forfatterskaber. KB køber gerne flere licenser, såfremt en bruger efterspørger det. Man køber altså licenser til de enkelte databaser (hver indeholdende et forfatterskab) på websiden.

De store nordiske udgaver er endnu ikke betalingssider, men der findes eksempler på videnskabelige udgaver, som man skal købe adgang til, eksempelvis *The Beckett Digital Manuscript Project*.²¹² Abonnementer sælges gennem universitetsforlaget i Antwerpen til både private og institutioner, og de er gældende for et år ad gangen eller indtil publiceringen af næste modul. Denne genetiske udgave bliver nemlig lagt på nettet i moduler, og projektet forventer at gøre et eller to moduler tilgængelige om året. Da man således får adgang til mere og mere information, har forlaget valgt den fremgangsmåde, at abonnementet fordyres med 15 euros for hvert nyt modul, dog med et loft på 70 euros, som altså bliver den maksimale pris for et årligt abonnement. (Svarer til ca. 525 kr.) Tilsvarende koster et institutionsabonnement 200 euros medio 2014, hvor der er to moduler tilgængelige. Dette abonnement vil stige med 100 euros per år/modul, indtil det når en maksimal pris på 400 euros per år. Fuldt udbygget vil udgaven indeholde 9 moduler. For private kommer udgaven, når den er fuldt udbygget, til at koste ca. 525 kroner, mens prisen for institutioner er ca. 3000 kroner per år.

---

²¹¹ Ibid., 146.

²¹² Lene Hardy, brev modtaget af Krista Stinne Greve Rasmussen, «RE: Question regarding the Beckett Digital Manuscript Project», 2. juli 2014 (privat e-mail).

Skærmprent af starten på *Begrebet Angst*, IntelLex, 2014 (copyright IntelLex).

Det er ikke 1996-udgaven, der danner udgangspunkt for denne beskrivelse, men derimod udgaven som den fremstår anno 2014. Indholdet er det samme, men designet har ændret sig væsentligt i de mellemliggende 18 år. Desværre er det kun muligt at tilgå arkiverede versioner af websidens forside og ikke de enkelte databaser (dvs. forfatterskaber), hvilket gør det umuligt at udtale sig nærmere om den skærmvisning, der har haft afgørende betydning for brugeren og læseren.²¹³ Søgefunktionen i onlineudgaven er veludbygget, og resultaterne vises i det gængse format for konkordansvisninger KWIC (Keyword in Context).

5.5 Den nye udgave

Der fandtes altså allerede flere videnskabelige udgaver – både trykte og digitaliserede. SKS tog form efter og var præget af, at udgivelsesarbejdet foregik i et aktivt forskningsmiljø. Behovet for en ny udgave blev begrundet videnskabeligt og editionsfilologisk af redaktørerne og forfatterne til retningslinjerne for tekstkritik og kommentering. Retningslinjerne er meget omfattende og kan betragtes som en metodisk fremstilling. De er først og fremmest et arbejdsredskab for filologerne og kommentatorerne.

²¹³ Websiden kan findes via Internet Archives Wayback-maskine, der gør det muligt at besøge historiske websider, såfremt de er arkiverede i internetarkivet: <https://archive.org/> (sidst besøgt 15. september 2014).

Johnny Kondrup, der var den primære ophavsmand til retningslinjerne, har i 2012 udgivet artiklen ”»Søren Kierkegaards Skrifter« 1993-2012: Versuch einer Bilanz”, der som titlen antyder, forsøger at gøre status over udgivelsesarbejdet. Jeg har valgt at tage udgangspunkt i denne retrospektive fremstilling af udgaven, fordi Kondrup heri selv tager højde for eventuelle indvendinger, man kunne rejse mod udgaven. Det er med andre ord en redaktørs status over udgaven. Jeg vil føje egne argumenter til diskussionen og slutteligt forsøge endnu en status og pege på udgavens fremtidsperspektiver.

5.5.1 En redaktørs status over udgaven

I artiklen ”»Søren Kierkegaards Skrifter« 1993-2012: Versuch einer Bilanz” gennemgår Kondrup seks bevæggrunde for den nye udgave og stiller til hver af disse seks grunde følgende spørgsmål: ”Was konnte realisiert werden? Und welche Folgen haben sich – oder könnten sich – für die Kierkegaard-Forschung daraus ergeben?”²¹⁴ I oversigtsform lyder de seks punkter:

1. Nye tekstkritiske principper
2. En historisk-kritisk ambition
3. Det arkivalske princip
4. Håndskrifternes spatialitet
5. Historisk rekontekstualisering
6. Den elektroniske udgave

Denne retrospektive vurdering af udgavens præmisser fra et af udgavens faste redaktionsmedlemmer er et godt udgangspunkt for en beskrivelse af både baggrunden for og realiseringen af udgaven. Jeg vil derfor i dette afsnit følge Kondrups argumentationsrække fra artiklen, men udvide med egne betragtninger og perspektiver. En anden vurdering af SKS finder man i Ståle Dingstads bidrag til bind 4 af den tyske editionshistorie *Bausteine zur Geschichte der Editionshistorie*, og endelig rummer

---

²¹⁴ Johnny Kondrup, «‘Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012: Versuch einer Bilanz», i *Existenz und Reflexion: Aktuelle Aspekte der Kierkegaard-Rezeption*, Schriften der Georg-Brandes-Gesellschaft (Hamburg: Igel-Verlag, 2012), 14.

Johnny Kondrups bidrag til bind 3 af den danske editionshistorie også en redegørelse for SKS.²¹⁵ Formålet med at følge Kondrups fremstillingsform er dels at forstå den argumentation, der har motiveret og drevet udgaven frem, dels at beskrive udgavens historisk-retoriske kontekst.

5.5.1.1 Nye tekstkritiske principper

Den tekstkritiske begrundelse for den nye udgave tager udgangspunkt i et tekstsociologisk syn på værker, hvilket betyder, at man bruger førstetrykket som grundtekst. Desuden retter man kun nødtigt, da SKS tillige repræsenterer ”en moderne hermeneutik, der lægger afgørende vægt på grundtekstens historiske autenticitet og på dens mulige virkningshistorie.”²¹⁶ De tidligere udgivere havde baggrund i den klassiske filologi, hvilket, ifølge udgiverne af SKS, betød undervurdering af førstetrykket og valg af ”Ausgabe letzter Hand”, altså sidste udgave fra forfatterens hånd, hvor et sådant forelå, men de rettede i øvrigt ofte efter førstetrykket, manuskriptet eller emenderede teksterne uden noget tekstligt grundlag. I praksis har grundtekstvalget ikke den store betydning, da Kierkegaard selv kun reviderede og genudgav et enkelt værk i sin levetid, nemlig *Kjerlighedens Gerninger* fra 1847, der udkom i en stærkt revideret andenudgave i 1852.

I forhold til værkernes virkningshistorie er udgiverne selv inde på den omstændighed, at Kierkegaard i det 20. århundrede ikke er blevet læst i førsteudgaverne, som SKS på sin vis rehabiliterer, men i stedet i de tre udgaver af *Samlede Værker*. Hertil argumenterer de, at det dog var førsteudgaverne, der øvede indflydelse på samtiden og den tidlige eftertid, samt at valget tager hensyn til skriftets ”offentlighedskarakter”: ”Førstetrykket repræsenterer den tekst, hvormed forfatteren fremtrådte for publikum; det er det principielle (og i Kierkegaards tilfælde tillige det eneste reelle) udgangspunkt for anmeldelser og kritik, for reception overhovedet.”²¹⁷ Trods SV’s sandsynlige indflydelse på den senere reception, så tager førstetrykkenes mulige indflydelse på den nære samtid altså forrang. I *Editionsfilologi* omtaler Kondrup,

---

²¹⁵ Dingstad, «Søren Kierkegaards Skriften (SKS)»; Kondrup, «Udgivelse af dansk litteratur ca. 1900-2013», maj 2014.

²¹⁶ Johnny Kondrup, «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Trykte skrifter.», i *Søren Kierkegaards Skrifter. K1, Søren Kierkegaards Skrifter* (København: Gad, 1997), 8, http://sks.dk/red/retningslinier_ts.pdf (sidst tilgået 31. oktober 2014).

²¹⁷ Ibid., 17.

at denne begrundelse, der i øvrigt er blevet formuleret som en del af retningslinjerne under indflydelse af den tyske germanist Herbert Kraft, er tvivlsom.²¹⁸

Hvad angår valget af førsteudgaven som grundtekst, er det uvist, hvor stor en betydning det tekstsociologisk har haft for SKS. Kondrup konkluderer selv: ”Ich bin jedoch nicht in der Lage, konkrete Punkte nachzuweisen, wo die textsoziologische Sichtweise entscheidende Bedeutung für das Verständnis der Gedanken Kierkegaards gehabt hat.”²¹⁹ Den væsentligste grund for det konsekvente valg af førstetrykket skal sandsynligvis snarere findes i et ønske, der bringes i de tekstkritiske retningslinjer for de trykte skrifter, om et ”ensartet grundlag for alle de trykte skrifter.”²²⁰ SV’s udgangspunkt i ’Ausgabe letzter Hand’ resulterer i et noget broget tekstbillede, da sidste udgave fra forfatterens hånd i praksis oftest er førsteudgaven.

Selvom de forskningsmæssige resultater af det sociologiske tekstsyn ikke direkte kan afspejles eller oplistes, så har det store arkivarbejde i forbindelse med den filologiske gennemgang af teksterne på flere punkter korigeret tidligere fortolkninger. Eksempelvis journal FF, nr. 6, der indeholder titlen ”Den dyriske Fnisen”. Journalen er gået tabt, og teksten findes kun overleveret i *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer* (udg. af Barfod). Den er blevet brugt som argument for, at Kierkegaard i året for optegnelsen, 1841, besøgte en prostitueret. Imidlertid har Barfod i sin optegnelse af disse journaler noteret ”Don Juan” ud for FF:6-8, hvormed det ifølge Kondrup godtgøres, at optegnelserne vedrører en mytisk figur og ikke Kierkegaard selv.²²¹

Det skal slutteligt nævnes, at der findes to sæt tekstkritiske retningslinjer for SKS: et sæt vedrørende de trykte skrifter og et sæt til de udtrykte skrifter. Derudover valgte udgiverne af SKS at offentliggøre principperne fra starten, hvilket bl.a. Dingstad fremhæver som en fordel: ”Diese [die Prinzipien] wurden unmittelbar vor der Edition als eine Art Plan für die Erkundung eines noch unerschlossenen Terrains ausgearbeitet.”²²² Retningslinjerne har altså karakter af en forskningsplan, og er ikke en eftertænkteret rapport over det udgivne, der bringes i sidste bind. Hermed har læseren, som Dingstad også fremhæver, mulighed for at kende udgiverens hensigter.

---

²¹⁸ Kondrup, *Editionsfilologi*, 107, note 48.

²¹⁹ Kondrup, «Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012», 15.

²²⁰ Kondrup, «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Trykte skrifter.», 18.

²²¹ Kondrup, «Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012», 15-16.

²²² Dingstad, «Søren Kierkegaards Skrifter (SKS)», 278.

Risikoen er naturligvis, at retningslinjerne evt. ikke kommer til at være dækkende for hele udgivelsen, hvis der skulle ske senere fravigelser.

Resultaterne og værdien af de tekstkritiske principper kan være svære at vurdere, som Kondrup også påpeger. At det kan være nyttigt for læseren at kende principperne allerede ved projektets start er med sikkerhed en fordel, men det har også den betydning, at andre projekter kan drage nytte af og lade sig inspirere af principperne, hvilket eksempelvis *Henrik Ibsens Skrifter* (HIS) i Norge har gjort.²²³

5.5.1.2 En historisk-kritisk ambition

Hvor de tidligere udgaver af SV og Pap. havde været kritiske, men kun i Pap. også historiske, ønskede man med SKS at skabe en ”i egentligste forstand [...] historisk-kritisk udgave”.²²⁴ Det skulle sikres ved at udgive alle varianter og ved hjælp af computerteknik samle dem i et fuldstændigt synoptisk variantapparat, hvor man kunne tilgå varianterne enkeltvis (vertikalt ned gennem alle tekstlag fra et givet sted i den etablerede tekst) og i deres fulde sammenhæng (horisontalt med adgang til alle varianter i deres fulde ordlyd). Ambitionen er del af ønsket om fuldstændighed i udgaven og proklameres som det første i indledningen til udgaven, der er trykt i det første kommentarbind, K1:

Søren Kierkegaards Skrifter (forkortet SKS) er en komplet nyudgivelse af alt, hvad der findes overleveret fra Søren Kierkegaards pen: De værker, han selv bragte i trykken. De værker, han gjorde færdig til udgivelse, men som først udkom efter hans død, og de værker, han ikke gjorde helt færdig. Alle forarbejder til de nævnte værker. Desuden journaler, notesbøger og løse papirer i øvrigt, samt endelig breve og biografiske dokumenter.²²⁵

---

²²³ Kondrup, «Store tekstkritiske udgaver i Norden: et overblik», 526.

²²⁴ «Indledning», i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, red. Niels Jørgen Cappelørn (København: Gads Forlag, 1997), 13.

²²⁵ Ibid., 7.

Den komplette udgivelse var imidlertid primært udtryk for de forventninger, man i halvfemserne havde til computerens muligheder, hvor det var almindeligt at tænke en videnskabelig udgave som en database.²²⁶

Der blev produceret en prototype af variantapparatet i starten af det nye årtusinde, men det stod tidligt klart, at den filologiske indsats til at etablere de mange tekster var for tidskrævende til at projektet kunne realiseres. Dette anfører Kondrup også i artiklen som årsagen til, at planerne måtte opgives og konkluderer i øvrigt: ”Darin besteht meiner Auffassung nach der schwerste fachliche Misserfolg der neuen Ausgabe – ein Misserfolg, der die historisch-kritischen Ambitionen auf eine lediglich kritische Ausgabe reduziert.”²²⁷ I tekstredegørelserne rekonstrueres tilblivelseshistorien dog, hvilket er med til delvist at indfri den historisk-kritiske ambition.

5.5.1.3 Det arkivaliske princip

Udgifterne af Pap. opdelte det udgivne arkivmateriale i tematiske sektioner og skelnede blandt andet imellem optegnelser, man anså for privatbiografiske og fiktive. Det betød både, at arkivets materielle opbygning blev splittet, og at ’den indre sammenhæng i Kierkegaards tankeverden’ gik tabt.²²⁸ Når SKS derimod udgiver de utrykte skrifter efter et arkivalisk princip, betyder det primært, ”at hver overleveringsbærer (journal, notesbog, blad, lap) udgives som en helhed, uanset at den måske rummer tekst, som er blevet til på forskellige tidspunkter, evt. over en længere årrække.”²²⁹ Princippet har pålagt udgifterne et væsentligt rekonstrueringsarbejde, da de tidligere udgivere i mange tilfælde har opsplittet de arkivaliske enheder. SKS har med andre ord forsøgt ”das Kierkegaard-Archiv auf den Stand zurückzubringen, auf dem es zum Zeitpunkt seines Todes war.”²³⁰ Arkivaliske enheder som Kierkegaard selv brød op, har man ikke forsøgt at rekonstruere.

Det arkivaliske princip har delvist samme udgangspunkt som de øvrige argumenter: at gøre op med de tidligere udgiveres principper, i dette tilfælde blandt

---

²²⁶ Kondrup, *Editionsfilologi*, 422.

²²⁷ Kondrup, «‘Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012», 17.

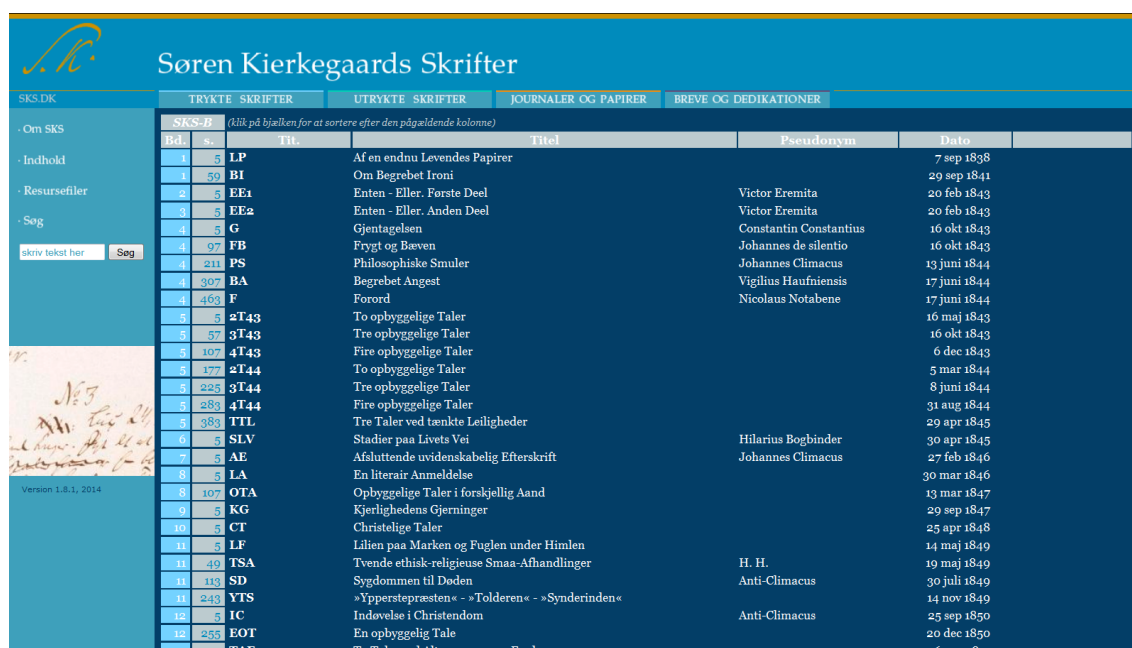
²²⁸ Ibid., 14.

²²⁹ Johnny Kondrup, «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Journaler, notesbøger og papirer», i *Søren Kierkegaards Skrifter. K17, Søren Kierkegaards Skrifter* (København: Gad, 2000), 303, <http://sks.dk/red/retningslinier.pdf> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

²³⁰ Kondrup, «‘Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012», 21.

andet den tematiske inddeling. Således må læseren selv vurdere materialet uden at ledes til tematiske tolkninger, som der var tilfældet i Pap., hvilket Kondrup også pointerer i sin artikel. Udgifterne af SKS har lagt vægt på den samlede skriftmasse som en helhed, hvori det er muligt at følge selve skriveprocessen. Man har for flere af manuskripterne brugt moderne teknikker til at skelne mellem ændringer gjort af forskellige personer.²³¹

Hvad angår organiseringen af materialet, står der i retningslinjerne for journaler, notesbøger og papirer, at der vil blive mulighed for andre organiseringer i SKS-E. Hermed får brugeren mulighed for at sortere skrifterne kronologisk eller tidsligt. Det kan gøres ved at vælge ”Indhold” i forsidens venstremenu, hvorefter man kommer til en liste over alle skrifter i SKS. Listen er inddelt i fem kolonner: SKS-B (bind og sidetal), Tit. (korttitel), Titel, Pseudonym og Dato. Man kan således sortere skrifterne efter disse kategorier ved at trykke øverst på den relevante kolonne.

SKS-B	Tit.	Titel	Pseudonym	Dato
1 5 LP	Af en endnu Levendes Papirer			7 sep 1838
1 59 BI	Om Begrebet Ironi			29 sep 1841
2 5 EE1	Enten - Eller. Første Deel	Victor Eremita		20 feb 1843
3 5 EE2	Enten - Eller. Anden Deel	Victor Eremita		20 feb 1843
4 5 G	Gjentagelsen	Constantin Constantius		16 okt 1843
4 97 FB	Frygt og Bæven	Johannes de silentio		16 okt 1843
4 211 PS	Philosophiske Smuler	Johannes Climacus		13 juni 1844
4 307 BA	Begrebet Angst	Vigilius Haufniensis		17 juni 1844
4 463 F	Forord	Nicolaus Notabene		17 juni 1844
5 5 2T43	To opbyggelige Taler			16 maj 1843
5 57 3T43	Tre opbyggelige Taler			16 okt 1843
5 107 4T43	Fire opbyggelige Taler			6 dec 1843
5 177 2T44	To opbyggelige Taler			5 mar 1844
5 225 3T44	Tre opbyggelige Taler			8 juni 1844
5 283 4T44	Fire opbyggelige Taler			31 aug 1844
5 383 TTL	Tre Taler ved tænkte Leiligheder			29 apr 1845
6 5 SLV	Stadier paa Livets Vei	Hilarius Bogbinder		30 apr 1845
7 5 AE	Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift	Johannes Climacus		27 feb 1846
8 5 LA	En literair Anmeldelse			30 mar 1846
8 107 OTA	Opbyggelige Taler i forskjellig Aand			13 mar 1847
9 5 KG	Kjerlighedens Gjerninger			29 sep 1847
10 5 CT	Christelige Taler			23 apr 1848
11 5 LF	Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen			14 maj 1849
11 49 TSA	Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger	H. H.		19 maj 1849
11 113 SD	Sygdommen til Døden	Anti-Climacus		30 juli 1849
11 243 YTS	»Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden«			14 nov 1849
12 5 IC	Indøvelse i Christendom	Anti-Climacus		25 sep 1850
12 255 EOT	En opbyggelig Tale			20 dec 1850
13 107 TAE	To Taler ved Aftengangen om Eensiden			6 aug 1851

Skærmpoint af <http://sks.dk/forside/skr.asp> (sidst tilgaaet 23. juni 2014)

I de tekstkritiske retningslinjer kan man endvidere læse, at: ”En nærmere beskrivelse af disse alternative organiseringsmaader, vil være at finde i retningslinierne for SKS-E.”²³² Der blev aldrig udarbejdet saerskilte retningslinjer for den elektroniske udgave, men der

²³¹ Kondrup beskriver, hvorledes elektronmikroskopering blev brugt til at skelne mellem Kierkegaards og H.P. Barfods blaek i et af Kierkegaards manuskripter: Kondrup, *Editionsfilologi*, 361.

²³² Kondrup, »Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Journaler, notesbøger og papirer«, 307.

findes på websitet et forord til hver version samt en overordnet vejledning til de forskellige funktionaliteter på siden.²³³

5.5.1.4 Håndskrifternes spatialitet

Den fjerde grund som Kondrup nævner i "Versuch einer Bilanz" er den dobbeltspaltede gengivelse af Kierkegaards håndskrifter i bindene med journaler og papirer.

Kierkegaard fulgte datidens praksis med 'knækket koncept' i håndskrifterne, hvilket vil sige, at de uskrevne ark blev bøjet på langs, så der fremkom en bred inderspalte og en mindre yderspalte, der kunne bruges til rettelser og tilføjelser.²³⁴

Denne praksis bibeholdes i SKS, hvormed håndskrifternes "uafsluttethed" og karakter af "eksperiment", i både form og indhold, ifølge udgiverne bevares:

Det gælder for flertallet af Kierkegaards manuskripter (bortset fra renskrifter), at deres varianter ikke nødvendigvis erstatter hinanden, indtil tanken finder endelig form, men lige så vel kan stå sideordnede, som forskellige muligheder, mellem hvilke Kierkegaard ikke har foretaget det endelige valg. Denne omstændighed lader en større vægt falde på manuskripterens spatialitet, end det fx er tilfældet ved et 'færdigt' skrift. Jo mere fragmentarisk en tekst er, jo mere udkastkarakter den har, desto væsentligere bliver dens spatialitet. Fragmentariske tekster med karakter af udkast kan ligefrem siges at have en rumlig semantik, der ved udgivelsen kun træder frem i en flerspaltet opsætning.²³⁵

I "Versuch einer Bilanz" bringes en kritik af de tidligere udgivere af Pap., der placerede marginaloptegnelserne fortløbende nummereret efter hovedoptegnelsen, men dog

---

²³³ «Forord til Søren Kierkegaards Skrifter, elektronisk version», *Søren Kierkegaards Skrifter*, <http://sks.dk/red/forord-d.asp>; «Vejledning til enkeltfunktioner», *Søren Kierkegaards Skrifter*, http://sks.dk/vejl/beg_d.xml (sidst tilgået 23. juni 2014).

²³⁴ Kondrup, «Udgivelse af dansk litteratur ca. 1900-2013», maj 2014, 82.

²³⁵ Kondrup, «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Journaler, notesbøger og papirer», 307. Det er egentlig mere korrekt at tale om, at det er ifølge forfatterne af de tekstkritiske retningslinier, Johnny Kondrup og Jette Knudsen, at karaktertrækkene således bevares. De står som forfattere, og selvom retningslinjerne er udarbejdet "i samarbejde med redaktionen i øvrigt" (s. 300), så kan eventuelle diskussioner og kompromisser om de valg, der eventuelt måtte tages i forbindelse med retningslinjernes udformning ikke rekonstrueres. I praksis er udgiverne forskellige fra bind til bind, mens ophavet til retningslinjerne er entydigt.

meddelelser, hvilke optegnelser marginalierne er placeret i forhold til. Forholdet mellem et manuskripts spatialitet og dets 'værkstedskarakter' kan i Kierkegaards tilfælde repræsenteres af den dobbeltspaltede gengivelse.

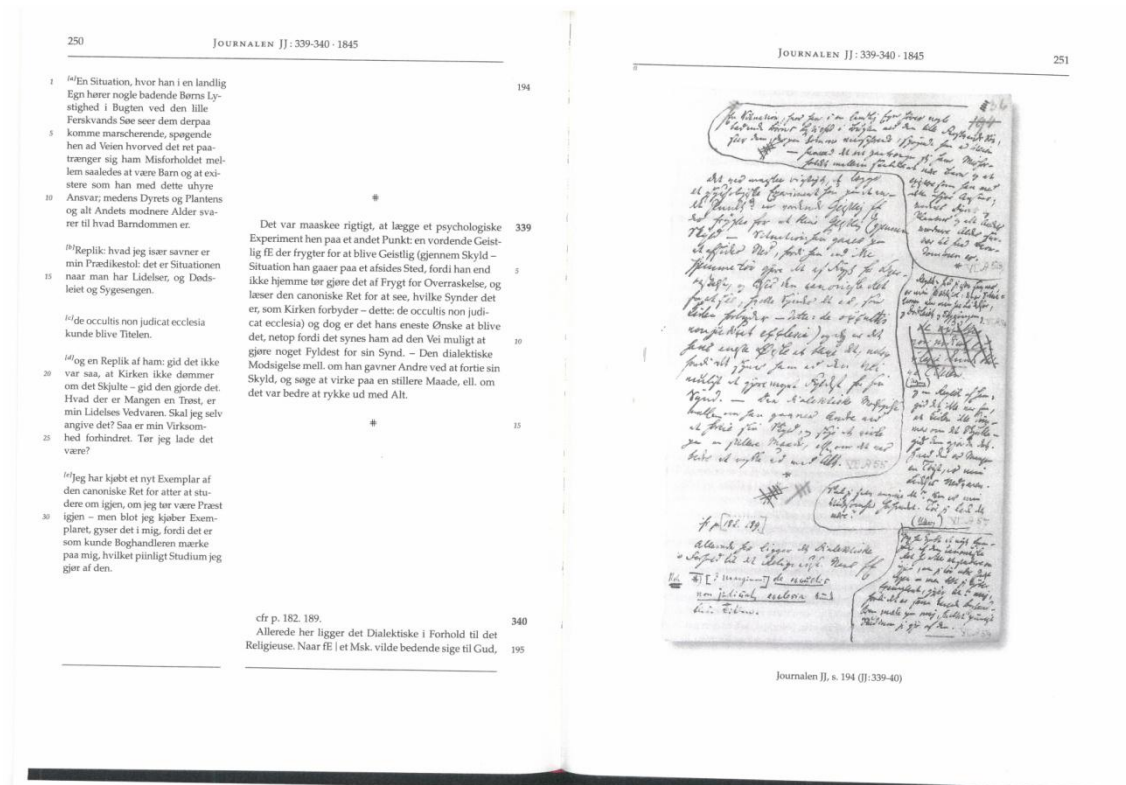
Det er vanskeligt at beskrive forskellene diskursivt, og Kondrup tyr i artiklen også til brug af illustrationer af både manuskriptet, Pap. og SKS, der ret enkelt anskueliggør forskellene mellem de tre for læseren. Synet af faksimilen af optegnelse JJ:339 gør det imidlertid også klart, at der i manuskriptet er meget mere på spil rent spatialt end den knækkede koncept. Kondrup nævner selv de nødvendige grænser man som udgiver må trække for det imiterende layout, der aldrig på fuldstændig vis kan gengive originaldokumentets topografi. Eksempelvis er marginens vekslende bredder ikke gengivet, ligesom varierende skriveretninger (på skrå eller på hovedet) ikke imiteres.²³⁶ Begrænsninger til trods konkluderer Kondrup dog, at SKS afhjælper de tidligere udgavers manglende forståelse af og indsigt i manuskripterens spatialitet på adækvat vis, hvilket understøttes af udtalelser fra skrifteksperten Klaus Müller-Wille.²³⁷

Den dobbeltspaltede gengivelse af manuskripterne er tæt knyttet til bogmediets muligheder for med nøje typografisk præcision at fastfryse realteksten som materialtekst. Udgiverne har materiel kontrol over dokumentet og kan dermed placere marginalien med nøjagtighed i forhold til hovedteksten. Samme kontrol kan kun vanskeligt opnås i digitale dokumenter. Nedenfor gengives den omtalte journaloptegnelse JJ:339 fra bind 18 af SKS-E og fra SKS-E.

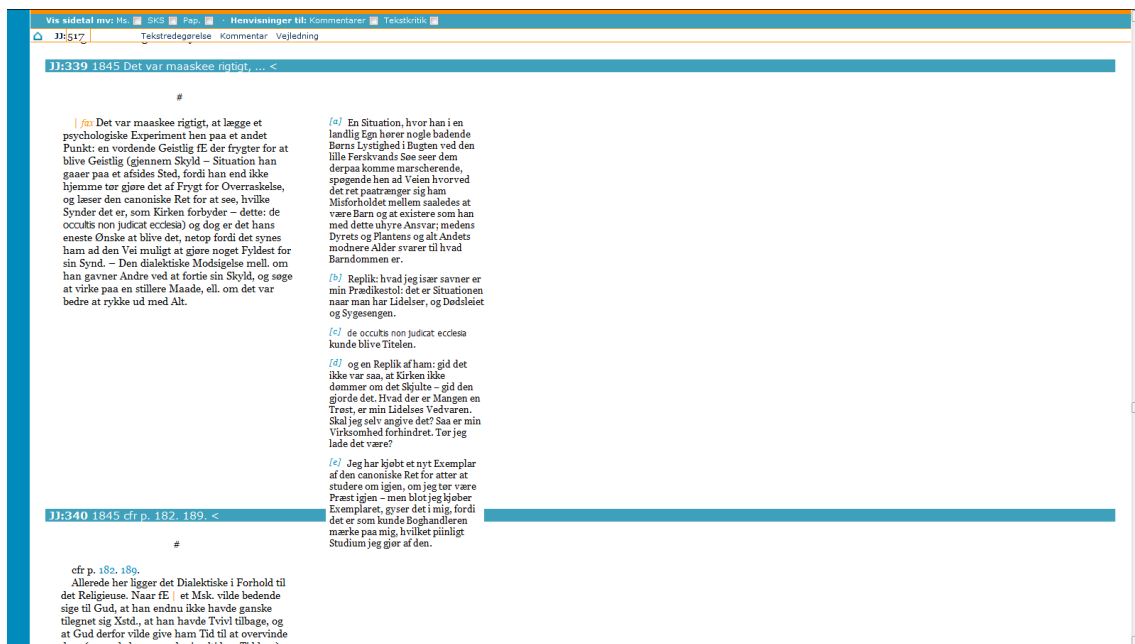
---

²³⁶ «Apparatets tærskel» beskrives *ibid.*, 323.

²³⁷ Kondrup, «'Søren Kierkegaards Skrifter' 1993-2012», 27.

Kopi af journaloptegnelse JJ:339 i SKS-B (copyright Søren Kierkegaard Forskningscenteret og Gads Forlag).

Skærmprent af journaloptegnelse JJ:339 i SKS-E: <http://sks.dk/JJ/txt.xml> (sidst tjekket 28. oktober 2014, copyright Søren Kierkegaard Forskningscenteret).

Den typografiske præcision, der kan opretholdes i forhold til et satsbillede i en trykt bog, er ikke mulig i digitale dokumenter, hvor sats er erstattet af design og skærmvisningen tilpasses i browseren, hvis teksten eksempelvis forstørres. De to gengivelser tydeliggør forskelligheden af tekstens fremtræden i henholdsvis SKS-B og SKS-E. Brugen af dobbeltspalter fungerer i begge, selvom marginalien i SKS-E breder sig ned over den efterfølgende optegnelser blå titelbjælke.

Ingen grafisk gengivelse af en håndskrift kan dog indfange skriftbilledet lige så godt som en faksimile. SKS havde ambition om at koble en komplet digitalisering af arkivet til udgaven. KB havde tilkendegivet deres interesse for og velvilje til at tilvejebringe disse digitaliseringer, hvilket imidlertid aldrig skete. Digitalisering af arkivet ville dog være en både bekostelig og omstændelig affære, hvor de enkelte håndskrifter skulle affotograferes hos KB, hvilket måske er årsagen til, at det ikke skete. Faksimiler var dog heller ikke en del af de oprindelige udgivelsesplaner, som de er specificeret i retningslinjerne. Faktisk nævnes faksimiler kun en enkelt gang, nemlig i retningslinjerne for trykte skrifter, hvor det hedder, at der vil blive bragt faksimiler af titelblade, hvorfor disse ikke får en særskilt beskrivelse i tekstredegørelsen.²³⁸ Disse er også gengivet i både SKS-B og SKS-E. Brugen af faksimiler er med ord andre illustrativ, og de udgør intet selvstændigt lag i SKS.

5.5.1.5 Historisk rekontekstualisering

SKS forsøger ved hjælp af overgribende kommentarer og punktkommentarer at sætte Kierkegaards skrifter ind i en historisk kontekst. De overgribende kommentarer består af en tekstredegørelse, der indeholder oplysninger om bibliografiske data, manuskripter, tilblivelseshistorien og udgivelsesmåden. Hvor det er relevant redegøres der også for andre udgaver. De tekstkritiske retningslinjer specificerer ingen særlig målgruppe for tekstredegørelsen, men i "Versuch einer Bilanz" skriver Kondrup: "Alles ist in einer Prosa schreiben, die von Interessierten ohne Vorkenntnisse lesbar ist."²³⁹ Der gives ikke overgribende historiske indledninger over reception og samtid. Oplysninger om disse forhold bringes lejlighedsvis i punktkommentarerne.²⁴⁰ Punktkommentarerne er

---

²³⁸ Kondrup, «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Trykte skrifter.», 45.

²³⁹ Kondrup, «'Søren Kierkegaards Skrifter' 1993-2012», 27.

²⁴⁰ Principperne for punktkommenteringen redegøres der for i: Joakim Garff, «Regulativ for udarbejdelse af realkommentarer til *Søren Kierkegaards Skrifter*», *Kierkegaard Studies Yearbook* 1996 (1996): 486–

opdelt i verbalkommentarer, der forklarer fremmedsproglige ord og vendinger samt bringer oversættelser af fremmedsproglige passager, og realkommentarer vedrørende realhistoriske forhold og personer samt intertekstuelle referencer. Punktkommentarerne har været med til at klargøre, i hvor høj grad Kierkegaard i sin intertekstualitet var rettet mod samtidens danske filosoffer og teologer, ikke blot udenlandske som man hidtil havde fokuseret på.

Kondrup vurderer, at det er den historiske rekontekstualisering, der tydeligst har haft indflydelse på forskningen, særligt punktkommentarerne: ”Mehrere Biographie und Dissertationen profitierten bereits von den Kommentaren wie von den Erläuterungen.”²⁴¹ Der henvises til forskning af Joakim Garff, Peter Tudvad, Jon Stewart og Lasse Horne Kjældgaard. Disse forskere har alle, på nær Lasse Horne Kjældgaard, været tilknyttet SKC, og man kan formode, at det ikke blot er de enkelte kommentarer, men også forskerfællesskabet på centeret generelt, der har haft betydning for deres forskning.

5.5.1.6 Den elektroniske udgave

Ønsket om en elektronisk udgave i tillæg til den trykte udgave var en væsentlig faktor i behovet for en ny videnskabelig udgave. SKS-E gengiver det samme materiale som SKS-B og har derudover de fordele, at de enkelte dele er forbundet med hyperlinks, og at alle tekstdele i SKS-E er søgbare. Søgefunktionen omtales som interaktiv, da man kan søge i KWIC-format og anvende wildcards og boolske operatorer.²⁴² Digitale udgavers søgbarhed kan i dag virke som en selvfølgelighed, men betydningen af at kunne søge hele forfatterskabet igennem skal ikke undervurderes.

504, doi:10.1515/9783110243987.486; Joakim Garff, «Introduktion til kommenteringen», i *Søren Kierkegaards Skrifter. K1*, Søren Kierkegaards Skrifter (København: Gad, 1997), 50–61.

²⁴¹ Kondrup, «‘Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012», 28; et eksempel på brug af en tekstredegoelse i forskningssammenhæng kan findes i: Poul Behrendt, «Søren Kierkegaards fjorten dage. Kronologien bag vendepunktet i Søren Kierkegaards forfatterskab – i anledning af Tekstredegoelsen for ‘Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift’, SKS K7», i *Danske studier 2003*, red. Merete K. Jørgensen og Flemming Lundgreen-Nielsen, bd. 98 (Viborg: C.A. Reitzels Forlag, 2003).

²⁴² Wildcards kaldes også jokertegn og betyder, at man erstatter et eller flere bogstaver i de ord, man søger med eksempelvis ? (for et bogstav) eller * for flere. Boolske operatorer er logiske søgninger, som i SKS-E vil sige, at man kan søge på alle de ord, man skriver i søgefeltet (boolsk og) eller på mindst ét af dem (boolsk eller). I andre søgemaskiner med boolske operatorer kan det også være muligt at søge med boolsk ikke. I tillæg hertil findes også en brugertilpasset Google-maskine på SKS-E, der er en slags lokal Google søgemaskine, der alene søger på hjemmesiden og ikke hele internettet.

Til sidst i omtalen af den elektroniske udgave kommenterer Kondrup den omstændighed, at der allerede foreligger en digital udgave i form af 1991-udgivelsen fra InteLex, men giver følgende fire indvendinger mod udgaven:

1. Gengiver kun de samlede værker, ikke Pap.
2. Værkerne er ikke forsynede med kommentarer.
3. Søgefunktionen er mere primitiv og mindre fleksibel.
4. Der er tale om en ukritisk reproduktion af teksterne fra SV3, der som tidligere omtalt blev vurderet som de meste fejlbehæftede af de tre *Samlede Værker*.
5. Produktet er kommercielt.

For at tage det sidste punkt først, så er der, som tidligere beskrevet i kapitel 5.4, ikke tale om en direkte gengivelse af SV3. Teksterne har dog ikke gennemgået en dokumenteret eller filologisk tekstkritisk granskning. Der er således slet ikke tale om en i egentligste forstand elektronisk udgave, men om en digitalisering af SV3, hvor der dog udføres et selvstændigt tekstkritisk arbejde. Den metodiske refleksion i forhold til de editionsfilologiske områder er imidlertid så fraværende, at der ikke kan være tale om en form for kritisk digitalisering (jf. kapitel 1.4).

Søgefunktionen er langt fra tilfredsstillende efter nutidige standarder, men blev i samtiden rost for det forskningsmæssige kvantespring den rettelig var.²⁴³

Databaserne gjorde det muligt at gennemsøge forfatterskabet for kerneord eller citater. Udeladelsen af punktkommentarerne fra SV3 og den generelle mangel på overgribende og tekstkritisk kommentering er et problem, som ikke blot er historisk betinget af den endnu uudviklede teoretiske refleksion i forhold til digitalisering, men ligeledes direkte knyttet til McKinnons personlige forskningsinteresser. Hvad angår udeladelsen af Pap., så forekommer det mærkeligt, da dele af Pap. jo var medtaget i McKinnons tidligere udgave fra Inter Edition.

Endelig kritiseres for det femte, at udgaven er et kommercielt produkt, hvorimod SKS, der er bekostet af staten, er frit tilgængelig for alle.²⁴⁴ Fordi udgaven fra Past Masters stadig eksisterer, og den danske stat indirekte medfinansierer udgaven

---

²⁴³ Garff, «Database edition of Søren Kierkegaards Samlede Værker».

²⁴⁴ Kondrup, «'Søren Kierkegaards Skrifter' 1993-2012», 31.

gennem KB's institutionsabonnement, har Kondrups argumenter ikke blot historisk gyldighed i forhold til behovet for en ny udgave. De er stadig aktuelle, idet SKS-E ikke erstattede en dårlig udgave, men nu også konkurrerer mod den.

5.5.4 SKS efter 2013

Da udgaven blev overdraget til KB i 2013 blev hele hjemmesiden kopieret over på en server hos KB, hvorfra udgaven nu kan tilgås på samme internetadresse som hidtil, nemlig sks.dk.²⁴⁵ Denne udgave vil stilles til rådighed på internettet, så længe den bagvedliggende teknik fungerer uden yderligere arbejde. Det var en del af overdragelsesaftalen, at den nuværende platform skal bevares så længe, det er teknisk muligt uden at systemet skal migreres. Aftalen indeholdt desuden en plan om at konvertere SKS-E til et TEI format. Hertil blev pengene fra Augustinus fonden søgt og tildelt, men de var altså ikke nødvendige for den umiddelbare fortsatte drift af siden, som den forelå i 2013. Derimod er konverteringen til TEI en del af en mere langsigtet strategi for bevarelse af udgaven.

I KB's regi er det meningen, at udgaven skal indgå i et større tekstkritisk repository, hvortil nye udgaver også kan indlemmes i fremtiden. Projektet er blevet søsat i 2014 og vil i første omgang resultere i udviklingen af et TEI format, der er overkommeligt for KB at håndtere. Det gældende TEI P5 er i sin fulde udstrækning et meget omstændeligt format med mange mærker, der ikke vurderes relevante for KB's kommende repository. Man ønsker derfor at udvikle et TEI Lite format, der har arbejdstitlen TEI KB. Dette format af TEI er specielt tiltænkt kritiske udgaver, der skal indgå i et særligt repository hos KB med titlen *Chronos*. TEI KB er et pragmatisk valg, da det vil sikre en god og brugelig løsning for KB, men det bliver ikke et format, der eksempelvis kan håndtere manuskripter. Derimod vil det komme til at indeholde mulighed for visning af faksimiler. Formatet er endnu ikke defineret, og det skal igennem en lang testfase med sparring fra eksterne brugere, der kan komme med ekspertvurderinger af formatet. Når formatet ligger klart, vil man påbegynde migreringen af først skemaet til SKS-E og derefter selve teksterne. Denne migrering vil

---

²⁴⁵ Jeg vil gerne takke frontendudvikler Jeppe Eimose Waagstein fra KB for oplysningerne i dette afsnit om flytningen af SKS-E og KB's planer for udgaven.

uvægerligt medføre normalisering af visse ting, da ethvert format udtrykker en tolkning af det opmærkede. Senere hen vil også ADL blive migreret ind i systemet.

Status medio 2014 er altså, at SKS-E vil fortsætte med at være tilgængelig i sin nuværende form, dvs. i version 1.8.1 fra 2014.²⁴⁶ Senere vil den så også blive tilgængelig i et af KB opbygget repositorie, hvori ADL også vil indgå og i fremtiden måske nye udgaver. Hvor lang tid SKS-E vil kunne fortsætte i sin nuværende form er uvist, og når det ikke længere er muligt at opretholde siden, vil den altså alene være tilgængelig via repositoret. Det der imidlertid er væsentligt at fremhæve er, at begge udgaver vil være statiske websider, det vil sige sider, hvis indhold man ikke umiddelbart kan ændre og redigere i. For den version, der vil blive tilgængelig i 'Chronos' vil det være muligt at ændre i de deskriptive metadata for siden, men ikke at ændre direkte i selve indholdet. SKS-E bliver med andre ord ikke en vidensside, og som det ser ud nu, vil den heller ikke komme i nye versioner. Det betyder, at SKS-E ikke vil blive opdateret med nyt indhold.

5.6 Læserroller

Jeg vil nu gennemgå selve udgaven. Der er som sådan ikke tale om en fuldstændig eller udtømmende analyse, hverken af hjemmesiden eller enkeltværker. I forlængelse af opstillingen af de tre læserroller i afhandlingens første del, vil jeg i dette afsnit berøre forskellige punkter, der er relevante for udfyldelsen af rollerne, og som desuden indgår som essentielle dele af SKS, eksempelvis den gratis adgang til SKS-E.

5.6.1 Læser

En kort opsummering af min opfattelse af læseren i rollen som læser kan lyde: læseren er interesseret i værket og søger igennem sin læsning en forståelse og eventuel tolkning af værket. Læseren tilegner sig værket gennem tekster, der findes i konkrete dokumenter. Der er ikke tale om læsning som en singular begivenhed, der efterfølges af

---

²⁴⁶ Version 1.8 er fra januar 2013, og er den version, der blev overleveret til KB. I mellemtiden er der indført en mindre rettelse af Karsten Kynde, så den nuværende version hedder 1.8.1. Det vil altså være muligt at indføre rettelser, men det er på nuværende tidspunkt ikke tænkt som en aktiv del af arbejdet med SKS-E hos KB.

en eventuel indtræden i rollen som bruger. De to roller udfyldes i en evig vekselvirkning, hvor læseren kan træde ind og ud af rollerne efter behov.

Selve læsningen kan karakteriseres som fremadskridende og progressiv, men ikke nødvendigvis som et uafbrudt tidsligt forløb. Gennem læsningen gøres stop, der kan indbefatte at flytte sig helt fra læsningen (eksempelvis hente kaffe), men som også kan bestå i at indtræde som bruger eksempelvis gennem notering, opslag m.m. og afstikkere i og uden for værket. Det er ikke læsningen i sig selv, jeg er interesseret i, eller som er central for denne læserrolle, men de mulighedsbetingelser, der skal være til stede i en videnskabelig udgave for at sikre en tilfredsstillende udfyldelse af rollen. Derfor har jeg i dette afsnit valgt at fokusere på adgangen til udgaven samt muligheden for hermeneutisk fordybelse, som var knyttet til opfattelsen af tilstedeværelse i kapitel 4.2.

5.6.1.1 Adgang til udgaven

Når vejen til værket går gennem dokumenter, vil der forud for læsningen altid være en forberedelsesfase, hvor værket findes frem og gøres tilgængelig for læsning. For trykte bøger er dette en udpræget fysisk handling, hvor et objekt (bogen) på en eller anden måde placeres foran læserens øjne. Hvis bogen ligger på bordet, er det blot at drage den hen til sig og slå op det relevante sted, men er bogen langt væk, kan det eventuelt kræve dage at sætte sig i besiddelse af den (ved køb eller lån), og bogen må flyttes fysisk fra enten boghandleren, posthuset eller biblioteket hen til læseren. Denne fysiske indledende manøvre er imidlertid ikke værkspecifik, det er derimod tilgængeligheden af og adgangen til udgaven.

SKS, som er indbefattet af pligtaflæringen, kan enten lånes fra et bibliotek (SKS-B), erhverves til besiddelse, altså ved at man køber bøgerne (SKS-B), eller tilgås online (i privat eller offentligt regi, eksempelvis på biblioteket). Lad os gennemgå disse mulighedsbetingelser for adgang til udgaven punkt for punkt. Vi starter med køb af bøgerne og går derefter videre til lån og online adgang. Ønsker man at eje en komplet udgave, er det en bekostelig omgang. SKS-B sælges i pakker med tekst- og kommentarbind til 525 kr. stykket. Bind 2 og 3, der indeholder *Enten – Eller*, sælges dog samlet med det dertil hørende kommentarbind K2-3. Denne pakke koster 625 kroner. Derudover kan man købe alle 55 bind samlet til 14.275 kr., hvilket dog ikke

giver nogen besparelse. Den samlede pris på 14.175-14.275 kr. vil sandsynligvis kun appellere til de færreste.

Da SKS begyndte at udkomme, forestillede man sig, at den digitale udgave ville være en form for appendiks, udgivet på cd-rom og til salg i handlen på samme måde som de trykte bøger. I et informationsmateriale udsendt af Gads Forlag i forbindelse med udgivelsen af den fjerde pakke af SKS i november 1999, lover forlaget: ”Køber De hele værket, får De den elektroniske version gratis, når værket er afsluttet.”:

Informationsmateriale vedr. *Søren Kierkegaards Skrifter*, november 1999.

Informationshæftet oplyser om de tidligere udkomne bind og udgivelsesplanerne for de fremtidige bind, og så indeholder den en bestillingskupon, der kan anvendes til allerede udkomne såvel som fremtidige udgivelser. Og det er altså i forbindelse med denne bestilling, at læseren også stilles den elektroniske version i udsigt, kvit og frit.

Da den ottende pakke skal udkomme i 2002 udsender forlaget et tilsvarende informationsmateriale, hvor man igen lover, at den elektroniske version følger gratis med, såfremt man bestiller og køber alle bind. I 2001 blev Karsten Kynde ansat på fuld tid som datalog på udgaven. Kort herefter blev planerne om en cd-romløsning droppet til fordel for en netbaseret udgave. Det er ikke svært at forstå, hvorfor man satsede så meget på cd-rom-udgaven, at man inddrog den i

subskriptionstilbuddet. Man havde jo allerede McKinnons udgave at læne sig op ad, der i 1995-2008 blev distribueret på cd-rom. Internetadgangen var desuden endnu begrænset og bekostelig.

Ønsker man at låne SKS-B, så er det muligt fra alle biblioteker i Danmark, både kommune-, forsknings- og fagbiblioteker. Gennem det fælles online katalog bibliotek.dk kan man søge i alle danske biblioteker, og afhængigt af hvilke(t) bibliotek man er tilmeldt bestille materialet hjem hertil. Søgningen på bibliotek.dk er en såkaldt integreret søgning, hvor man via ét søgefelt søger i en databrønd, der indeholder mange forskellige typer materiale (bøger, artikler, hjemmesider, lyd m.m.).²⁴⁷ Søgning i en databrønd via ét enkelt søgefelt kendes også fra Google, og det er efterhånden blevet en standardiseret måde at søge på, nu også på de danske biblioteker, der dog stadig tilbyder mulighed for avanceret søgning på eksempelvis forfatter eller titel.

Succeskriteriet for integreret søgning må være, at søgningen leverer relevante resultater på de mest åbenlyse søgninger. En søgning på ”Søren Kierkegaards Skrifter” (inklusive anførselstegnene – hvilket betyder, at man søger på det præcise udtryk, en såkaldt søgestreng) på bibliotek.dk giver adgang til SKS som den 9. post. Jeg gentog søgningen hos Københavns Biblioteker, hvor SKS kom op som det første resultat. I REX var alle bindene samlet under en post, mens Københavns Biblioteker gav en post for hvert bind, der som default var sorteret efter ’relevans’, hvorfor rækkefølgen virkede noget tilfældig. En søgning på ’Søren Kierkegaard’ (uden anførselstegn) opgav jeg imidlertid hurtigt. Eksempelvis resulterede denne søgning på REX i 5784 resultater, hvoraf SKS ikke var blandt de 100 første.

Meningen med denne søgehistorik er ikke at analysere eller udtømmende beskrive bibliotekernes søgefunktioner. Hensigten er at demonstrere, hvorledes det uden den præcise titel ”Søren Kierkegaards Skrifter” kan være svært at finde udgaven frem på biblioteket. Det er alt andet lige ufordelagtigt for et værk, der måske ikke er den primære formidler af Kierkegaards forfatterskab til den brede offentlighed, men så i

---

²⁴⁷ DBC (Dansk Bibliotekscenter), der er et offentligt ejet aktieselskab, varetager bibliotekernes bibliografiske og systemmæssige infrastruktur, bl.a. gennem bibliotek.dk og DanBib. Sidstnævnte er et fælleskatalog for alle biblioteker og huser den databrønd, der søges i på bibliotek.dk. Se mere på: <http://www.dbc.dk/> og <http://www.danbib.dk/> (sidst tilgået 30. juni 2014). Databrønd defineres i *Informationsordbogen* som: ”Fælles, normaliseret datagrundlag i forbindelse med systemer til samsøgning.” Birger Hjørland, «Databrønd», *Informationsordbogen*, 20. oktober 2013, <http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=3156> (sidst tilgået 31. oktober 2013).

hvert fald den mest pålidelige, og den man som udgangspunkt bør anvende i undervisnings- og forskningsøjemed.

I bibliotekssammenhæng er altså både SKS-B og SKS-E tilstedeværende for mulig læsning, mens de dog konkurrerer med andre udgaver af værkerne og kræver forhåndskendskab til titel eller udgiver. Bibliotekernes nye integrerede søgninger i databrønde trænger til en form for raffinering, hvilket er undervejs med oprettelsen af Danskernes Digitale Bibliotek (DDB), der skal gøre elektroniske og internetbårne materialer mere tilgængelige.²⁴⁸ Google, der formentligt indgår i de fleste studerende og forskeres søgestrategier, leverer et godt resultat. Mange litterære værker, hovedsageligt hvor ophavsretten er udløbet, findes online i fuldttekstversion. At søge på internettet virker derfor som et naturligt første skridt for de fleste. En søgning på 'Søren Kierkegaard' (uden anførelsestegn) har SKS-E på en tredjeplads, kun overgået af Wikipedia og Den Store Danske. Hvis læseren derfor starter sin søgning på Google, vil han som det første blive opmærksom på udgaven. Man vil derfor sandsynligvis ende i SKS-E snarere end hos eksempelvis Intalex eller Google Books, hvor Kierkegaards forfatterskab også er tilgængeligt, hvis man ønsker at læse værkerne online. For en dansk læser er der altså et valg mellem SKS-B og SKS-E, hvilket oplyses ved en bibliotekssøgning.

5.6.1.2 Hermeneutisk fordybelse

I forhold til udfyldelsen af rollen som læser er mulighederne for hermeneutisk fordybelse altafgørende. Herved forstår jeg, at læseren kan engagere sig i teksterne på en måde, der muliggør koncentreret læsning. Man vil intuitivt ane, at de to udgaver på dette punkt repræsenterer vidt forskellige muligheder. Som beskrevet i kapitel 4.4 er funktionalitet et vigtigt aspekt i forhold til læserrollen, hvilket i det følgende vil blive analyseret ud fra en boghistorisk tonet gennemgang af teksternes materielle og typografiske kvaliteter.

SKS-B er boghåndværksmæssigt en pragtudgave. Den er velgennemtænkt, af stor kvalitet og særdeles læsevenlig. Hvor det i faglitteraturen er sparsomt med beskrivelser af designmæssige forhold vedrørende SKS-E, så er billedet et helt andet for

---

²⁴⁸ Se mere på DDB's website: <http://www.danskernesdigitalebibliotek.dk/> (sidst tjekket 28. oktober 2014).

SKS-B. Interessen for materialiteten i Kierkegaards trykte og utrykte tekster og dokumenter har været stor i redaktionen for SKS. Jeg har tidligere omtalt udgivelsen *Skriftbilleder*, hvor redaktørerne fortæller Kierkegaardarkivets historie, også fra et typografisk og materielt synspunkt. Kierkegaards trykte forfatterskab har været genstand for lignende analyse, nemlig i *Tekstspejle. Om Søren Kierkegaard som bogtilrettelægger, boggiver og bogsamler* fra 2002 ved Niels Jørgen Cappelørn, Gert Posselt og Bent Rhode. Sidstnævnte er grafiker og var ansvarlig for den typografiske tilrettelæggelse af SKS. Søren Kierkegaard var sin egen bogtilrettelægger, og han var meget optaget af formgivningen af de trykte bøger. Derfor virker det naturligt at tillægge Kierkegaards egen formgivning stor betydning i tilrettelæggelsen af en ny udgave af hans samlede skrifter.²⁴⁹ Imidlertid er SKS i lige så høj grad udtryk for en viden om og interesse for bogdesign hos redaktørerne.

De 55 bind i SKS er indbundet i gråblåt shirting med smudsbind i en klarere blå. Den firdelte inddeling af SKS er typografisk præsenteret ved blandt andet brug af fire forskellige farver på ryggen (blå: trykte skrifter, grøn: utrykte skrifter, orange: journaler og notesbøger, lilla: løse papirer og hvid: breve og dedikationer) – og disse farvekoder går igen i både SKS-B og SKS-E. Materialiteten af SKS-B er med til at give udgaven dens monumentale karakter. 55 bind af høj bogteknisk kvalitet kaster ved deres umiddelbare tilstedeværelse autoritet af sig. Bent Rhode stod for den typografiske tilrettelæggelse af SKS, hvilket han har beskrevet i erindringshæftet ... *at typografere Kierkegaard* fra 2008.²⁵⁰ Rhode blev inddraget i udgivelsesarbejdet på et tidligt stadie, og man tilrettelagde alle 55 bind fra starten, herunder det bredere format til afdelingen med journaler, papirer og notesbøger. Erindringshæftet vidner om et tæt samarbejde mellem Rhode og redaktionen samt stor interesse og sans for typografiske detaljer hos sidstnævnte.

Et andet materielt punkt, der bærer et personligt præg, er valget af papirkvaliteten, der er syrefrit papir med en relativ høj gramvægt, mat og let tonet. Johnny Kondrup har engang fortalt mig, at det også var et eksplicit valg, fordi man ikke

---

²⁴⁹ Et andet eksempel på analyse af Kierkegaards typografiske virkemidler findes i: Johnny Kondrup, «Ekspressiv typografi hos Søren Kierkegaard?», i *Litterat på eventyr: festskrift til Finn Hauberg Mortensen*, red. Erik Damberg, Harry Haue og Jørgen Dines Johansen (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006), 39–57. Her diskuteres også hvorledes de typografiske virkemidler kan repræsenteres i SKS.

²⁵⁰ Bent Rhode, ... *at typografere Kierkegaard* (Esbjerg: Rosendahls Bogtrykkeri, 2008).

ønskede en dårlig papirkvalitet, der med tiden ville risikere at gulnes. Bogdesignet er næsten blevet et brand for udgivelsen og har fundet genanvendelse i de oversættelser af SKS som forskningscenteret har været involveret i. SKS-B er særdeles læsevenlig i sit skriftbillede, og delingen i tekst- og kommentarbind gør det let at fordybe sig i teksten, samtidig med at kommentarerne kan være tilgængelige ved siden af den opslåede bog. En enkelt indvending kan gøres mod papirets høje gramvægt, der besværliggør at holde et opslag åbent. I den engelske oversættelse fra Princeton University Press, der bruger samme skriftbillede, mathed, farvetoning og papirkvalitet, har papiret dog en mindre vægt, hvilket bedrer læseoplevelsen.

Formen på den endelige udgivelse og omsætningen af Kierkegaards egne typografiske signaler har altså været et pejlemærke fra begyndelsen af centerets virke. Det var også nødvendigt, da man havde forpligtet sig på tidligt i forløbet at udgive de første bind. Anderledes stod det til med SKS-E, der første gang blev lanceret i 2007. Der blev i den forbindelse udsendt en pressemeddelelse, der orienterede om de offentliggjorte skrifter, resursefilerne og søgefunktionen. Desuden findes i pressemeddelelsen følgende bemærkning om siden: ”Kierkegaardprofilen på forsiden af **sk.s.dk** er efter tegning af billedkunstneren Peter Brandes, og det grafiske design er lavet af Karen-Margrethe Österlin.”²⁵¹ I hjemmesidesammenhænge er denne oplysning interessant, fordi det sjældent er formen, men snarere indholdet der fokuseres på. Oplysningen er imidlertid ikke uvæsentlig for en forståelse af SKS-E’s tilblivelse, der i tilrettelæggelse og design har gennemgået en proces, der minder om SKS-B.

Først og fremmest var fokus rettet mod det endelige design, og hvordan udgavens enkelte dele grafisk skulle passe sammen. Processen har været først at etablere den trykte udgaves design og indhold og derefter overføre materialet til SKS-E. At bogen har været det primære medie, og at medarbejderne selv har haft betydning for udformningen af det endelige resultat, forvisses man desuden om i følgende beskrivelse fra Karsten Kynde vedrørende udgivelsen af SKS-E:

Ved konstruktionen af den elektroniske version af *SKS* har målet været at genbruge mest muligt af det materiale, som allerede var produceret til bogversionen, men i en form, der egner sig for en computer. Vi har forsøgt

---

²⁵¹ «Læs Kierkegaard på nettet», Søren Kierkegaard Forskningscenteret, <http://www.sk.ku.dk/presse/presse.pdf> (sidst tilgået 19. september 2014).

at undgå en for direkte kopiering fra bogside til skærm, hvis vi på nogen måde har kunnet finde på noget bedre. Dette er – indrømmet – ikke altid lykkedes. Først og fremmest skrev Kierkegaard bøger og bør tilegnes ved at læse bøger. Den elektroniske version skal bruges til at søge, til at krydslæse og som en effektiv måde at gå til et stort forfatterskab, men det er for de fleste ubehageligt at læse store tekstmængder på en skærm. Også for den tekst, der hidrører fra udgiverne selv, kommentarer osv., må vi acceptere at fokus er lagt på, hvordan resultatet vil fremtræde i en bog. Dels fordi bogversionen blev udgivet før den elektroniske version, dels fordi det nu engang er sådan filologer tænker.²⁵²

Der behøves vist ikke flere ekspliciteringer af bogens forrang over hjemmesiden. De historiske omstændigheder har spillet en afgørende rolle. Det forhold, at bøgerne blev udgivet først, har betydet, at kodningsarbejdet i starten primært var rettet mod bogudgivelsen, hvoraf det første bind som sagt lå færdig allerede i 1997. I denne forbindelse havde man ikke etableret digitale udgaver af forarbejderne, der jo skulle bruges til den synoptiske visning i SKS-E. Dette arbejde lå stille i nogle år, og da man igen kastede sig over det i forbindelse med offentliggørelsen af SKS-E, blev der udarbejdet en testmodel (2004). Man arbejdede videre med planerne, men droppede dem endeligt omkring 2008, hvor version 1.2 blev offentliggjort.²⁵³

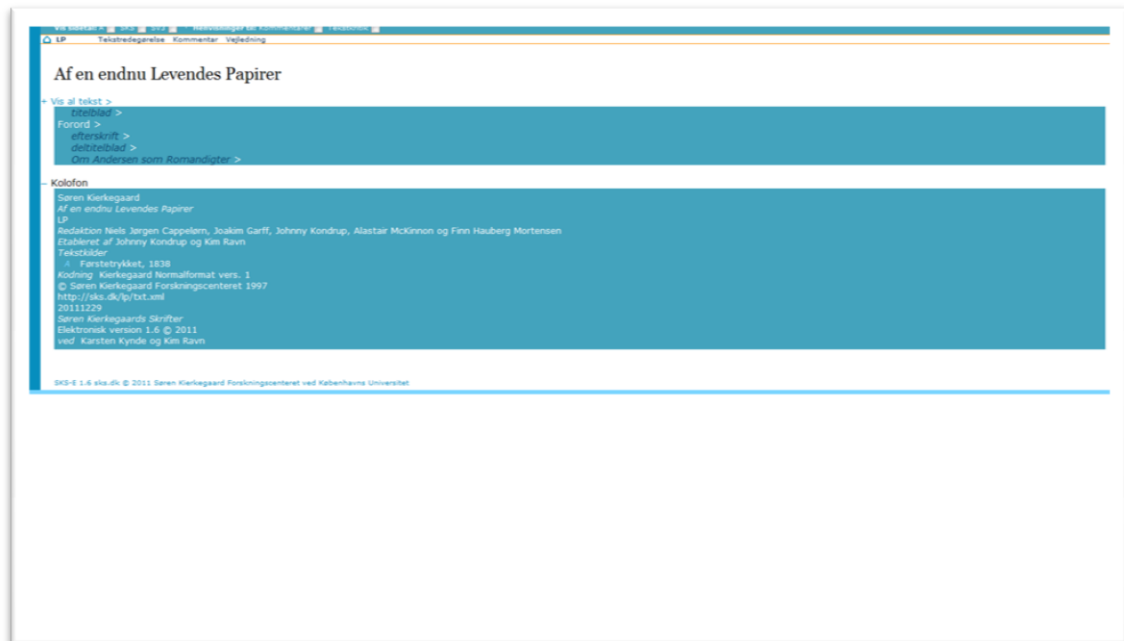
Hvorvidt SKS-E blev underprioriteret er et spørgsmål, der vanskeligt lader sig besvare. At bogudgivelsen har været det primære pejlemærke for det videnskabelige udgivelsesarbejde synes imidlertid korrekt. Og at denne interesse for formgivning har været afgørende for selvforståelsen i projektet synes også understøttet af pressemeddelelsen. Det står dog fast, at visningen og den hypertextuelle sammenkædning af de enkelte dele i SKS-E har været et vigtigt punkt, og visuelt er sammenhængen mellem SKS-B og SKS-E tydelig. Selve læsningen af SKS-E er dog ikke så venlig.

---

²⁵² Karsten Kynde, «Digitale smuler – Kierkegaard på nettet», i *At være sig selv nærværende : festskrift til Niels Jørgen Cappelørn*, red. Joakim Garff, Ettore Rocca & Pia Søltoft ([Kbh.: Kristeligt Dagblads Forlag, 2010]), 536–537, <http://www.sk.ku.dk/kynde/njc.pdf> (sidst tilgået 31. oktober 2014).

²⁵³ Ibid.

Når læseren vælger et værk i SKS-E skal han trykke OK til at teksten vises i et nyt vindue (vælges annuller vises den i samme vindue):

Skærmprent af det elektroniske titelblad til *Af en endnu Levendes Papirer* i SKS-E.
<http://sks.dk/LP/txt.xml> (sidst tjekket 3. juli 2014).

Med default skriftstørrelse i skærmvinduet ser titelbladet ud som i illustrationen, men læseren kan selv zoome ind i sin skærm og få teksten til at fylde hele vinduet. Øverst findes en bjælke, hvor man kan vælge at få vist alternative sidetal samt henvisninger til kommentarer og tekstkritik. Desuden er der indsat links til tekstredigering, kommentar og vejledning.

Selve værkets tekst er foldet sammen og ikke umiddelbart synlig på skærmen, der vises først en indholdsoversigt, hvoraf værkets enkelte dele fremgår. Læsningen kræver således endnu et skridt, nemlig at teksten udfoldes, hvilket kan ske delvist eller samlet, og man kan lettere vælge at starte et andet sted end side 1. Udfoldet ser skærbilledet således ud:

Skærmprent af indledningen til *Af en Endnu Levendes Papirer* med teksten foldet ud,
<http://sks.dk/LP/txt.xml> (sidst tjekket 3. juli 2014).

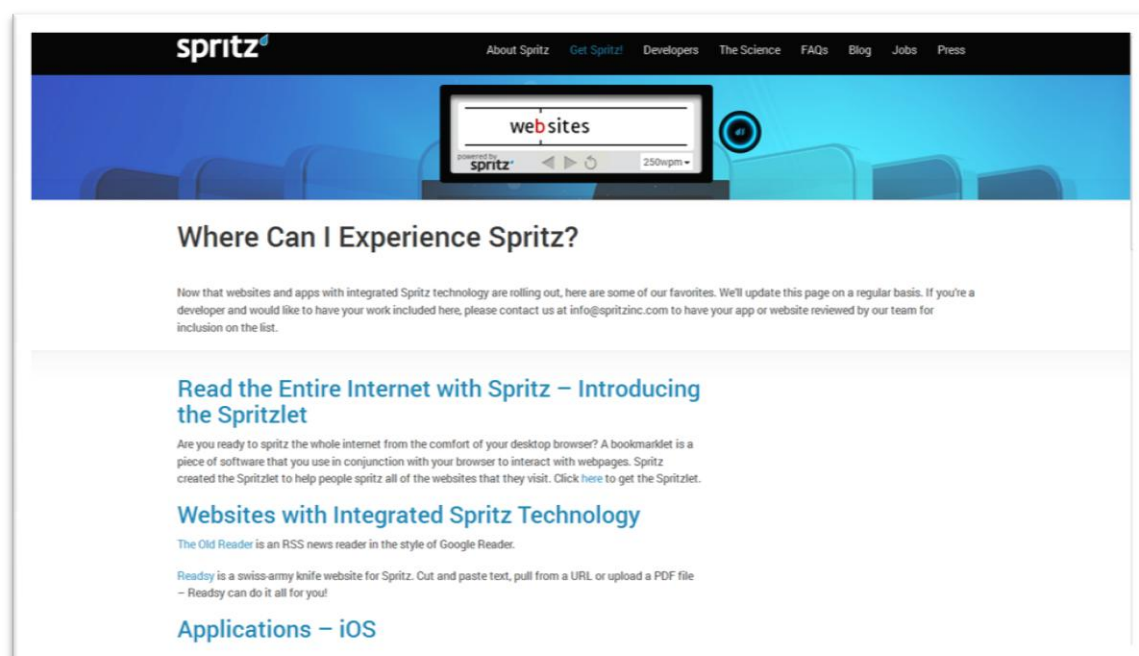
Igen gælder at skriftstørrelsen her er default for Firefox og kan forstørres, hvorved læsningen lettes, selvom tekstblokken stadig fremstår meget massiv. Visningen er struktureret efter realteksten og Kierkegaards alinea respekteres. Læseren kan tilpasse materialteksten til en præsentation som hun finder bedst egnet til læsning. Desuden kan teksterne printes gennem browseren, hvilket giver brugbare resultater. Der findes dog ingen direkte printfunktion.

Som vi skal se i næste afsnit er SKS-E god for brugeren, men lader en del tilbage at ønske i forhold til læseoplevelsen. Den visuelle repræsentation på skærmen er en mindre vigtig faktor for digitale tekster, fordi den er så let at modificere. Bedre havde det derfor været om kildefilerne var blevet udbudt i forskellige formater, som læseren kan vælge alt efter erfaring og personlig smag. Et forbilledligt eksempel i denne henseende er Henrik Ibsens Skrifter, der både tilbyder skærmvisning af værkerne samt download i forskellige formater (xml, pdf, epub og kindle).²⁵⁴ Man er nødt til selv at styre visningen med digitale tekster, og jo større fleksibilitet man tilbydes, jo lettere er det for læseren at få teksten vist, som han/hun bedst kan arbejde med det.

²⁵⁴ Kindle er ikke et format, men en e-bogslæser fra Amazon, der benytter e-bogsformatet MobiPocket og som desuden kan læse pdf-filer.

Da SKS-E blev overdraget til KB ønskede man at bevare udgaven i dens nuværende form, herunder også den visuelle repræsentation. Nogle digitale samlinger, ADL er et glimrende eksempel, kan fortsætte med at fungere som de så ud ved deres lancering, men man må forvente, at når den tekniske understøttelse af de nuværende sider ikke længere kan opretholdes, og siderne må migreres til andre tekniske miljøer, så vil det også for betydning for udgavens udseende, eventuelt også dets indhold. Læsningen af digitale tekster udvikler sig i retninger de færreste har været i stand til at forestille sig. En digital videnskabelig udgave må derfor have fokus på input snarere end output, og det vil være ønskværdigt med flere outputformater på SKS-E i fremtiden.

Applikationen 'Spritz' er et eksempel på et værktøj, der udnytter de digitale teksters muligheder for nye læsestrategier. Formålet er at øge læsehastigheden for digitale tekster, herunder e-bøger og websider. Applikationen viser teksten ord for ord i en lille firkantet kasse og udpeger de enkelte ords ORP (Optimal Recognition Point) udpeges. ORP er ifølge producenten et genkendelsespunkt i ord som øjnene leder efter, når de med flimrende bevægelser flytter sig hen over en tekst.²⁵⁵ Teksten vil således blive afspillet ord for ord i en kontinuerlig strøm lig den måde man hører musik på.

²⁵⁵ En nærmere beskrivelse af forskningen og teknikken bag applikationen kan findes på firmaets hjemmeside: «Spritz – The Science», <http://www.spritzinc.com/the-science/> (sidst tjekket 3. juli 2014).

Man kan forestille sig, at en applikation som denne ikke blot kan øge læsehastigheden, men samtidig isolere teksten og dermed afskærme den fra forstyrrelser. Med en applikation som denne vil læseren ikke opleve nogen trang til at klikke sig videre. Den vil med andre ord være et hjælpemiddel til bedre indtagelse af læserollen. Denne kontekstfrie læsning kan imidlertid virke kontraintuitiv for den videnskabelige udgave, der netop fokuserer på intertekstuelle relationer og kontekstualisering, men det skyldes sandsynligvis at brugerrollen har haft forrang over læserollen. Selvom en videnskabelig udgave primært betragtes som en forskningsressource, hvor tekster studeres, så er det med applikationer som Spitz muligt at indbygge flere udgavetyper i en og samme udgave. En historisk-kritisk udgave kan således indlejre en læseudgave.

5.6.2 Bruger

Når læseren indtager rollen som bruger er hovedinteressen at skabe mening og forbindelser mellem udgavens forskellige dele for bedre at forstå værket, herunder værkets forskellige tekster og dokumenter. Desuden vil brugeren eventuelt anvende udgaven og dens tekster i andre sammenhænge. Jeg vil i dette afsnit berøre udgavens egenskab af autoritativ reference, brugen af kommentarer og tekstkritiske noter, de forskellige resursefiler samt adgangen til xml-filerne og nogle af de muligheder det åbner for.

5.6.2.1 SKS som *autoritativ reference*

På grund af de mange eksisterende kritiske udgaver af Søren Kierkegaards værker (SV1, SV2, SV3 og Pap.), har det tidligere været svært at give entydige referencer til enkeltværker. SKS forsøger at komme denne problematik til livs ved at bringe sidetal for både manuskripter, førsteudgaver, SV3 og i den elektroniske udgave desuden sidetal fra SKS-B. Derudover kan man også ved hjælp af en række konkordanser slå tekststeder fra alle de tidligere kritiske udgaver samt førsteudgaverne direkte op i SKS-E. Den elektroniske udgave giver således en unik mulighed for citatverificering og let adgang til de henviste skrifter. Sidekonkordansen fungerer som en søgemaskine:

	SKS	SV1	SV2	SV3
LP Af en endnu Levendes Papirer	1	XIII	XIII	1
BI Om Begrebet Ironi	1	XIII	XIII	1
EE1 Enten – Eller. Første Deel	2	I	I	2
EE2 Enten – Eller. Anden Deel	3	II	II	3
G Gjentagelsen	4	III	III	5
FB Frygt og Bæven	4	III	III	5
PS Philosophiske Smuler	4	IV	IV	6
BA Begrebet Angest	4	IV	IV	6
F Forord	4	V	V	5
2T43 To opbyggelige Taler	5	III	III	4
3T43 Tre opbyggelige Taler	5	III	III	4
4T43 Fire opbyggelige Taler	5	IV	IV	4
2T44 To opbyggelige Taler	5	IV	IV	4
3T44 Tre opbyggelige Taler	5	IV	IV	4
4T44 Fire opbyggelige Taler	5	V	V	4
TTL Tre Taler ved tænkte Leiligheder	5	V	V	6
SLV Stadier paa Livets Vei	6	VI	VI	7-8
AE Afsøttende uvidenskabelig Efterskrift	7	VII	VII	9-10

Skærmprent af sidekonkordansen: <http://sks.dk/sidek/sidek.asp> (sidst tjekket 23. maj 2014)

Skærmprintet viser siden med sidekonkordanser, der består af både et søgefelt og en liste over alle værkerne. I søgefeltet kan man lave et direkte opslag ved hjælp af sidetallene fra en af de fem udgaver. Man vælger det værk, der skal søges i, samt den udgave, der skal søges efter, hvorefter man bliver bragt direkte til det relevante sted. Ved at klikke på et af værkerne i listen nedenunder søgefeltet bliver et nyt vindue åbnet med en sidekonkordans inddelt efter afsnit.

I SKS-E findes der yderligere tre konkordanser: en over samtlige ord i Kierkegaards tekster samt to over forholdet mellem optegnelserne i *Breve og Aktstykker* (herefter forkortet B&A) og SKS og mellem Pap. og SKS. Jeg vil gemme beskrivelsen af ordkonkordansen lidt og koncentrere mig om de tre øvrige, der er relevante i forhold til en standardiseret henvisningspraksis. B&A-konkordansen, Pap.-konkordansen samt sidekonkordanserne har til formål at gøre det muligt at slå henvisninger til disse op i SKS-E. Eksempelvis kan man med en henvisning til et nummer i B&A slå det relevante dokument-, brev-, journal-, papir- eller dedikationsnummer op i SKS-E. Det samme gælder for henvisninger til Pap., hvor konkordansen giver det relevante sted i SKS samt et klikbart link til stedet i SKS-E.

Forskellen mellem de to er, at Pap. dækker et større materiale end SKS, nemlig en række manuskripter til trykte og utrykte skrifter. Disse er dog (endnu) ikke at finde i SKS-E, hvorfor der ikke findes klikbare links, men alene angivelser af korttitlen

for det skrift manuskriptet hører til samt dets nummer, som det er anført i værkets tekstredegørelse i SKS. I vejledningen til Pap.-konkordansen er det forklaret, at henvisninger til SKS falder i tre dele: journaler, notesbøger og papirer; utrykte skrifter og endelig manuskripter til trykte eller utrykte skrifter. Om sidstnævnte gruppe skrives: ”Disse er endnu ikke etableret i *SKS-E*.” Det antydes altså, at de med tiden vil være at finde på SKS-E. Vejledningen blev udarbejdet til version 1.7 i 2012, men manuskripterne er ikke indlemmet i version 1.8.1, der er den sidst opdaterede version.²⁵⁶

Med konkordanserne er det altså muligt at lave opslag både fra de andre udgaver til SKS og den anden vej rundt. Ved et opslag får man leveret det relevante optegnelsesnummer, og derefter kan man vælge at blive bragt til tekststedet. Dette er i øvrigt også relevant i forhold til den standardiserede henvisningspraksis, der er etableret med udgivelsen af SKS, hvor der henvises til bindnummer og sidetal fra den trykte udgave, eksempelvis ’*SKS* 4, 99’. Altså bind 4 i SKS, side 99, der i øvrigt indeholder titelbladet til *Frygt og Bæven*. Forskningscenteret har været aktivt i etableringen af dette standardiserede henvisningssystem, som eksempelvis er gældende for centerets udgivelser *Kierkegaard Studies Yearbook* og *Kierkegaard Studies. Monograph Series*, begge på forlaget De Gruyter i Berlin.²⁵⁷ Det har været et erklæret mål at danne denne konsensus for referencer inden for forskningen i Kierkegaard. Niels Jørgen Cappelørn har udtalt, at i hvert fald de forskere, der har været i kontakt med centeret, har lært den korrekte henvisningsstil.²⁵⁸ For fremtiden vil det altså være muligt at lave entydige referencer til Kierkegaards forfatterskab, og så længe der henvises til udgaver, hvis sidetal er medtaget i SKS, kan man også slå op via disse referencer i SKS-E.

5.6.2.2 Brug af kommentarer og tekstkritiske noter

SKS-B har valgt at bringe de tekstkritiske noter nederst på siden adskilt fra Kierkegaards egen tekst af en streg, der går fra margin til margin. Denne streg er synlig på alle sider, hvad enten der bringes tekstkritiske noter eller ej. Kierkegaards egne noter er adskilt fra hovedteksten med en mindre streg i venstre margin. Øverst på siderne findes ligeledes en gennemgående streg, hvorover sidetal, titel og deltitel er bragt.

---

²⁵⁶ «Pap.-konkordans. Vejledning», http://sks.dk/vejl/papk_d.xml (sidst tilgået 23. maj 2014).

²⁵⁷ Henvisningspraksissen findes beskrevet i fem forfattervejledninger på forlagets hjemmeside: «Kierkegaard Studies Yearbook», De Gruyter, <http://www.degruyter.com/view/j/kier?rskey=4LGyth&result=1> (sidst tjekket 2. juli 2014).

²⁵⁸ Samtale med Niels Jørgen Cappelørn, 2014.

Adskillelsen af de forskellige tekstlag er overskuelig, og man er aldrig i tvivl om, i hvilket lag man befinder sig. De tekstkritiske noter kan man let springe til eller vælge at ignorere alt efter temperament.

Kommentarbindene bringer side- og linjetal for skriftbindet sammen med et lemma for det kommenterede tekststed. Kommentarerne er lette at bruge, selvom det fysiske spring mellem de to bind afbryder læsningen forholdsvis lang tid. Da de kommenterede tekststeder ikke er udpeget i Kierkegaards tekst, må brugeren hele tiden følge med i kommentarbindet eller gå til kommentarbindet, når han vurderer, at der eventuelt må findes en kommentar til det læste. For brugere på universitetsniveau og opefter vurderes kommentarerne at være lette at anvende og ligner i øvrigt i form systemet fra eksempelvis Danske Klassikere, der dog bringes bagerst i tekstbindene og ikke i separate bind. Punktkommentarerne i SKS er dog opbygget efter et præcist og velbeskrevet system, jf. brugervejledningen ”Kommentarernes udformning.” Vejledningen er trykt i K1 sammen med en overordnet indledning, de tekstkritiske retningslinjer for de trykte skrifter og en liste over standardforkortelser.²⁵⁹ Listen over standardforkortelserne er den eneste, der gengives i samtlige kommentarbind.

I SKS-E er forholdet mellem noterne og hovedteksten selvsagt en anden, idet forbindelsen mellem dem gives i form af et hyperlink. Punktkommentarerne og de tekstkritiske noter vises ikke som default, men skal aktivt vælges til i tilvalgs- og navigationsbjælken. Det kræver igen et forhåndskendskab fra brugerens side, men modsat i SKS-B har brugeren af SKS-E altid en vejledning ved hånden, der forklarer alle disse aspekter.²⁶⁰ Ydermere er denne vejledning skrevet specifikt til den elektroniske version og forfattet af datalogen Karsten Kynde.²⁶¹ Går man til vejledningen ser man altså straks, hvad de forskellige tilvalgsmuligheder dækker over, og man præsenteres desuden for et klikbart link til yderligere forklaringer, der slet og ret kaldes ”Kommentar” (forfattet af Kim Ravn) og ”Tekstkritik” (forfattet af Karsten Kynde og Kim Ravn).

Disse vejledninger er skrevet i et letlæseligt sprog og forklarer grundigt, hvad de enkelte dele dækker over. Eksempelvis forklares betegnelsen ’lemma’ i

---

²⁵⁹ SKS 1, 7-64

²⁶⁰ «Vejledning til enkeltfunktioner».

²⁶¹ Der står ingen forfatter i selve vejledningen, men vælger man at få vist xml-filen fremgår navnet af den ’header’ (den digitale teksts kolofon), som bringes øverst i alle filerne.

kommentarvejledningen (SKS-E), men ikke i retningslinjerne (SKS-B). Man kan overveje om målgrupperne for de to versioner er forskellige, men som tidligere nævnt definerer ingen af udgaverne deres målgrupper. Forskellen skal nok snarere forklares med de omstændigheder, at vejledningen og retningslinjerne er skrevet med 10 års mellemrum (henholdsvis 2006 og 1996) og af forskellige forfattere. Ikke desto mindre påtager vejledningen sig at forklare mere end retningslinjerne i overensstemmelse med de forskellige færdigheder, det kræver at udfylde brugerrollen.

5.6.2.3 Resursefiler

Et centralt punkt for digitale videnskabelige udgaver er, at de ikke har samme fysiske begrænsninger som trykte bøger. Kontekstuel ekstrapmateriale har derfor principielt kun relevanskriterier at følge, ikke pladsbegrænsninger. I SKS-E har man valgt at kalde dette ekstrapmateriale resursefiler. I 1996 omtales den første resursefil, nemlig et 'kronologisk atlas'.²⁶² Da de første bind udkommer året efter er planerne om resursefiler udvidet, og det kronologiske atlas omdøbt til 'tidstavle':

Til den elektroniske version af SKS er det tillige hensigten at knytte en række særlige redskaber ("resource-files"), som kan være til nytte ved beskæftigelsen med Kierkegaard. Det gælder fx en detaljeret tidstavle, der år for år følger hans levned, læsning og forfattervirksomhed, indsat i samtidens kontekst; det gælder et ajourført katalog over hans bogsamling og boglån, og det gælder en international bibliografi over Kierkegaardlitteratur.²⁶³

SKS-E kom hverken til at indeholde tidstavle, katalog eller bibliografi, men derimod en række biografiske dokumenter, kort, kalendere, konkordanser, registre (til personer, steder og bibelreferencer) samt et sorterbart indeks til breve og dedikationer. For at komme til dem, skal man fra hovedsiden vælge 'Resursefiler' i venstremenuen, hvilket

---

²⁶² "Det bygger på en korrigeret version af den i Papirer trykte »Tidstavle« og inddeles i fem kolonner (Liv, Studier, Værk, Reception, Samtid) og suppleres med en række nye henvisninger, bl.a. til Breve og Aktstykker og til Kierkegaards bogsamling og læsning. Det kronologiske atlas er endvidere forsynet med tilblivelses- og publikationskronologien for Kierkegaards skrifter." Garff, «Regulativ for udarbejdelse af realkommentarer til *Søren Kierkegaards Skrifter*», 489.

²⁶³ «Indledning», 13.

giver valget mellem undermenuerne 'Dokumenter', 'Kort', 'Kalendere 1834-55', 'Ordkonkordans', '+Andre udgaver', '+Registre' og 'Breve og dokumenter'. Plusset foran de to næstsidste undermenuer signalerer, at disse kan foldes ud, og under '+Andre udgaver' finder man altså konkordanserne: 'Samlede værker', 'Pap.' og 'B&A'. Udfoldet ser det således ud:

Skærmpoint af udfoldet venstremenu til konkordanserne.

Det kræver derfor tre klik at vælge en af værkkonkordanserne, mens ordkonkordansen kun kræver to klik, før man er på den relevante side. Som bruger kan man forvente, at betegnelsen resursefiler dækker over forskellige fuldstændige filer, dvs. dokumenter indeholdende materiale, der ligger udenfor selve værkernes tekster. Det er også delvist korrekt. Undermenuen 'Dokumenter' indeholder en række biografiske dokumenter, der tidligere har været udgivet i B&A, men som ikke er udgivet i SKS. Hvert enkelt dokument har en kort beskrivelse tilknyttet om indhold, opbevaringssted og deres placering i B&A, og så er de scannet og lagt på siden som pdf. Blandt dokumenterne kan man eksempelvis finde Kierkegaards dåbsattest samt sygejournalen fra indlæggelsen i oktober/november 1855, hvorunder han døde.

Resursefilerne 'Kort' og 'Kalendere 1834-55' findes også i SKS-B. Kalenderne får man i SKS-E vist som en samlet pdf, hvilket allerede er markeret i venstremenuen med et lille pdf-ikon. Kortene derimod er i filformatet DjVu og kræver

installation af et såkaldt plug-in, nemlig 'DjVu Browser Plug-in', der gør det muligt at se kortene i browseren.²⁶⁴ Har man ikke det lille plugin installeret vil valget af et kort blot medføre en tom skærm med navnet på kortet, og et lille klikbart menupunkt i menubjælken kaldet 'Vejledning'. Her kan man læse mere om installationen af plug-in, ligesom der også er et direkte link til programmet. Fremgangsmåden er for så vidt ikke anderledes end ved brug af pdf, der også kræver et dedikeret program for at kunne læses. Forskellen er dog, at pdf er et meget udbredt format, som de fleste brugere allerede vil have et program til at håndtere.

Følger man linket til download af den krævede browserudvidelse, bliver man på nuværende tidspunkt sendt til en japansk hjemmeside, hvorfra man selv skal kunne finde ud af at skifte sidens sprog i øverste højre hjørne:

Siden man sendes til fra SKS-E: <https://www.cuminas.jp/downloads/download/?pid=1> (sidst tjekket 3. juli 2014).

²⁶⁴ Et plug-in er et "mindre computerprogram der forsyner et større selvstændigt program, typisk en browser, med supplerende funktioner som understøttelse af billede, lyd og animation" «Plug-in/plugin», *Den Danske Ordbog* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab), <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=plug-in&select=plug-in> (sidst tilgået 24. maj 2014). Filformatet DjVu minder om pdf-formatet og er primært beregnet til scannede dokumenter, der kan gemmes i høj opløsning på lidt plads og således nemmere gøres tilgængelige på nettet. Jf.: «DjVu», *Wikipedia, the Free Encyclopedia*, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=DjVu> (sidst tilgået 5. juli 2014).

Når man indlejrer eksterne komponenter i sin hjemmeside, afgiver man samtidig den fremtidige kontrol og forlader sig på, at private aktører vil fortsætte driften af programmet og helst til fri afbenyttelse som på nuværende tidspunkt. DjVu-pluginet er et særdeles stærkt værktøj, som blandt andet gør det muligt at måle afstande på kortet, såfremt man indtaster de enkelte korts målestok.²⁶⁵ Kortene hentes i høj opløsning, og man kan derfor zoome meget ind og se alle detaljer. Det virker sandsynligvis ikke lige så imponerende i 2014, som det gjorde i 2007, hvor højtopløste filer ikke lige så nemt kunne indlejres direkte i websider. Det kan imidlertid let lade sig gøre nu, hvor DjVu kan indlejres direkte i browseren. Imponeret eller ej, den elektroniske kortvisning giver brugeren unik mulighed for at zoome, måle på og arbejde med kortene på en måde, der ikke er muligt i SKS-B, hvor de snarere fremstår som illustrationer end resurser.

Som beskrevet i kapitel 3.3. om ”knowledge sites” havde man ved etableringen af *Ludvig Holbergs Skrifter* omfangsrige planer for inddragelse af kontekstuel materiale. Samme detaljerede skitser har ikke været fremlagt for SKS-E, men udgavens karakter af uafsluttethed og forsatte mulighed for inddragelse af ekstramaterialet blev artikulert helt fra projektets begyndelse.²⁶⁶ Det var på sin vis et iboende karakteristikum ved databasen og en del af dens logik. En af de resursefiler, der ikke fandt vej til SKS-E var auktionskataloget over Kierkegaards bibliotek, der blev udarbejdet efter hans død. Der blev produceret en prototype, men projektet blev aldrig realiseret.²⁶⁷

5.6.2.4 Adgang til kilden

Digitale udgaver udmærker sig ved deres genanvendelighed, der også er grundstenen bag antagelserne om hybridudgaver: Når først de digitale filer foreligger, kan de genanvendes til en række andre formål end den forhåndenværende udgave. I SKS-E har man som bruger adgang til de opmærkede filer, men ikke ved direkte download som det eksempelvis er tilfældet med *Henrik Ibsens Skrifter*. For at få adgang til de opmærkede filer i SKS-E, skal man højreklikke med musen på de enkelte værker og vælge at få vist

---

²⁶⁵ KB bruger også et DjVu-plugin til visning af deres kort, men her køres pluginet automatisk i browseren, så man ikke skal hente det separat.

²⁶⁶ Garff kalder i 1994 udgaven for »open-ended», jf.: Garff, »Fra bog til bits : om ældre, nyere og kommende udgaver af Søren Kierkegaards skrifter», 336.

²⁶⁷ Karsten Kynde og Kim Ravn, »From the Bibliomaniac Nerd to the Resource File», *Kierkegaard Studies Yearbook* 2009 (2009): 611–18, doi:10.1515/9783110207897.3.611.

sidens kildekode.²⁶⁸ Funktionen er indirekte forklaret i ”Vejledning til enkeltfunktioner”, der ligger på forsiden af SKS-E i venstremenuen. I vejledningen, der er forfattet af Karsten Kynde lyder det: ”Den omstændighed at skrifterne er kodet i xml, er ikke umiddelbart synligt for læseren, men vil kunne observeres ved at tilvælge visning af kildetekst (højreklik i tekstvinduet og vælg *Vis kilde*, *Vis sidens kildekode* el. lign.).” Hvilke muligheder man herefter har for at evt. at anvende xml-filerne i andre sammenhænge meddeles ikke og der findes ingen indlejrede værktøjer til at arbejde med filerne.²⁶⁹

5.6.3 Bidragyder

Læserrollen som bidragyder forudsætter først og fremmest, at udgaven er dynamisk og tilbyder muligheden for aktiv læserinddragelse. SKS-E tilbyder ingen muligheder for at udefrakommende kan bidrage til udgaven, ligesom der heller ikke blev inddraget lægmænd i etableringen af udgaven. Som omtalt er der heller ikke udsigt til, at udgaven i den nærmeste fremtid bliver dynamisk. Jeg ønsker i dette afsnit ikke at opstille en vision for hvorledes SKS som vidensside eller dynamisk udgave kunne se ud, hvilket både ville være for omfattende en opgave og på nuværende tidspunkt en ren hypotetisk forestilling, der ligesom de oprindelige planer ville tage udgangspunkt i en historisk situation, her anno 2014, der hurtigt vil kunne ændre sig. Derimod vil jeg diskutere nogle af de dynamiske aspekter, der i de oprindelige planer pegede hen imod en vidensside.

Fra de omtaler af SKS-E jeg tidligere har bragt i dette kapitel, kan man forstå, at SKS-E til en vis grad er tænkt som en vidensside. Udgiverne har forestillet sig, at udgaven løbende kunne udvides, og at den ville indeholde mere kontekstuel materiale end det realiserede. Udgavens dynamiske aspekt er altså direkte ekspliceret i projektet, og man kan samtidig sige, at det ligger implicit i generelle forestillinger om internettet og hjemmesider som medier. Det er en del af deres væsen at være uafsluttelige og opdaterbare, men som med alt intellektuelt arbejde kræver det

---

²⁶⁸ Funktionen afviger lidt mellem de forskellige browsere. I Firefox skal man vælge ”Vis sidens kildekode”, i Explorer ”Vis kilde”, i Google Chrome ”Vis kildetekst” og i Safari 5.1.7 (til Windows) ”Vis kildekode”.

²⁶⁹ At filerne imidlertid kan bruges til seriøse studier kan man finde et eksempel på i: Jesper Schmidt Lorenzen, ”*Den Utællelige*” – en korpuslingvistisk studie i Søren Kierkegaards dialektiske stilistik (speciale, Københavns Universitet, 2012).

menneskelige ressourcer, hvilket i udgavesammenhæng igen kræver økonomiske ressourcer.

Den første samlede beskrivelse af udgivelsesplanerne for SKS bliver offentliggjort i det allerførste nummer af *Kierkegaard Studies Yearbook* fra december 1996, udgivet på forlaget De Gruyter. Heri bringes en artikel af Finn Hauberg Mortensen, der var medlem af redaktionen fra udgivelsens begyndelse, men senere udtrådte, med titlen "On the Contents, Structure and Functions of *Søren Kierkegaards Skrifter*". Under rubrikken "An Integrated Communication System" indledes artiklen med følgende beskrivelse:

Søren Kierkegaards Skrifter (SKS) will be a monument, but not for one who is dearly departed. The new, textual-critical edition, which will come out both in book form (*SKS-B*) and in electronic form (*SKS-D*), addresses itself to research, which from several scholarly-theoretical and professional points of departure will be a dynamic movement in respects that are difficult to foresee. *SKS* must therefore utilize an advanced technology which makes it possible both to store large amounts of information and to select, analyze, and arrange from the viewpoints that the user wishes to construct.²⁷⁰

Bortset fra den historiske betragtning, at den elektroniske udgave oprindeligt hed SKS-D, så indkredser citatet to centrale forventninger til den elektroniske udgave: Den skulle ved hjælp af teknologien ikke blot kunne lagre store mængder informationer, men tillige være i stand til at organisere dette materiale ud fra brugerens perspektiv og ønsker. Denne beskrivelse er meget identisk med den i kapitel 3.3 præsenterede forestilling om aktiv interaktivitet fra Peter Robinson.

Videnssiden som udgavetype har ligheder med Klaus Kanzogs beskrivelse af arkivudgaven, der begge, i lighed med beskrivelsen i det ovenfor givne citat, er formuleret med udgangspunkt i forestillinger om den videnskabelige udgaves potentialer. Arkivudgaven tager eksplicit afsæt i det tekstkritiske arbejde og den omfangsrige variantinventering, der går forud for etableringen af en grundtekst i den historisk-kritiske udgave. Arkivudgaven er således en teoretisk videreudvikling af

---

²⁷⁰ Mortensen, «On the Contents, Structure and Functions of *Søren Kierkegaards Skrifter*», 527.

allerede eksisterende editionsformer. Videnssiden og den digitale udgave har samme udgangspunkt: Der findes allerede en række editionstekniske arbejdsgange, som teoretikeren videreudvikler under hensyntagen til de nye digitale arbejdsgange og publiceringsformer.

Hvor Kanzogs arkivudgave forblev teoretisk, så er de digitale udgaver undervejs i stor udstrækning. De store tekstkritiske udgaver har potentialer til at blive videnssider, men ganske som med arkivudgaven, har de intet eksplicit forbillede at arbejde ud fra eller efterligne. Der findes ganske enkelt ikke én digital udgave man aktuelt betragter som forbillede til efterprøvelse, hvad angår videnssider. Til gengæld er den teoretiske litteratur omfangsrig og antallet af udgaver støt stigende. I Norden findes otte store udgivelsesprojekter, men ingen af disse kan karakteriseres videnssider.²⁷¹

Der er således ingen nordiske eksempler på, at læseren kan indtræde i rollen som medarbejder i de videnskabelige udgaver og tage fuld kontrol eller ejerskab over udgaven.²⁷² Man kan spørge sig selv om forestillingen om denne form for brugerinddragelse har taget udgangspunkt i læseren eller udgiverne selv? Tankegangen minder om princippet bag Wikipedia: Man opbygger en stor vidensbase, der kan tjene som grundlaget for den videre beskrivelse af emner og udvides i takt med de læge medarbejderes bidrag. Fordi adgangen til indhold og viden på internettet principielt er fri og lige, virker begreber som 'open source' og 'open content' til at være logiske konsekvenser af mediets logik. Det forholder sig anderledes for videnskabelige udgaver. Editionsfilologen vil altid være eksperten i forhold til det udgivne, og den videnskabelige udgave levere ikke blot et output i form af tekster, som brugerne kan arbejde videre med, men også en videnskabelig ramme og kontekst i form af udgivertekster. Betragter man derudover den ederede tekst, som udgiverens tekst i

---

²⁷¹ Et overblik over udgaverne findes i: Kondrup, «Store tekstkritiske udgaver i Norden : et overblik».

²⁷² I Norge findes to tiltag til brugerinddragelse, der nærmer sig en praksis man kunne anvende i store videnskabelige udgaver. Projektet *eMunch* inddrager brugerne i transskriptionen af Edvard Munchs breve, *eMunch. Edvard Munchs tekster* (Munch-museet), <http://emunch.no> (sidst tilgået 31. oktober 2014); mens bokselskap.no, der arbejder på at opbygge et digitalt bibliotek for norsk litteratur med tekster i original sprogform, tilbyder en form for crowdsourcing (dvs. at uddelegere arbejdet til en gruppe), hvor eksterne projekter i samarbejde med bokselskap.no kan udgive litterære tekster, der skal være bevaringsværdige, kvalitetssikrede og opmærkede. Se: «Utgi tekster?», bokselskap.no (Det norske språk- og litteraturselskap) http://bokselskap.no/hjelp_om/utgi-tekster (sidst tilgået 29. oktober 2014). Der findes et lignende dansk projekt, nemlig Politiets Registerblade, der er et digitalt arkiv over 1,4 millioner registerblade fra Københavns Politi, en forløber for CPR-registeret. Personoplysningerne fra registerbladene blev indtastet af frivillige på kun 3 ½ år. Se: *Politiets Registerblade* (Statens Arkiver), <http://www.politietsregisterblade.dk/om-projektet> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

egentlig forstand (jf. kapitel 3.1), så bliver det tydeligt, at den videnskabelige udgaves tekster ikke uden videre kan løsrives fra udgiverens dokumenter og indsættes i medarbejderens dokumenter.

Alligevel er der plads til bidragyderen i de store videnskabelige udgaver. Eksempelvis har SKS gjort brug af eksterne medarbejdere, det vil sige eksperter, der med deres viden har bidraget til udgavens kommentarer. Disse eksperter er oplistet på SKS-E's side over udgavens medarbejdere på SKS under overskriften "For bistand takkes".²⁷³ Det er med andre ord ikke et nyt fænomen, at der findes bidragydere til de videnskabelige udgaver. Rollen som bidragyder er dog, som tidligere beskrevet i kapitel 4.4, formuleret med udgangspunkt i forestillingen om videnssider og derfor mediebetingsbetet. Det samme gælder forestillingen om SKS-E som et 'avanceret kommunikationssystem', hvilket formodentligt både har haft generelle medieforestillinger som forbilleder, men også McKinnons digitale udgaver af *Søren Kierkegaards Værker*. Det særlige ved McKinnons udgaver var imidlertid, at de, i modsætning til SKS-E var dedikeret forskere.

De digitale værktøjer McKinnon udviklede til sine udgaver, som skulle gøre det muligt at være bruger, var ikke specifikt rettet mod Søren Kierkegaards forfatterskab, men var designet til at kunne fungere uafhængigt af dette korpus og således også tjene forskere i andre forfatterskaber.²⁷⁴ McKinnons udgaver er ikke videnssider, da formålet ikke som sådan er at udvide udgaven med ny viden ved hjælp af værktøjerne, men i stedet at berige forskningen, der kan udføres indenfor rammerne af udgaven, men ikke være med til at udvide eller ændre udgaven. Resultaterne af forskningen skulle med andre ord ikke inddrages i udgaven. Det virkede derfor helt naturligt at forestille sig, at SKS-E skulle indeholde lignende værktøjer, og det er sandsynligvis McKinnons arbejde, der inspirerede til formuleringen om SKS-E som et 'integreret kommunikationssystem'.

---

²⁷³ «Medarbejdere», *Søren Kierkegaards Skrifter*. <http://sks.dk/red/medarb.asp> (sidst tjekket 31. oktober 2014).

²⁷⁴ Alastair McKinnon, «McGill's Second Kierkegaard Collection», i *Fontanus*, nr. V (Montreal: McGill University Libraries, 1992), 173-211, 211.

5.7 Konklusion

Da afslutningen på SKS-B blev fejret i Københavns Universitets festsal den 5. maj 2013, blev der sat et foreløbigt punktum på det 20-årige udgivelsesprojekt. Ansvar for udgaven blev givet videre til dels Københavns Universitet, dels Det Kongelige Bibliotek. Arbejdet med SKS-E fortsætter begge steder. Søren Kierkegaard Forskningscenter, under Det Teologiske Fakultet, opretholder det redaktionelle ansvar og fortsætter deres virke som et aktivt forskningsmiljø. Centeret har stadig til huse i Vartov, dør om dør med det i 2009 oprettede Grundtvig Center under Århus universitet. Flere af de filologiske medarbejdere for SKC er fortsat som filologer på *Grundtvigs Værker* og er dermed med til at sikre en kontinuitet i den oparbejdede ekspertise, der, som det er tydeliggjort i dette kapitel, jo netop er meget personbåren.

Jeg har skitseret forventningerne til arbejdet med SKS-E på Det Kongelige Bibliotek, men det er endnu for tidligt at drage konklusioner om fremtidens SKS-E. Imidlertid er det værd at gøre opmærksom på, at den forestående omkodning til TEI kan risikere at fjerne dybden i SKS-E, hvis eksempelvis den eksisterende opmærkning af personer, steder og bibelreferencer ikke bevares. Det vil være en misforståelse at betragte SKS-E som en digital ressource af xml-opmærkede filer, der uden videre kan løsrives fra de rammer, der i SKS-E er etableret for visning, organisering og opmærkning.

Finansiering bliver et vigtigt spørgsmål for fremtidens SKS-E. Indtil videre er adgangen gratis, hvilket Johnny Kondrup fremhævede som en fordel ved denne udgave frem for de tidligere digitale udgaver. Imidlertid er det ikke svært at forestille sig, at udgaven med tiden skulle blive en betalingsside. Man kunne forestille sig en model i lighed med *Samuel Beckett. Digital Manuscript Project* omtalt i kapitel 5.4.3. Det vægtigste argument for en betalingsmodel er, at udgaven er forbundet med fremtidige omkostninger, hvis man ønsker at bevare den som en aktiv webside og ikke blot lade den være statisk, som det har været tilfældet med ADL. Det er dog en model man endnu ikke kender i Danmark. Man må også bemærke, at de danske biblioteker medfinansierer den fortsatte adgang til McKinnons forældede udgave, der i sin nuværende form fra IntelLex bør betragtes som overflødig efter tilkomsten af SKS-E.

SKS er med dette kapitel blevet sat ind i en bredere kontekst, der i særlig grad forholder sig til læseren og mediet. De tidligere digitale udgaver af Søren Kierkegaards *Samlede Værker* er ikke tidligere blevet beskrevet på dansk, lige som de ikke er en del af genstandsområdet for *Dansk Editionshistorie*. Afhandlingens kapitel 5 bidrager således til en bredere historisk forståelse af SKS.

6. Afslutning: Konklusioner og perspektiver

Bytes, bøger og læsere er centrale for det medieskifte fra trykte til primært digitale videnskabelige udgaver, som har fundet sted i Danmark siden 1990'erne og nu er en realitet, hvor de store igangværende projekter *Ludvig Holbergs Skrifter* og *Grundtvigs Værker* som udgangspunkt er digitale online udgaver, men med mulighed for sekundært at levere trykte bøger. SKS har som hybridudgave et ben i både den trykte og den digitale lejr, hvorfor den som analysegenstand kan bidrage til en bredere teoretisk og historisk forståelse af dette medieskiftes betydning for de videnskabelige udgaver, da den peger både tilbage og frem.

SKS findes i boghandlere og på biblioteker i form af 55 videnskabeligt udgivne bind, der rummer Søren Kierkegaards trykte og utrykte skrifter. Disse bøger indgår i den danske kulturhistorie som et skriftligt monument, der kan være med til at danne os som nation og individer ved at formidle en af vores største tænkeres værker gennem de tekster, man som læser har adgang til i de trykte dokumenter, bøgerne udgør. SKS-B er som medie betragtet stabilt og velkendt. De videnskabelige fortolkninger, den viderebringer, er ikke blot formuleret ud fra velgennemtænkte og konsistente editionsfilologiske praksisser, de er ligeledes materialiseret på en måde, der er med til at sikre læserens muligheder for at være læser og bruger. Det sker både i kraft af den hypertextuelle sammenkædning af de forskellige tekstuelle elementer og mediets egen stabile karakter. Selv om hundrede år vil disse bøger fremstå for fremtidens læsere, som de gør for nutidens. Hvilke forudsætninger fremtidens læsere vil have for at bruge bøgerne, kan der kun spås om, men i og med at den editionshistoriske arv er forsøgt sikret i denne afhandling såvel som i de øvrige beskrivelser af SKS, der er henvist til, så er der gjort et forsøg på at dokumentere vores nutid for fremtiden.

Når tekster bliver til digitale objekter, gøres de i sidste ende afhængige af de bytes, der indskriver teksterne i digital form. Bytes er stadig en mere eller mindre mytisk størrelse for de fleste, idet vores forensiske forestillingsevne, som Matthew Kirschenbaum argumenterer for, endnu ikke er særlig veludviklet. Hos de fleste er forståelsen af de digitale objekters fysiske materialitet ikke lige så stor som af deres logiske og formelle materialitet. Logisk har vi med TEI og xml veludbyggede standarder for opmærkning og visning af tekster, og på det formelle niveau, hvor vi som læsere tilgår teksterne, er vi stadig ikke længere væk fra bogens kategorier end, at vi stadig kan orientere os, eksempelvis efter sidetal. Udgiverne af SKS-E har desuden skabt et design, der visuelt ligger i forlængelse af SKS-B, blandt andet med samme farvekategoriseringer af skrifterne og samme brug af farven blå til det overordnede visuelle udtryk.

Den digitale udgave er imidlertid et medie, der endnu ikke har fundet sin helt faste form. SKS-E skal i KB's regi indpasses i et andet teknisk miljø end det, den er skabt i, og vi ved ikke, hvilken betydning det får på de logiske og formelle niveauer. McKinnons udgaver tydeliggør, hvorledes de digitale tekster kan opnå lang levetid og indgå i samlinger, de ikke oprindeligt var designet til. For McKinnon var udviklingen af digitale værktøjer til computerassisterede analyser det vigtigste parameter, og det var i disse værktøjer, han vurderede, at hans arbejde ville bevare sin holdbarhed. Imidlertid har værktøjerne sandsynligvis ikke mødt det brugerbehov, McKinnon forudså. De har ikke haft nogen betydning i en dansk kontekst og fremstår i dag udelukkende historiske, dvs. uden brugbarhed for dagens digitale tekster. Manfred Thaller argumenterede for, at den manglende interesse for værktøjer til fordel for tilvejebringelsen af digitale korpora gør digital humaniora snæversynet, og at man dermed ikke udnytter de muligheder for nye forskningsveje, som digital humaniora kan tilbyde. Man kunne argumentere for påstandens gyldighed i forhold til SKS, men samtidig må mulighederne for udfyldelse af rollerne som bruger og bidragsyder tilbydes på baggrund af reelle forskningsbehov. Det kan blive til en diskussion af hønen og ægget, læseren kan kun indtræde i de roller, som udgaven rent faktisk tilbyder.

Der er sket meget siden McKinnon udviklede sine værktøjer i 1980'erne og 90'erne, men måske kan man alligevel drage den konklusion, at det med digitale udgaver ikke er nok at etablere tekster og resurser ud fra forventninger om

læseren/brugeren, hvad angår mulighederne for digitale studier og forskning. Det editionsfilologiske arbejde har i sit teoretiske afsæt klare indbyggede læser- og brugerroller, som kommer til udtryk i måden, der skabes forbindelser mellem værket og dets tekster. Desuden er de videnskabelige udgaver som dokumenter et forfinet og velprøvet medie. De digitale udgaver derimod kan på grund af mediets korte levetid kun operere på omtrentlighedens præmisser. Fra de trykte udgaver kan hentes erfaring vedrørende den hypertextuelle organisering, der ikke i egentligste forstand er noget nyt ved de digitale udgaver, da de blot udfolder den sammenkædning af tekster, der er afgørende for den særlige adgang til værker, som videnskabelige udgaver tilbyder.

Derimod står de digitale udgaver over for store udfordringer angående niveauet af åbenhed for indhold og kilder, samt de digitale infrastrukturer, der skal være med til at sikre fremtidig adgang til udgaven. Kan og skal læseren kunne indgå som bidragsyder og hvorledes? Der kan ikke gives noget entydigt svar, hvilket blandt andet skyldes, at denne læserrolle ikke er historisk indlejret i den videnskabelige udgave. Afhandlingen udstikker af samme grund ikke konkrete anvisninger eller anbefalinger, men den tegner et bredt tekstvidenskabeligt billede af de teoretiske og historiske rammer, der har været med til at præge overgangen fra trykte til digitale udgaver. Afhandlingen muliggør således en dybere forståelse for det bagvedliggende videnskabelige paradigme, der også kan finde anvendelse uden for det editionsfilologiske felt.

Konteksten for afhandlingen er projektet *Dansk Editionshistorie*, og vægten på det danske og valget af SKS som analysegenstand kan virke som et meget snævert perspektiv. Hvad med det store udland? Videnskabelig udgivelse og filologi generelt er blevet en hjørnesteen i 'digital humaniora', og det skyldes primært den store aktivitet inden for feltet. Projekter skyder op i stort tal og har gjort det siden 'humanities computing' blev en del af humanisternes forskningsområde. Den teoretiske diskussion er i høj grad international, men oftest med lokalt udgangspunkt: Mange diskussioner tager afsæt i udgivelsesprojekter, som forfatterne har været involveret i og bruger lokale erfaringer som indspark i en international diskussion. Denne afhandling gør på sin vis det modsatte. Det teoretiske afsæt er internationalt, mens det analytiske og formidlingsmæssige sigte er lokalt rettet mod et dansk udgivelsesprojekt og et dansk/nordisk publikum.

Selvom afsættet derfor er internationalt, slår det nationale alligevel tydeligst igennem i afhandlingen. De historiske personer, institutioner og begivenheder, der er en del af en udgaves editionshistorie, er altafgørende for et nuanceret billede af de muligheder, en udgave tilbyder sine læsere. Søren Kierkegaard Forskningscenteret har haft international bevågenhed og været en vigtig faktor for den internationale Kierkegaardforskning. Centeret har trukket internationale kapaciteter til landet, afholdt konferencer og publiceret vægtig forskning. Men den digitale udgave har været udpræget national, selvom det editionsteoretiske afsæt har været germansk editionsfilologi. Der blev udarbejdet et særligt projektorienteret format til opmærkning af teksterne, Kierkegaard Normalformat, da den internationale standard TEI endnu ikke havde vundet stor udbredelse. Det betyder, at udgaven nu skal igennem en teknisk proces, der indbefatter omkodning til et særligt TEI-format tilpasset KB's behov. Således fortsætter de nationale aspekter med at have betydning for SKS, hvilket imidlertid ikke betyder, at udgaven ikke har internationalt sigte. Kierkegaardforskere over hele verden kan anvende udgaven, der er gratis tilgængelig på internettet. Ligeledes kan SKS via KB indgå i eksempelvis Europeana, og mulighederne for fremtidig anvendelse af de opbyggede resurser kan synes legio. Der kan rejses mange ønsker til forbedringer og udvidelser af udgaven. Primært må det være et ønske at forsyne SKS-E med faksimiler.

Manglen på faksimiler og digitale værktøjer i det nuværende SKS-E kan synes problematisk, da de kan være med til at åbne for nye muligheder for læseren i rollen som bruger og ikke mindst bidragyder. SKS-E er ikke en vidensside, men som beskrevet er videnssiden snarere at betragte som et særligt mediespecifikt syn på videnskabelige udgaver end en udgavetype i sin egen ret. I SKS' startfase findes forestillinger om SKS-E, der mere eller mindre mimer videnssiden, men historisk set har der ikke været grobund for en mere avanceret opbygning af udgaven, end den der blev realiseret. Det skyldes hverken mangel på idéer eller tekniske realiseringspotentialer. Snarere indskriver SKS-E sig historisk i den tendens, der har domineret digital humaniora, hvor fokus har været på tekster, snarere end relationerne mellem dem udover den allerede indbyggede hypertextuelle organisering, der ligger implicit i videnskabelige udgaver. Igen vil dette forhold ændre sig, når SKS-E i nær fremtid vil være indlejret i Chronos.

En editionshistorisk analyse af SKS kan således ikke nå længere end til den skelsættende begivenhed, at hybridudgaven, der ved sin påbegyndelse bestod af tvillingerne SKS-B og SKS-E, blev delt i to, der fremover skal eksistere inden for rammerne af to forskellige institutioner: Københavns Universitet og Det Kongelige Bibliotek. Heri synes at ligge en formodning om, at man kan adskille udgavens intellektuelle og tekniske kapaciteter. Denne opdeling har fortilfælde i *Arkiv for Dansk Litteratur*, hvor det redaktionelle ansvar har været placeret hos Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, mens det tekniske ansvar har ligget hos KB. En opdatering af *Arkiv for Dansk Litteratur* har længe været påkrævet og er nu undervejs, men har tidligere lidt under denne opdeling af ansvar, da det ikke blot drejer sig om forskellige fagligheder, men tillige bliver et spørgsmål om, at ansvaret påvirkes af forskellige økonomiske og institutionelle interesser. Udfordringen for et sådant tværfagligt samarbejde på tværs af institutioner bliver forståelsen for de divergerende fagligheder. En forståelse der i fremtiden kan forstærkes i takt med udbredelsen af digitale humanistiske forskningspraksisser, herunder en stærkere fornemmelse for et digitalt objekts samtlige niveauer, således at kompetencer i forhold til bytes bliver lige så stærke, som de er for bøger.

Og således nåede dette forskningsprojekt sit mål ved et nyt brydningspunkt, hvor de videnskabelige udgaver stadig forsøger at finde fodfæste i forhold til ikke blot nye medier, men ligeledes nye forskningsinfrastrukturer og institutionelle forankringer. SKS-B står på hylderne som et monument over den enorme forskningsindsats og editionsfilologiske flid, der igennem 20 år har drevet projektet frem. SKS-E er tilstedeværende som et konceptuelt digitalt objekt for alle, der går ind på websiden, og den vil fortsætte med at være til stede i sin nuværende form, så længe det teknisk er muligt. Forskningsfeltet boghistorie har været med til åbne for et syn på værker, tekster og dokumenter, der stikker dybere end konceptuelle betragtninger af bogsiden, så forholdet mellem form og indhold fremstår klarere. Nu er udfordringen at udvikle samme præcision i opfattelsen af relationen mellem form og indhold i digitale objekter, der står i tæt sammenhæng med læserens rolle. Den videnskabelige udgave er med sin indbyggede teoretiske og praktiske akkuratess et oplagt sted at tage denne udfordring op. Afhandlingen bidrager med teoretiske og historiske indspark til den

fremtidige diskussion og bliver således som al forskning ikke et endemål, men et nyt startpunkt.

Litteratur

1813. *Søren Kierkegaard*. webudstilling kurateret af Bruno Svindborg og Ditte Maria Bergstrøm. Det Kongelige Bibliotek. The Google Cultural Institute, 2013. Åbnet 21. juli 2014. <https://www.google.com/culturalinstitute/exhibit/soren-kierkegaard/QRf3bzQ1>.
- Andersen, Carsten. «Forskning om Kierkegaard rager to meter op og har kostet 165 mio.», 20. februar 2013. Åbnet 31. oktober 2014. <http://politiken.dk/kultur/boger/ECE1903041/forskning-om-kierkegaard-rager-to-meter-op-og-har-kostet-165-mio/>.
- Arkiv for Dansk Litteratur. Åbnet 13. juli 2014. <http://adl.dk>.
- «Artefakt». *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 17. januar 2014. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=artefakt>.
- Ban Comic Sans*. Åbnet 20. januar 2014. <http://bancomicsans.com>.
- Barwell, Graham, Phillip Berrie, Paul Eggert og Chris Tiffin. *Issues in electronic scholarly editions: has hypertext made an honest woman of us at last?* Research Online. University of Wollongong, 2001. Åbnet 31. oktober 2014. <http://ro.uow.edu.au/artspapers/523>.
- Behrendt, Poul. «Søren Kierkegaards fjorten dage. Kronologien bag vendepunktet i Søren Kierkegaards forfatterskab – i anledning af Tekstredegørelsen for ‘Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift’, SKS K7». I *Danske studier 2003*, redigeret af Merete K. Jørgensen og Flemming Lundgreen-Nielsen, bd. 98. Viborg: C.A. Reitzels Forlag, 2003.
- «Bibliografi». *Ordbog over det danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 19. januar 2014. <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=bibliografi>.
- «Bibliografi». *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 19. januar 2014. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=bibliografi>.
- Bibliotek.dk*. Åbnet 30. juni 2014. <http://bibliotek.dk>.
- Billeskov Jansen, F.J. «Geniets egne papirer». *Politiken*. 3. januar 1997, sekt. Kultur og Debat, 4.
- Bjørkøy, Aasta Marie Bjorvand. «Verkets hviskelek. Teksthistorien til utvalgte norske skjønnlitterære verk utgitt gjennom 1900-tallet (The Work in the Grapewine)». Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Det humanistiske fakultet,

- Universitetet i Oslo, 2013. Åbnet 11. juli 2014.
<http://hf.uio.no/iln/forskning/doktorgrad-karriere/phd-prosjekter/bjorkoy-bjorvand-aasta-marie/index.html>.
- Bodard, Gabriel, og Juan Garcés. «Open Source Critical Editions: A Rationale». I *Text Editing, Print and the Digital World*, redigeret af Marilyn Deegan og Kathryn Sutherland, 83–98. Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009.
- Burnard, Lou, Katherine O'Brien O'Keeffe og John Unsworth. *Electronic Textual Editing*. New York: Modern Language Association of America, 2006.
- Busa, Roberto: *Index Thomisticus*, netudgave ved Eduardo Bernot og Enrique Alarcón. Corpus Thomisticum, 2005. Åbnet 11. juli 2014.
<http://www.corpusthomisticum.org/it/index.age>.
- Cappelørn, Niels Jørgen, Joakim Garff og Johnny Kondrup. *Skriftbilleder: Søren Kierkegaards journaler, notesbøger, hæfter, ark, lapper og strimler*. København: Gad, 1996.
- CHAOS:_. Åbnet 16. oktober 2014. <http://chaos-community.org>.
- «Controversies around the Digital Humanities: Proceedings of a Workshop». Åbnet 28. oktober 2014. <http://www.cceh.uni-koeln.de/events/CologneDialogue>.
- Comic Sans Criminal*. Åbnet 20. januar 2014. <http://comicsanscriminal.com>.
- Creative Commons Danmark*. Åbnet 19. oktober 2014.
<http://www.creativecommons.dk/>.
- «CSE Approved Editions». Åbnet 30. November 2012.
http://www.mla.org/rep_scholarly/cse_approved_edition.
- Dahlström, Mats. «Kritisk digitalisering. En ny strategi?». I *Digital formidling af kulturarv. Fra samling til sampling*, redigeret af Niels D. Lund, Jack Andersen, Hans Dam Christensen, Laura Skouvig og Carl Gustav Johannsen, 171–91. Kbh.: Multivers, 2009.
- . «The Compleat Edition». I *Text Editing, Print and the Digital World*, redigeret af Marilyn Deegan og Kathryn Sutherland, 27–44. Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009.
- . *Under utgivning. Den vetenskapliga utgivningens bibliografiska funktion*. Borås: Valfrid, 2006.

- Danmarks Grundforskningsfond. *Danmarks Grundforskningsfond*. Hellerup: Danmarks Grundforskningsfond, 1994.
- . *Danmarks Grundforskningsfond*. Hellerup: Danmarks Grundforskningsfond, 1996.
- DanBib*. Åbnet 30. juni 2014. <http://danbib.dk>.
- «Dansk Editionshistorie». Dansk Editionshistorie. Københavns Universitet. Åbnet 25. oktober 2014. <http://danskeditionshistorie.ku.dk/>.
- Danskernes Digitale Bibliotek*. 28. oktober 2014. <http://danskernesdigitalebibliotek.dk>.
- DBC*. Åbnet 30. juni 2014. <http://dbc.dk>.
- Deegan, Marilyn, og Kathryn Sutherland. *Text Editing, Print and the Digital World*. Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009.
- «Den originale Kierkegaard». *Det Kongelige Bibliotek*. Åbnet 21. juli 2014. <http://www.google.com/culturalinstitute/exhibit/søren-kierkegaard/QRf3bzQ>.
- DeRose, Steven J., David G. Durand, Elli Mylonas og Allen H. Renear. «What Is Text, Really?». *Journal of Computing in Higher Education* 1, nr. 2 (1. december 1990): 3–26. doi:10.1007/BF02941632.
- «Det danske CLARIN-projekt». DK-CLARIN. Københavns Universitet. Åbnet 25. juli 2014. <http://dkclarin.ku.dk>.
- Devantier, Nicolai. «Her er danskernes foretrukne browser», *Computerworld*. 10. marts 2014. Åbnet 16. oktober 2014. <http://www.computerworld.dk/art/230252/her-er-danskernes-foretrukne-browser>.
- «Digital Object Identifier». *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. Åbnet 17. januar 2014. http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Digital_object_identifier.
- «Digitalt objekt». *Digitalbevaring.dk*. Åbnet 17. januar 2014. <http://digitalbevaring.dk/digitalt-objekt/>.
- Digital Public Library of America*. Åbnet 20. juli 2014. <http://dp.la>.
- Dingstad, Ståle. «Søren Kierkegaards Skrifter (SKS)». I *Geschichte der Edition in Skandinavien*, redigeret af Paula Henrikson og Christian Janss, 275–86. Bausteine zur Geschichte der Edition 4. Berlin: De Gruyter, 2013.
- «DjVu». *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. Åbnet 5. juli 2014. <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=DjVu>.

- DuRietz, Rolf E. *Den tryckta skriften. Termer och begrepp*. Uppsala: Dahlia Books, 1999.
- . «Textbegreppet än en gång». *Arkiv för nordisk filologi* 123 (2008): 157–67.
- Ebdrup, Niels. «Comic Sans er blevet misbrugt». *Videnskab.dk*, 22. september 2013. Åbnet 20. januar 2014. <http://videnskab.dk/kultur-samfund/comic-sans-er-blevet-misbrugt>.
- Eggert, Paul. «Text-encoding, Theories of the Text, and the ‘Work-Site’». *Literary & Linguistic Computing* 20, nr. 4 (November 2005): 425–35. doi:10.1093/lc/fqi050.
- eMunch. Edvard Munchs tekster*. Munch-museet. Åbnet 31. oktober 2014. <http://emunch.no>.
- Europeana*. Åbnet 20. juli 2014. <http://europeana.eu>.
- «Europeana Labs». *Europeana*. Åbnet 21. juli 2014. <http://labs.europeana.eu>.
- «Extensible Markup Language (XML)». The World Wide Web Consortium. Åbnet 4. oktober 2014. <http://w3.org/XML>.
- «Folio Corporation». *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. Åbnet 3. juli 2014. http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Folio_Corporation.
- «Forord til Søren Kierkegaards Skrifter, elektronisk version». *Søren Kierkegaards Skrifter*. Åbnet 23. juni 2014. <http://sks.dk/red/forord-d.asp>.
- Gabler, Hans Walter. «Theorizing the Digital Scholarly Edition». *Literature Compass* 7, nr. 2 (2010): 43–56. doi:10.1111/j.1741-4113.2009.00675.x.
- . «Thoughts on Scholarly Editing [Paul Eggert, Securing the Past. Conservation in Art, 2009.]», 2011. Åbnet 31. oktober 2014. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0222-001542>.
- Galey, Alan. «The Human Presence in Digital Artefacts». I *Text and Genre in Reconstruction Effects of Digitalization on Ideas, Behaviours, Products and Institutions*, redigeret af Willard McCarty. Cambridge: OpenBook Publishers, 2010.
- Galey, Alan, Richard Cunningham, Brent Nelson, Ray Siemens og Paul Werstine. «Beyond Remediation: The Role of Textual Studies in Implementing New Knowledge Environments». *Scholarly and Research Communication* 3, nr. 1

- (26. marts 2012). Åbnet 27. oktober 2014. <http://src-online.ca/index.php/src/article/view/46>.
- Garff, Joakim. «Database edition of Søren Kierkegaards Samlede Værker». *Kierkegaardiana* 17 (1994): 142–46.
- . «Fra bog til bits : om ældre, nyere og kommende udgaver af Søren Kierkegaards skrifter». *Bogens verden* 76, nr. 6 (1994): 329–36.
- . «Introduktion til kommenteringen». I *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, 50–61. Søren Kierkegaard Forskningscenter. København: Gad, 1997.
- . «Regulativ for udarbejdelse af realkommentarer til *Søren Kierkegaards Skrifter*». *Kierkegaard Studies Yearbook* 1996 (1996): 486–504. doi:10.1515/9783110243987.486.
- Genette, Gérard. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Gervais, Bertrand. «Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality». I *Companion to Digital Humanities*, redigeret af Susan Schreibman og Ray Siemens, kap. 9. Blackwell Companions to Literature and Culture. Oxford: Blackwell Publishing Professional, 2004. Åbnet 28. Oktober 2014. <http://www.digitalhumanities.org/companion/>.
- . «Is There a Text on This Screen? Reading in an Era of Hypertextuality». I *Companion to Digital Literary Studies (Blackwell Companions to Literature and Culture)*, redigeret af Susan Schreibman og Ray Siemens, Hardcover. Blackwell Companions to Literature and Culture. Oxford: Blackwell Publishing Professional, 2004. <http://www.digitalhumanities.org/companion/>.
- Goodman, Nelson. *Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols*. Indianapolis: Hackett, 1976.
- Grundtvigs Værker*. Grundtvig Centeret ved Aarhus Universitet. Åbnet 31. oktober 2014. <http://www.grundtvigsværker.dk/>
- «Guidelines for Editors of Scholarly Editions». Modern Language Association of America. Åbnet 18. september 2012. http://www.mla.org/cse_guidelines.
- Hansen, Anne Mette. *Marine Jespersdatters bønnebog*. Den Arnemagnæanske Samling. Åbnet 16. oktober 2014.

- <http://downloads.navneforskning.ku.dk/Afhandlinger/amh-afhandling/index.html>.
- Hayles, N. Katherine. *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame, 2008.
- Henrikson, Paula, og Christian Janss, red. *Geschichte der Edition in Skandinavien*. Bausteine zur Geschichte der Edition 4. Berlin: De Gruyter, 2013.
- Henrikson, Paula. «Texternas slagfält. Svensk editionshistoria 1767–1907». Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet. Åbnet 11. juli 2014. http://littvet.uu.se/forskning/profilomraden/textkritik/pagaende_projekt/texternas_slagfalt.
- Henrik Ibsens Skrifter*. Universitetet i Oslo. Åbnet 13. juli 2014. <http://ibsen.uio.no>.
- Hillesund, Terje. «Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper». *First Monday* 15, nr. 4 (5. april 2010). Åbnet 31. oktober 2014. <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2762/2504>.
- «Historie». Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Åbnet 28. maj 2014. http://www.skc.ku.dk/om_centeret/historie/.
- Hjørland, Birger. «Computer». *Informationsordbogen*, 21. januar 2013. Åbnet 31. oktober 2014. <http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=351>.
- . «Databrønd». *Informationsordbogen*. 20. oktober 2013. Åbnet 31. oktober 2014. <http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=3156>.
- . «Objekt». *Informationsordbogen*. 14. september 2014. Åbnet 23. januar 2014. <http://informationsordbogen.dk/concept.php?cid=3481>.
- . «Scholarly edition». *Core Concepts in Library and Information Science (LIS)*, 10. maj 2006. Åbnet 31. oktober 2014. http://www.iva.dk/bh/core%20concepts%20in%20lis/articles%20a-z/scholarly_edition.htm.
- Hockney, Susan. «The History of Humanities Computing». I *Companion to Digital Humanities*, redigeret af Susan Schreibman, Ray Siemens og John Unsworth. Blackwell Companions to Literature and Culture. Oxford: Blackwell Publishing

- Professional, 2004. Åbnet 31. oktober 2014.
<http://www.digitalhumanities.org/companion/>.
- Hogue, Stéphane. «Kierkegaard and the Computer: Some Recent Contributions.»
 McGill University, 1990.
- «Hypermedie». *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 13. juli 2014. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hypermedie>.
- «Hypertekst». *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 13. juli 2014. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hypertekst>.
- Hulle, Dirk van og Joseph Th Leerssen (red.). *Editing the Nation's Memory Textual Scholarship and Nation-Building in Nineteenth-Century Europe*. (European Studies An Interdisciplinary Series). Amsterdam; New York: Rodopi, 2008.
- «Indledning». I *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, redigeret af Niels Jørgen Cappelørn m.fl., 7-14. København: Gads Forlag, 1997. Åbnet 31. oktober 2014.
http://sks.dk/red/retningslinier_ts.pdf
- Internet Archive*. Åbnet 15. september 2014. <https://archive.org/>.
- Kanzog, Klaus. *Prolegomena zu einer historisch-kritischen Ausgabe der Werke Heinrich von Kleists. Theorie und Praxis einer modernen Klassiker-Edition*. München: Carl Hanser Verlag, 1970.
- «Kierkegaard Studies Yearbook». *De Gruyter*. Åbnet 2. juli 2014.
<http://www.degruyter.com/view/j/kier?rskey=4LGyth&result=1>.
- Kirschenbaum, Matthew. *Mechanisms : new media and the forensic imagination*. Cambridge, Massachusetts / London: MIT Press, 2012.
- Kondrup, Johnny. *Editionsfilologi*. Kbh.: Museum Tusculanum, 2011.
- . «Ekspressiv typografi hos Søren Kierkegaard?». I *Litterat på eventyr: festschrift till Finn Hauberg Mortensen*, redigeret af Erik Damberg, Harry Haue og Jørgen Dines Johansen, 39–57. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006.
- . «Store tekstkritiske udgaver i Norden – et overblik». *Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger* 49 (2010), 511–37.
- . «‘Søren Kierkegaards Skrifter’ 1993-2012: Versuch einer Bilanz». I *Existenz und Reflexion: Aktuelle Aspekte der Kierkegaard-Rezeption*, 10–31. Schriften der Georg-Brandes-Gesellschaft. Hamburg: Igel-Verlag, 2012.

- . «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Journaler, notesbøger og papirer». I *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K17, 299-343. Søren Kierkegaard Forskningscenteret. København: Gad, 2000. Åbnet 31. oktober 2014. <http://sks.dk/red/retningslinier.pdf>.
- . «Tekstkritiske retningslinier for Søren Kierkegaards Skrifter. Trykte skrifter.» I *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K1, 15-49. Søren Kierkegaard Forskningscenteret. København: Gad, 1997. Åbnet 31. oktober 2014. http://sks.dk/red/retningslinier_ts.pdf.
- . «Udgivelse af dansk litteratur ca. 1900-2013». Manuskript. Maj 2014.
- Kondrup, Johnny og Klaus Nielsen. *Editionshistorie*. Nordisk Netværk for Editionsfilologers Skrifter 10. København: Museum Tusculanums Forlag, 2014.
- Kromann, Thomas Hvid. *Appropriering, system, bogobjekt: litterære afpersonaliseringsstrategier hos den danske tresseravantgarde 1964-1970*. Ph.d.-afhandling. Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet, 2009.
- Kynde, Karsten. «Digitale smuler – Kierkegaard på nettet». I *At være sig selv nærværende. Festskrift til Niels Jørgen Cappelørn*, redigeret af Joakim Garff, Ettore Rocca og Pia Søltoft. København: Kristeligt Dagblads Forlag, 2010. Åbnet 31. oktober 2014. <http://www.sk.ku.dk/kynde/njc.pdf>.
- Kynde, Karsten og Kim Ravn. «From the Bibliomaniac Nerd to the Resource File». *Kierkegaard Studies Yearbook 2009* (2009): 611-18. doi:10.1515/9783110207897.3.611.
- Lanier, Jaron. *You Are Not a Gadget : A Manifesto*. London: Penguin, 2011.
- LARM Audio Research Archive*. Åbnet 25. juli 2014. <http://larm.blogs.ku.dk>.
- Liestøl, Gunnar. «Knode». *Medie- og kommunikationsleksikon*. Redigeret af Søren Kolstrup. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2010.
- Lorenzen, Jesper Schmidt. *"Den Utællelige" – en korpuslingvistisk studie i Søren Kierkegaards dialektiske stilistik*. Upubliceret speciale. [Kbh.]: Københavns Universitet, 2012.
- Ludvig Holbergs Skrifter*. Universitetet i Bergen / Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 31. oktober 2014. <http://holbergsskrifter.dk/>.
- Lübcke, Poul. «metode». *Politikens filosofi leksikon*. København: Gyldendals Bogklubber, 1983.

- . «subjekt/objekt». *Politikens filosofi leksikon*. København: Gyldendals Bogklubber, 1983.
- «Læs Kierkegaard på nettet». Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Åbnet 19. september 2014. <http://www.sk.ku.dk/presse/presse.pdf>.
- Løfgren, Rasmus. «Open source». *Nye Ord i Dansk*. Dansk Sprognævn, 2011. Åbnet 31. oktober 2014.
- «Magnetic Force Microscope System». National Institute of Standards and Technology. Åbnet 18. oktober 2014.
<http://web.archive.org/web/20060507091001/http://www.boulder.nist.gov/magtech/mfm.htm>.
- Mangen, Anne. «Hypertext fiction reading: haptics and immersion». *Journal of Research in Reading* 31, nr. 4 (november 2008): 404–19. doi:10.1111/j.1467-9817.2008.00380.x.
- McCarty, Willard. *Text and Genre in Reconstruction: Effects of Digitalization on Ideas, Behaviours, Products and Institutions*. Cambridge: OpenBook Publishers, 2010.
- McGann, Jerome J. *A New Republic of Letters: Memory and Scholarship in the Age of Digital Reproduction*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2014.
- McKenzie, D. F. *Bibliography and the sociology of texts*. Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press, 1999.
- McKinnon, Alastair. *Fundamental polyglot konkordans til Kierkegaards Samlede Værker*. The Kierkegaard indices, bd. II. Leiden: E. J. Brill, 1971.
- . *Kierkegaard. In Translation. En Traduction. In Übersetzung*. The Kierkegaard indices, bd. I. Leiden: E. J. Brill, 1970.
- . «McGill's Second Kierkegaard Collection», i *Fontanus*, nr. V, 173-211. Montreal: McGill University Libraries, 1992.
- . «The Kierkegaard Workshop. Manual». [Montreal]: Inter Editions, 1999.
- Mortensen, Finn Hauberg. «On the Contents, Structure and Functions of Søren Kierkegaards Skrifter». *Kierkegaard Studies Yearbook* 1996 (1996): 527–45. doi:10.1515/9783110243987.527.
- Nelson, T. H. «Complex information processing: a file structure for the complex, the changing and the indeterminate». I *Proceedings of the 1965 20th national*

- conference, 84–100. New York: Association for Computing Machinery, 1965.
doi:10.1145/800197.806036.
- Nicolaisen, Ida. «Søren Kierkegaard - den nye udgave». *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 26, nr. 3 (2013): 27–37.
- Nielsen, Jakob. *Hypertext and Hypermedia*. Boston: Academic Press, 1990.
- Nielsen, Klaus. *Døm altid bogen på omslaget. Om boghistorie og litteraturanalyse – og Gittes monologer*. Ph.d.-afhandling. Kbh.: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet, 2012.
- Nielsen, Klaus og Krista Stinne Greve Rasmussen. «At møde litteraturen i dens materielle form. Boghistorie». I *Blink. Litteraturanalyse og metode*, redigeret af Rene Rasmussen og Gorm Larsen. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 2014.
- Nietzsche Source*. Åbnet 31. oktober 2014. <http://nietzschesource.org>.
- «Objekt». *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 17. januar 2014. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=objekt>.
- «Om projektet». Dansk Editionshistorie. Københavns Universitet. Åbnet 11. juli 2014. <http://danskeditionshistorie.ku.dk/om>.
- «Pap.-konkordans. Vejledning». Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Åbnet 23. maj 2014. http://sks.dk/vejl/papk_d.xml.
- «Plug-in/plugin». *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Åbnet 24. maj 2014. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=plug-in&select=plug-in>.
- Politiets Registerblade*. Statens Arkiver. Åbnet 31. oktober 2014.
<http://www.politietsregisterblade.dk/om-projektet>.
- «Proprietary Format». *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. Åbnet 13. juli 2014.
http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Proprietary_format.
- Rasmussen, Krista Stinne Greve. «Når lyrikken tager form : boghistorie og nymaterialitet». *Passage* 69 (2013), 35–48.
- Rasmussen, Krista Stinne Greve. *Rapport om brugerbehov i ADL*. Intern rapport. København: Det Kongelige Bibliotek, 31. juni 2013.
- Rhode, Bent. ... *at typograferer Kierkegaard*. Esbjerg: Rosendahls Bogtrykkeri, 2008.
- «Roberto Busa». *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. Åbnet 11. juli 2014.
http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Roberto_Busa.

- Robinson, Peter. «Current Directions in the Making of Digital Editions: towards interactive editions», [2007]. Åbnet 23. februar 2012.
<http://arts-itsee.bham.ac.uk/itseeweb/online/robinson/ecdotica.pdf>.
- . «Electronic Editions for Everyone». I *Text and Genre in Reconstruction. Effects of Digitalization on Ideas, Behaviours, Products and Institutions*, redigeret af Willard McCarty, 145–63. Cambridge: OpenBook Publishers, 2010.
- . «Where We Are with Electronic Scholarly Editions, and Where We Want to Be». *Jahrbuch für Computerphilologie* 4 (2004). Åbnet 31. oktober 2014.
<http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg03/robinson.html>.
- Robinson, Peter M. W. «The Ends of Editing», *DHQ: Digital Humanities Quarterly* 3, nr. 3 (2009). Åbnet 22. august 2011.
<http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000051/000051.html>.
- «Rättigheder och material», *Litteraturbanken*. Åbnet 31. oktober 2014.
<http://litteraturbanken.se/#!/om/rattigheter>.
- Sahle, Patrick. *Digitale Editionsformen. Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels. Teil 2: Befunde, Theorie und Methodik*. Schriften des Instituts für Dokumentologie und Editorik, Band 8. Norderstedt: Books on Demand, 2013.
- . *Digitale Editionsformen. Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels. Teil 3: Textbegriffe und Recodierung*. Schriften des Instituts für Dokumentologie und Editorik, Band 9. Norderstedt: Books on Demand, 2013.
- . «Digitales Archiv – Digitale Edition. Anmerkungen zur Begriffsklärung». I *Literatur und Literaturwissenschaft auf dem Weg zu den neuen Medien. Eine Standortbestimmung*, redigeret af Michael Stolz, Lucas Marco Gisi og Jan Loop, 64–84. Zürich: Germanistik.ch, Verlag für Literatur- und Kulturwissenschaft, 2007.
- Schnapp, Jeffrey og Todd Presner. «The Digital Humanities Manifesto 2.0», udateret. Åbnet 11. juli 2014. http://jeffreyschnapp.com/wp-content/uploads/2011/10/Manifesto_V2.pdf.
- Schou, Kim. «Eksistensen kan ikke udtrykkes i en onliner». *Kristeligt Dagblad*, 22. februar 2013, sekt. 1, 4.

- Schreibman, Susan. «Digital Humanities: Centres and Peripheries». I *Controversies around the Digital Humanities*, redigeret af Manfred Thaller. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung (HSR)* 37, nr. 3 (141) (2012): 46–58.
- Shillingsburg, Peter. *From Gutenberg to Google : electronic representations of literary texts*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- «Spritz – The Science». Åbnet 3. juli 2014. <http://www.spritzinc.com/the-science/>.
- Steding, Sören A. *Computer-Based Scholarly Editions: Context, Concept, Creation, Clientele*. Berlin: Logos Verlag Berlin, 2002.
- Söderlund, Petra. «Tryckt eller elektronisk variantredovisning – varför och för vem?». I *Digitala och tryckta utgåvor. Erfarenheter, planering och teknik i förändring*, redigeret af Pia Forssell, 93–109. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 755. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011.
- Teilmann, Peter Christensen. «Holbergs brugere – brugernes Holberg». I *Ind i Holbergs fjerde århundrede. Det faglige og det kulturelle grundlag for en nykommenteret udgivelse af Ludvig Holbergs samlede værker – i bogligt og digitalt medie*, redigeret af Peter Christensen Teilmann og Gunnar Sivertsen, 161–202. København: Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet, 2004.
- Thaller, Manfred. «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda.» I *Controversies around the Digital Humanities*, redigeret af Manfred Thaller. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung (HSR)* 37, nr. 3 (141) (2012): 7-23.
- . «Controversies around the Digital Humanities: An Agenda. A slightly adapted version of the introduction of the printed version of the workshop papers, written after the workshop». 2012. Åbnet 28. oktober 2014. <http://www.cceh.uni-koeln.de/files/ThallerIntroWahn.pdf>.
- «The International Directory of Digital Humanities Centers». centerNet. Åbnet 25. juli 2014. <http://digitalhumanities.org/centernet/centers>.
- The Shakespeare Quartos Archive*. Åbnet 31. oktober 2014. <http://quartos.org>.
- «The Wayback Machine». The Internet Archive. Åbnet 15. september 2014. <https://archive.org/>.
- «Tim Berners-Lee». The World Wide Web Consortium. Åbnet 22. oktober 2014. <http://www.w3.org/People/Berners-Lee>.

- «Utgi tekster?». bokselskap.no. Det norske språk- og litteraturselskap. Åbnet 29. oktober 2014. http://bokselskap.no/hjelp_om/utgi-tekster.
- Variants - The Journal of the European Society for Textual Scholarship, Volume 5 : Texts in Multiple Versions - Histories of Editions*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2006.
- Vanhoutte, Edward. «Prose Fiction and Modern Manuscripts: Limitations and Possibilities of Text Encoding for Electronic Editions». I *Electronic Textual Editing*, redigeret af Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keefe og John Unsworth, 161–80. New York: Modern Language Association of America, 2006.
- «Vejledning til enkeltfunktioner». *Søren Kierkegaards Skrifter*. Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Åbnet 23. juni 2014. http://sks.dk/vejl/beg_d.xml.
- «Vision. Mission. Goals.». DigHumLab. Digital Humanities Lab Denmark. Åbnet 25. juli 2014. <http://dighumlab.com/about/vision-mission-goals>.
- Wardrip-Fruin, Noah. «What hypertext is». I *Proceedings of the fifteenth ACM conference on Hypertext and hypermedia*, 126–27. New York, NY, USA: ACM, 2004. doi:10.1145/1012807.1012844.
- «XML Vejledning». *Søren Kierkegaards Skrifter*. Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Åbnet 11. juli 2014. http://sks.dk/vejl/xml_d.xml.
- «Åbent fagligt seminar om projektet “Dansk Editionshistorie”». Dansk Editionshistorie. Københavns Universitet. Åbnet 11. juli 2014. http://danskeditionshistorie.ku.dk/resultater/fagligt_seminar.

Resumé

Bytes, bøger og læsere. En editionshistorisk analyse af medieskiftet fra trykte til digitale videnskabelige udgaver med udgangspunkt i *Søren Kierkegaards Skrifter*

Editionshistorien er et forholdsvis nyt forskningsfelt, der siden årtusindeskiftet har vundet international udbredelse og med projektet *Dansk Editionshistorie*, som denne afhandling er en del af, nu også findes i en dansk kontekst. Afhandlingen beskriver medieskiftet fra trykte til digitale videnskabelige udgaver, der ikke blot ændrer udgivelsespraksis i retning af mere åbenhed i forhold til videreformidling af udgavernes indhold, hvor læseren i stigende grad interagerer med udgaverne på flere niveauer, nemlig som læser, bruger og bidragsyder, men også medfører ændringer i udgavernes teoretiske syn på udgaverne under påvirkning af mere overordnede epistemologiske betragtninger om digitale data (bytes), publiceringsmedier (bøger) og modtagere (læsere). Kapitel 2 argumenter for, at den bibliografiske tredeling af værk, tekst og dokument er en nødvendig forudsætning for forståelsen af udgavernes repræsentation af det ederede værk. Værkbegrebet bør opfattes a posteriori, da ethvert videnskabeligt udsagn om et værk bygger på værkets tekster. Tekster materialiseres som dokumenter, der i digital form dog snarere bør opfattes som objekter med en særlig materialitet, der både kan beskrives forensisk og formelt (kap. 2.3).

Den videnskabelige udgave præges ved overgangen til digitale udgaver dels af definitioner, der lægger vægt på åbenhed i forhold til kilder og indhold (kap. 3.2), dels af teorier om digitale udgaver som videnssider (kap. 3.3). Begge lægger større vægt på antagelser om læseren end antagelser om tekster og værker, hvilket traditionelt set har været den videnskabelige udgaves primære fokus. Dette ændrede udgiverfokus sættes i kapitel 4 i relation til læseren, hvis læsning og brug af den videnskabelige udgave kan siges at være præget af fortolkning, tilstedeværelse og hypertekstualitet, aspekter der får en særlig betydning i digitale udgaver, men som allerede var indlejret i de trykte videnskabelige udgave. Afhandlingens definition af læserroller (kap. 4.4) kan finde anvendelse til mere nuancerede beskrivelser og teoretiseringer over den videnskabelige udgave, da læserrollerne påpeger læserens differentierede anvendelser af og tilgange til udgaven. Kapitel 5 rummer en selvstændig editionshistorisk analyse af *Søren Kierkegaards Skrifter*, der bringer læserrollerne i spil. Kapitel 6 rummer afsluttende konklusioner og perspektiver.

Abstract

Title: Bytes, books, and readers. An historical analysis of the transition from printed to digital scholarly editions focusing on *The Writings of Søren Kierkegaard*.

The history of edition is a fairly new field of study that has gained international momentum since the turn of the millenium and which is currently being introduced in a Danish context with the project *History of Danish Editions*, of which this thesis forms a part. The thesis describes the shift in the media of scholarly editions, from print to digital, which involves not only a shift in editorial practices towards more open content and increased reader engagement on several levels (defined as different reader roles in this thesis), but also changes in the way editors conceive theoretical approaches to edition influenced by broader epistemological notions of digital data (bytes), publication media (books), and recipients (readers). Chapter 2 argues that the bibliographical tripartition of work, text, and document is indispensable for understanding the editor's representation of an edited work. *Work* is to be understood a posteriori, and not a priori as seems to be implied by its frequent description as something immaterial. It is a posteriori since any scholarly argument about a work is based on a reading of the *texts* of said work. Texts are materialized as *documents*. However, digital documents should be understood as objects with a particular materiality which can be described both forensically and formally (chapter 2.3). The scholarly edition in a digital format is influenced partly by definitions stressing openness of sources and content, partly by theories conceiving digital editions as 'knowledge sites'. In both cases there is an stronger emphasis on assumptions about the reader, rather than on the texts and works that have traditionally formed the primary focus of scholarly editions. In chapter 4, this change of editorial focus leads to a new consideration of the roles of the reader. The reading and use of a digital scholarly edition is governed by notions of interpretation, presence, and hypertextuality, although these concepts are also relevant for the printed scholarly edition. The definition of reader roles (chapter 4.4) uses these notions to enrich and improve the theory and description of scholarly editions, as it considers the various ways in which the reader may engage with an edition. Chapter 5 contains an independent analysis of the history of *The Writings of Søren Kierkegaard*, which applies the concept of reader roles along with the theory developed in the preceding chapters. The final chapter contains some further perspectives and concluding remarks.